

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET U ZAGREBU**

Dejan Maleković

**Historiografija o Andriji II. Arpadoviću u
Petom križarskom ratu (s naglaskom na
slavonsku i hrvatsku sastavnicu)**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2015.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET U ZAGREBU

Diplomski studij povijesti

Dejan Maleković

**Historiografija o Andriji II. Arpadoviću u
Petom križarskom ratu (s naglaskom na
slavonsku i hrvatsku sastavnicu)**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Borislav Grgin

Zagreb, 2015.

Sadržaj

Sadržaj	iv
Summary	5
1. Uvodno poglavlje	6
1. 1. Peti križarski rat	6
1. 2. Križarstvo početkom 13. st.....	8
1. 3. Geopolitičko stanje Europe početkom 13. st.....	10
2. Hrvatska i Slavonija u ranijim križarskim ratovima	14
2. 1. Pasivnost.....	14
2. 2. Žrtva	17
2. 3. Preduvjet.....	18
3. Razlozi pohoda.....	21
3. 1. Andrija i Emerik.....	21
3.2. Zakletva i ambicija	27
4. Financije pohoda	32
5. Pohod.....	37
5. 1. Put do Splita	37
5. 2. Split	41
5. 3. Operacije u Svetoj Zemlji	45
5. 4. Povratak kralja.....	50
6. Zaključno poglavlje.....	54
Bibliografija	65
Izvori	65
Literatura	66

Summary

Historiography on Andrew II of Hungary in the Fifth Crusade (with Special Emphasis on Slavonic and Croatian Component)

Dejan Maleković

Mentor: Borislav Grgin

The thesis deals with historiography's view on the role of Andrew II of Hungary and his crusaders in Palestine with a special emphasis on Slavonic and Croatian component. An overview of geopolitical framework and the idea of crusades introduces the issues under discussion. It shows the earlier state in Croatia and Slavonija regarding previous Crusade movements. Because of passive and negative experiences, the crusading idea started gaining acceptance at the dawn of Andrew's campaign. The paper studies the king's character and analyses various open questions of contemporary historiography, from the disagreeing views regarding the motivation behind the campaign to the concluding remarks on its importance.

By analyzing the campaign and historiography's discrepancies, the thesis has the goal of providing a complete picture on the beginning of the development of the crusading idea in the region of Croatia and Slavonija. Sources are studied, as well as the thoughts of prominent Hungarian and global historians and the majority of domestic historiography. The fragmentation of theories and different influences conditioned the differing attitudes towards such a pan-European movement as were the Crusades. The reality of the fact that Slavonija and Croatia were separated at the time creates different approaches to the problems. While Slavonija experiences its rise, Croatia is being halted by dynastic ambitions of strong hinterland and a much more variegated influences. Both of the regna have weak financial power that diminishes the number of potential participants. The conflict between duke Domald and king Andrew II has a negative impact on crusading. The king's campaign in Palestine ends in a breakdown that ultimately forces him in a mighty conflict with Hungarian nobility resulting in the issuing of the Golden Bull of 1222.

Keywords: crusading, Andrew II, Crusades, Croatia, Slavonija, Zadar, Split, Hungary, Innocent III, knighthood, Acra, Babonić kindred

1. Uvodno poglavlje

Od poziva pape Urbana II. na sveti rat 1095. u francuskom Clermontu probuđen je novi, dotad neviđeni, ratnički i vjerski žar. Pokret je bio nov i unikatan unatoč dotadašnjem iskustvu i ranijem sukobu kršćanstva s nevjernicima, poganima, islamom. Tolika je bila njegova snaga da je odmah ušao u srednjovjekovno pjesništvo.¹ Poziv je stigao od papinstva, njegovi nositelji bili su mali ljudi i visoko plemstvo, a realizator viteštvo, najrazvijenije u Francuskoj. Normandijsko, lotarinško i južnofrancusko plemstvo pokrenulo se s novom erom dajući joj „franački pečat“.² Papinstvo, iako je možda u početku uistinu mislilo na pomoć Bizantu³, lako se kasnije prilagodilo konačnom cilju, oslobođenju Kristova groba. Križarsko je doba započelo.

1. 1. Peti križarski rat

Pogled historiografije prema križarskom ratu mijenja se ovisno o vremenu. Posebno raste kritika prema njemu od pokreta pacifizma devetnaestoga stoljeća do danas, kada je nasilje sasvim poistovjećeno sa zlom.⁴ Sukladno najmodernijim trendovima, križarski pokret postaje oličenje vjerskog fanatizma u javnom diskursu. Tema ostaje intrigantna, ali suvremeno moraliziranje kvari znanstveni pristup pokazujući nerazumijevanje za taj dugotrajni proces.

U povijesnoj znanosti brojna su razilaženja oko same definicije. Pitanje koji je rat križarski razvija različite pristupe i poglede. Giles Constable svrstava ih na tradicionaliste, popularizatore, pluraliste i generalizatore. Ta podjela i svaki od vidova ima mane, ali red ih je predstaviti kako bismo Peti križarski rat lakše smjestili u suvremeni historiografski narativ.⁵

¹ Marc Bloch, *Feudalno društvo* (Zagreb: Naprijed, 1958), 126.

² Da je poistovjećeno križarstvo sa Franačkom i franačkim na temelju Prvog križarskog rata zbog pretežito frankofonih sudionika najbolje je vidjeti u arapskim izvorima, gdje su križar i Franak sinonimi. Spominju se i franački kraljevi u kontekstu Petog križarskog rata od kojih je jedan Andrija II. Vidi: *Arab Historians of the Crusades*, ur. i prev. Francesco Gabrieli. S talijanskog prev. E. J. Costello. (New York: Routledge, 2010.) 151; Bloch, 514.

³ Turci Seldžuci od bitke kod Manzikerta 1071. ugrožavaju Bizantsko Carstvo. Aleksije Komnen u više navrata traži pomoć od pape. Vidi: Hubert Jedin, *Velika povijest Crkve* III/2 (Zagreb: Kršćanska Sadašnjost, 1993), 495-504.

⁴ Smatram da knjiga *Crusading as an Act of Vengeance 1095.-1216*. Susanne Throop potvrđuje i dalje izobličen pogled prema tematici s obzirom na moderne stavove o nasilju. Slagali se ili ne sa čitavim nizom križarske literature, kao i člankom Jonathana Riley-Smitha, „Crusading as an act of love“, koji je nadahnuo autoricu, činjenica stoji da se križarski rat promatra kao ratnički tip hodočašća, a ne kao odmazda. Vidi: Susanne Throop, *Crusading as an Act of Vengeance, 1095.-1216*. (Farnham: Ashgate, 2011.); Jonathan Riley-Smith, „Crusading as an act of love“, *History*, 65 (1980): 177–192.

⁵ Kratka i jasna podjela, te popis predstavnika razrađen je u: Jonathan Riley-Smith, *Križarski ratovi* (Split: Verbum, 2007.) 9-10, 171-173.

Najstariji su tradicionalisti. Oni gledaju važnost lokacije te smatraju da su križarski ratovi oni pohodi koji su pokrenuti zbog oslobođenja Jeruzalema. Popularizatorima su bitna proročka, eshatološka i kolektivna uzvišenja koja se pojavljuju među seljaštvom te gradskim proletarijatom. Pluralisti za određivanje pohoda govore o važnosti njegove organizacije, zavjeta, sudionika i križarskih povlastica, koji su jednaki onima kojima je cilj zauzeće ili pomoć Jeruzalemu. Generalizatori odbacuju definicije i svaki rat vođen u Božje ime smatraju križarskim.

Unatoč toliko raznolikim viđenjima križarskog rata i pokreta, Peti križarski rat i Andrijin pohod idu u smjeru slaganja svih škola oko njegove valjanosti. On je bio vođen u Božje ime, išao je na Jeruzalem s ciljem ponovnog osvajanja. Križari su uzeli križ i dobili razne povlastice, a puk i građanstvo bili su uključeni u pohod dajući novac u zamjenu za sudjelovanje. Takav događaj nije ostao nezapažen suvremenici i historiografiji. Svjetska historiografija o tome piše, ali s naglaskom na događaje oko Egipta i Damiette. Mađarska historiografija, kao i Hrvatska, time se više bavi kao usputnom epizodom jedne vladavine.

Kroz ovaj rad pozabavit ćemo se najznačajnijim djelima vezanima uz temu Križarskoga rata Andrije II. i njegove hrvatske i slavonske sastavnice. Proučit će se dio izvora, dominantni strani i mađarski pogledi te većina domaće historiografije. Cilj rada davanje je cjelovite slike o naravi pohoda i sudjelovanju Hrvatske i Slavonije. Događajna sfera, kontekstualizacija problema i općeeuropski duh križarskoga pokreta traže modernu analizu dajući čitatelju do znanja o jednoj drugačijoj, ali opet ujedinjenoj Europi. Pokazat ćemo da je Peti križarski rat pravi početak progresivnog stava prema vjerskom ratu na ovim prostorima, koji odlazi daleko u novi vijek.⁶ Vidjet ćemo da je kod nas i dalje prevladavajući tradicionalistički pogled na križarstvo, popularizatorski se tek pojavljuje, dok generalizatorski i pluralistički čekaju svoje vrijeme.⁷ No, ne smijemo biti prestrogi, najveći problem oko križarstva prije obrambenog rata protiv Osmanlija definitivno je manjak izvora.

Ovaj osvrt na historiografski pregled križarskog pohoda Andrije II. i njegovu hrvatsko-slavonsku sastavnicu, osim proučavanja pitanja i rješenja historiografije, poziva na detaljnije proučavanje tematike vjerskog rata na području Hrvatske i Slavonije, ali i

⁶ Višestoljetni ratovi s Osmanlijama tek trebaju pravo istraživanje hrvatske historiografije sa perspektive križarskoga rata. U stranoj literaturi već dulje vrijeme se proučava se to kasno križarsko razdoblje. Na primjer, djela Normana Haousleya. Vidi: Norman Haousley *Crusading and the Ottoman Threat, 1453-1505* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

⁷ Zoran Ladić prikazuje djelomično popularizatorsku perspektivu na temelju oporuka građana dalmatinskih gradova. Vidi: Zoran Ladić, „Odjek pada tvrđave Accon 1291. g. u Hrvatskoj (O križarskoj vojni kao vidu hodočašća),“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 16 (1998): 43-56; Riley-Smith, *Križarski ratovi*, 9-10.

dalmatinskih komuna te Istre. Križarstvo u Hrvata možda kaska u svojem početku, ali na samom kraju daje iznimno dubok kulturni pečat čije posljedice osjećamo i danas.

1. 2. Križarstvo početkom 13. st.

Terminološki i idejno križarski rat postupno se razrađuje oko stotinu godina od prvog, dosta spontanog pohoda bez jačega vodstva. Jeruzalem je bio mjesto jake simboličke snage, centar svijeta i hodočašća.⁸ Svetište koje treba braniti postalo je osnovom križarske ideje. Za razliku od političkog rata, ovdje je motiv bio duhovan – svatko je za sebe odlučivao hoće li pristupiti.⁹ Ratnik je uzeo križ kao Krist i iz ljubavi prema njemu polazio u križarski rat koji time postaje i hodočašće.¹⁰ Društvo je slijedilo viteza koji je polagao križarski zavjet. Križarima je kao hodočasnici bio dan oprost grijeha. Križarski zavjet gradio se na ideji pravednoga rata i bio je jedan od vrhunaca vjere u očima srednjovjekovnoga čovjeka.¹¹ Svaki je pohod bio opravdan obrambenom svrhom, nepravdom nanesenom muslimanskim osvajanjem kršćanskih područja. Sveta Zemlja kršćanska je samom činjenicom da je njome hodao Isus i da je Rimsko Carstvo, kao kršćansko, vladalo njome.¹² Viteštvo se stvaralo istovremeno i povezano s križarskim ratom. Od 12. stoljeća pojavilo se i u Ugarskoj.¹³ Kroz 13. stoljeće križarski rat postao je dio viteškoga ideala.¹⁴ Do kraja stoljeća viteštvo je još uvijek bila otvorena klasa za sve slobodne ljude, a pjesništvo je pridodavalo razne kvalitete vitezu.¹⁵ Pijetet je postajao jedna od kvaliteta te su se vjera, aristokracija i oružje povezivali.¹⁶

⁸ Burt Westermeier, „Mass pilgrimage and the Christological context of first crusade“, *Michigan journal of history* 10/1 (2013): 197

⁹ Riley-Smith, „Crusading as an act of love“, 44.

¹⁰ Ibid., 45.

¹¹ Pravedni rat potanko je i temeljito objasnio sv. Augustin. Pravedni rat treba imati opravdan razlog, a to je agresija muslimana na kršćanska područja. Također, treba imati autoritet vladara, u slučaju križarskog rata to je autoritet pape. Zadnji je čimbenik ispravnost nakane, a ispravnija nakana od oslobođenja Jeruzalema ne postoji. Vidi: Riley-Smith, *Križarski ratovi*, 22-26.

¹² Krešimir Kužić, *Hrvati i križari - Križarski pohod hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije II. i austrijskog vojvode Leopolda VI. iz 1217. godine s osvrtom na dodire Hrvata s križarskim pohodima* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003), 32-33.

¹³ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. st.*, Sv. 1 (Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1975), 265.

¹⁴ O viteštvu i križarstvu te njihovoj povezanosti na primjerima kvalitetno se može vidjeti u: Stephen Bennet, „Crusading as a knightly deed: How far do the works of Jean Joinville and James I. of Aragon depict crusading as an integral part of chivalry in 13. Century“, *academia.edu* (2012): 1-25. http://www.academia.edu/1367382/Crusading_as_a_knightly_deed_How_far_do_the_works_of_Jean_of_Joinville_and_James_I_of_Aragon_depict_crusading_as_an_integral_part_of_chivalry_in_the_thirteenth_century (posjet: 4.2.2015).

¹⁵ Ibid., 3.

¹⁶ Maurice Keen, *Chivalry* (New Haven: Yale University press, 2005), 4.

Ideal viteške vjernosti senioru doživljava vrhunac u vjernosti senioru nad seniorima, samom Bogu. U 14. stoljeću ideal ratnika koji umire za vjeru postaje dio viteškoga koda.¹⁷

Nije trebalo dugo da bi se ratniku pridružio kralj kao pravi ratnički poglavica. Oni su se aktivno javljali dosta rano, već s Drugim križarskim ratom i Lujem VII. Iako je križarski rat bio pozivan od autoriteta pape, ovaj put postoji mogućnost da je kralj s pripremama počeo i prije njega.¹⁸ Od tog trenutka jedan od vrhunaca srednjovjekovnog kraljevanja bilo je križarstvo. Za vladare je neodlazak u križarski rat značio iznevjeriti jednu od najsvetijih dužnosti tadašnjeg čovjeka i neoprostivu prazninu u životopisu.¹⁹ Kao jednom vitezu svoga vremena, kralju Andriji II. Arpadoviću križarski rat trebao je biti perjanica vladavine.

Svjetovni kraljevi i vitezovi nisu usamljeni među staležima, sve ljude zahvaćao je zanos, ali papinstvo je ipak osnovni pokretač i duhovno vodstvo. Ključna osoba Petog križarskog rata, iako ga vodi Honorije III., jest Inocent III. Njegov životni poziv bio je kršćanski mir i križarski rat.²⁰ Za svoga pontifikata poziva na čak dva križarska pohoda prema Jeruzalemu! Doprinos križarskoj ideji samo je dio njegova plana o brizi za kršćansku zajednicu. On je htio isključivo pravo na investituru te suzbijanje hereza.²¹ Nakon neuspješnog Trećeg križarskog rata, Inocent III. redefinirao je križarstvo i dao mu temeljitu teorijsku i pravnu podlogu.²² Zapreka između vjere i rata bila je uklonjena te su oni od tada spojeni.²³ Križarska je aktivnost za njega bila dužnost papinskog monarha.²⁴ Križarski rat bio je usluga kršćanskom svijetu i Inocent III. dosljedno se povezivao s njim.²⁵ Njegova gorljivost nije stala ni pred neuspjehom Četvrtog križarskog rata. Odlučio je zauzeti aktivniji i agresivniji stav od samog pozivanja. Uveo je demokratski križarski element te se obraćao svakom kršćaninu. Sveti rat otvarao se svakomu, a ne samo plemiću te je postao provedba vjere u djelo.²⁶ Siromašniji ljudi (i svi koji nisu ratnici) mogli su ga iskupiti novcem

¹⁷ Bennet, „Crusading as a knightly deed“, 17-18.

¹⁸ Ibid., 59-60.

¹⁹ Peter Rokay, „Motiv neostvarenog križarskog rata u biografijama srednjovjekovnih evropskih vladara,“ u: *Zvonimir, kralj hrvatski. Zbornik radova*, ur. Ivo Goldstein (Zagreb, 1997), 242.

²⁰ Tomaž Mastnak, *Križarski mir – kršćanstvo, muslimanski svijet i zapadni politički poredak* (Zagreb: Prometej, 2005), 150.

²¹ Postoji niz aktivnosti ovog, možda najvećeg, srednjovjekovnog pape, Kužić, *Hrvati i križari*, 47.

²² Neobična uloga Inocenta III. u definiranju i pravnom statusu ratova jasno pokazuje promjenu koju je izazvao poraz kod Hattina i zatim pohodi kraljeva za povratak Jeruzalema. Križarski rat ponovno ulazi u fokus papinstva. Nužno je objasniti pad Jeruzalema i ponovno motivirati križare. Inocent uz čitav niz daljnjeg motiviranja govori o križarskom kao o pravednom ratu. Vidi: Christopher Tyerman, „Were There Any Crusades in the Twelfth Century?“ *The English Historical Review* 110/437 (1995): 576; Norman Daniel, „The Legal and Political Theory of the Crusade,“ *History of the crusades, vol. VI. The impact of the crusades*. Ur. Kenneth M. Setton. (Madison: The university of Wisconsin Press, 1989), 11-12; Mastnak, 67.

²³ Daniel, 11.

²⁴ Mastnak, 148

²⁵ Ibid., 152.

²⁶ Ibid., 153.

dobivajući križarske povlastice.²⁷ Važna djelatnost pape bilo je mirotvorstvo u katoličkom svijetu. Vladari su bili dužni održati mir među sobom kako bi se pohod mogao ostvariti.²⁸ Time je Inocent III., osim financijske pomoći ratnicima, pokušao zaustaviti pohode sirotinje koja je često stradavala i osigurati ratnike koji bi inače bili zauzeti u međusobnim sukobima katoličkih kraljevstava.

Inocent III. umro je prije pokretanja Petog križarskog rata, no njegov je utjecaj golem i taj val nije se ni mogao ni htio zaustaviti. Njegov nasljednik, Honorije III., krenuo je u izvršavanje plana.

Možemo zaključiti da u pravno-teorijskim okvirima pokret sazrijeva predvođen moćnim papom Inocentom III. On je taj koji ga je nakon stotinjak godina konačno pravno postavio u europski kontekst i duh vremena.²⁹ Peti križarski rat postao je najdosljednijim pothvatom cijelog kršćanstva.³⁰ Europska vojska je šarolikija od prethodnih. Gotovo cijelo zapadno kršćanstvo bilo je ujedinjeno u zajedničkom cilju. Kako su pape uviđale snagu i moć muslimanskih vladara u Sredozemlju, za strateške potrebe Inocent III. i Honorije III. proširili su definiciju Svete Zemlje na Egipat jer su nekada njime vladali kršćani.³¹ Time su dali specifične elemente Petom križarskom ratu.

1. 3. Geopolitičko stanje Europe početkom 13. st.

Geopolitička slika Europe i Sredozemlja početkom 13. stoljeća nije bila blistava za križarska nastojanja u Svetoj Zemlji. Stanje na Levantu kao da je iznevjerilo sva očekivanja te je bio potreban novi pohod. Jeruzalem je već dugo bio izgubljen. Križarski ratovi pokazivali su sve negativne posljedice. Blistavi pohodi kraljeva u Trećem križarskom ratu nisu polučili uspjeh, već su samo produljili živote križarskih državica. Pojačavali su se sukobi između naroda unutar kršćanskog svijeta. Pobjeđivala je narodna antipatija među Europljanima.³² Njemački križari nisu htjeli u križarski rat pod zapovjedništvom Francuza i obrnuto. Nasuprot levantskim kraljevstvima, papinstvo je za Inocenta III. bilo na samom vrhuncu, a križarska ideja proširila se daleko izvan frankofonih centara. Borbe su se vodile s poganskim Baltima, a na Pirinejskom poluotoku i Bliskom istoku s muslimanima. Duhovni žar Europe davao je

²⁷ Mastnak, *Križarski mir*, 153.

²⁸ Mastnak, 150.

²⁹ Za pravne definicije vidi: Mastnak, *Križarski mir*; Kužić, *Hrvati i križari*, 9.

³⁰ Mastnak, 152.

³¹ Daniel, „The Legal and Political Theory“, 11.

³² Le Goff ogoljuje križarske ratove. Precijenjen kulturno-trgovački doprinos s pravom smatra neznatnim dok istovremeno križarstvo smatra vrhuncem pokreta širenja srednjovjekovnog kršćanstva. Time lagano čudi njegov cinizam, očit iz rečenice: „Jedini plod križarskih ratova je marelica.“ Vidi: Jacques Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada* (Zagreb: Golden Marketing, 1998), 96-97.

najplodnije tlo za ponovno osvajanje Jeruzalema, što uviđa i sam papa pozivajući na Četvrti križarski rat. Papinstvo je bilo na vrhuncu svjetovnog utjecaja, ali ipak križarsku misao stiže udar od kojeg se nije oporavila.

Križarskim ratovima je osim vjere oduvijek zajednička bila i materijalna korist. Okoristili su se drugi i treći sinovi velikaških rodova, velik broj vitezova i trgovci maritimnih gradova. Križarske države odraz su materijalne koristi. Tijekom Četvrtog križarskog rata materijalni razlozi nepovratno su pobijedili ideal borbe za Krista. Križari nisu mogli Veneciji platiti put u Svetu Zemlju, pa su zauzvrat osvojili Zadar i s Venecijom podijelili dobit od pljačke grada. Pod pritiskom vođa i dužda križari su se odlučili uplesti u unutrašnje prilike Bizantskog Carstva. Njihovo skretanje prema Carigradu uništilo je papin plan i srušilo Bizant. Bio je stvoren niz nestabilnih križarskih državica na bizantskom području. Europljani su stvorili slab feudalni savez na čelu s Latinskim Carstvom, vazalnim Solunskim kraljevstvom, Atenskim Vojvodstvom i Kneževinom Morejom. Venecija je dobila četvrtinu Bizantskog Carstva uključujući strateške pomorske točke. Inocent III. nevoljko je prihvatio realno stanje s nadom u vjersko zbližavanje istočne i zapadne Crkve. Očekivao je da će latinski car u Carigradu biti vjerski i kulturno bliži pokrovitelj križarskih državica nego što je to bio grčki bazilej. Nasuprot toj idiličnoj zamisli, padom Carigrada kršćanski svijet izgubio je zajedništvo (kada mu je bilo naizgled najbliže), a križarske državice na Levantu najvažnijeg saveznika. Inocent III. precijenio je sposobnost Latinskog Carstva kao novog križarskog uporišta na istoku i nakon uvida u pravo stanje stvari odlučio pozvati na novi pohod.³³

Iako je Europa bila duhovno spremna, velik broj sukoba onemogućavao je bilo kakve mogućnosti jačih kraljevskih aranžmana. Križarski rat protiv katara u južnoj Francuskoj dodatno je slabio pokrajinu koja je davala velik broj vitezova. Nijemci su ratovali međusobno, Španjolci s Maurima, a poseban fijasko bio je tzv. „Dječji križarski rat“.³⁴ Usprkos nedaćama i razočaranjima vjerski se žar bio već dovoljno proširio Europom da bi to ugrožavalo novi pohod.

Inocentu III. trebao je samo razlog za poziv na novi križarski rat. Ovaj put bolje se pripremio za kontrolu nad pohodom. Spis *Quia Mayor*, koji je prethodio pozivu i bavio se oprostima, daje dodatnu motivaciju sudionicima te navodi da je papinski nadzor preko legata

³³ Thomas C. Van Cleve, „The Fifth crusade,“ *History of the crusades, vol. II. The later crusades, 1189.-1311.* Ur. Kenneth M. Setton (Madison: The university of Wisconsin Press, 1969.), 377.

³⁴ Van Cleve, „The Fifth crusade,“ 378; James A. Powel, *Anathomy of the crusades (1213.-1221.)* (Phyladelphia: University of Pennsylvanya press, 1986.), 1.

ključan za uspjeh.³⁵ Direktan povod bila je izgradnja utvrde na brdu Tabor blizu Akre koja bi bila odlično uporište ako bi došlo do invazije na Jeruzalemsko Kraljevstvo.³⁶ Papa je energično oduzeo povlastice križarima koji su se borili protiv Maura i heretika kako bi ih se što više priključilo ratu u Palestini, a svi koji su ometali hodočasnike i križare, poput gusara i bandita, bili su ekskomunicirani.³⁷ Sam poziv na Peti križarski rat javlja se na Četvrtom lateranskom koncilu 1215. bulom *Ad liberandam*.³⁸ Svjedočio mu je i splitski nadbiskup Bernard. Propovjednici su bili slani i kraljevima, pa je tako Robert de Couzon propovijedao kraljevskoj obitelji u Francuskoj.³⁹ Mase su se uspješno odazivale, ali francusko plemstvo, iscrpljeno ratom u svojoj zemlji, nije imalo snage održavati korak sa seljaštvom, klerom i građanstvom.⁴⁰ Oduševljenje građanskih i seljačkih masa nije ni čudno kad se pohod masovno propovijedao dvije godine.⁴¹ Za razliku od Francuske, poziv je među staležima Rimskoga Carstva naišao na uspjeh. Posebno je snažan bio odaziv stanovnika u području oko Kölna.⁴² No, i dalje nedostaje okrunjenih glava koje bi vodile pohod kao nekad Rikard Lavljeg Srca.⁴³ Francuzi su, kao vodeći križarski narod, najavili aranžman nakon godinu dana, ali mnogi nisu željeli ratovati pod zapovjedništvom vladara koji nije frankofon.⁴⁴

Doprinos u križarskom ratu definirao je odnos centra i periferije.⁴⁵ Europski centar tako je imao oblik ipsilona s krakovima od Italije do Frizije i Normandije, dok su Austrija, Ugarska i Hrvatska izvan njega.⁴⁶ Peti križarski rat uveo je nove aktere. Pape su se zanimali za situaciju u perifernijim centrima i njihove križarske aktivnosti. Ugarska, Hrvatska i Slavonija, važne hodočasničke rute i prostor kojim su križarske vojske prolazile, sada se aktivno uključuju u priču. Ugarsko Kraljevstvo pokazivalo je zrelost križarske ideje.⁴⁷ Hrvatske zemlje pokazuju kako se razvijala svijest o križarstvu nakon negativnih iskustava

³⁵ Christopher Tyerman, *Božji rat: nova povijest križarskih ratova* sv. 2. (Zagreb: Tim press, 2011), 614.

³⁶ Van Cleve, „The Fifth crusade,“ 379; Tyerman, *Božji rat*, 612.

³⁷ Van Cleve, 379.

³⁸ Toma Arhidakon. *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, Predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić. Povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol. Studija *Toma Arhidakon i njegovo djelo* Radoslav Katičić (Split: Književni krug, 2003), 337.

³⁹ Van Cleve, 379-380.

⁴⁰ Ibid., 380.

⁴¹ Tyerman, 617.

⁴² Van Cleve, 381.

⁴³ Kužić, *Hrvati i križari*, 48-49.

⁴⁴ Van Cleve, 385.

⁴⁵ Kužić, 9.

⁴⁶ Kužić, 10.

⁴⁷ James Ross Sweeney, „Hungary in Crusades 1164.-1218.“ *The International history review*, Vol. 3, no. 9, (1981.): 467-481.

Prvog i Četvrtog križarskog rata. Na globalnom planu Peti križarski rat posljednji je pokušaj Crkve da sama upravlja svetim ratom te vrhunac suradnje duhovnog i svjetovnog.⁴⁸

⁴⁸ Tyreman, *Božji rat*, 607.

2. Hrvatska i Slavonija u ranijim križarskim ratovima

Bez jasnog mapiranja Hrvatske i Slavonije u križarskom svijetu nema smisla započeti priču o Petom križarskom ratu i odnosu historiografije prema tom pohodu. Namjera ovog poglavlja jest vidjeti kakvo je bilo „predznanje“ o odnosu križarskih ideala među ljudima s prostora Hrvatske i Slavonije koje ću iskoristiti u historiografskoj analizi pohoda kralja Andrije II. Arpadovića. Koliko je Peti križarski rat nastavak, a koliko novost za ovaj prostor?

2. 1. Pasivnost

Vojska Prvog križarskog rata bila je podijeljena u tri velike skupine. Za Hrvatsku je posebno važna skupina tuluškog grofa Rajmonda koja je prolazila čitavom brdovitom Hrvatskom, od Istre do Duklje kralja Bodina. Rajmond se, vjerojatno s informacijama o sređenom kraljevstvu iz vremena Zvonimira, odlučio za taj put, nabasavši potom na feudalnu anarhiju. Interregnum prije dolaska Arpadovića bio je na vrhuncu. Križari su bili napadani, ali su se i okrutno osvećivali.⁴⁹ Zemlja je opisana kao pusta, neprohodna, močvarna, puna potoka i rijeka te napućena divljim i surovim stanovnicima.⁵⁰ Rimske ceste možda su slučajno bile promašene, ali zbog napada su izbjegavani centri u unutrašnjosti. Vojsci je bilo u interesu što prije otići iz negostoljubive zemlje. Osobno sumnjam da izvidnica skupine od kojih je minimalno 3000 vojnika⁵¹ nije primijetila veća naselja i utvrde. Također, ne treba zanemariti brdoviti i šumoviti teren te zimu koja je u takvim uvjetima mogla samo odmoći. Dojam i iskustva križara o unutrašnjosti odbacio je u kasnijim ratovima ovu rutu⁵², a nas zanima što je križarska ideja značila za onodobno stanovništvo dalmatinskoga zaleđa.

Najznačajnije djelo koje analizira križarstvo i hrvatski prostor, uključujući i Peti križarski rat, članak je Borislava Grgina "Odjeci križarskih ratova u Hrvatskoj". Analizirajući kompletno križarsko razdoblje Grgin dolazi do zaključaka o nespremnosti i neprepoznavanju križarske ideje u Hrvatskoj za vrijeme Prvog križarskog rata. Iako su dalmatinski gradovi preko klera dobili dojavu o pokretu križarske vojske, stanje u zemlji bilo je toliko kaotično da ona najvjerojatnije nije ni napustila biskupske dvore. Ruralno zaleđe, u međusobnom sukobu,

⁴⁹ *Documenta historiae chroaticae periodum antiquum, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalum* VII., prir. Franjo Rački (Zagreb: 1877), 462; Borislav Grgin, „Odjeci križarskih ratova u Hrvatskoj, *Historijski Zbornik* 45 (1992.): 142; Kužić, *Hrvati i Križari*, 26.

⁵⁰ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje* (Zagreb: Školska knjiga, 1997), 359.

⁵¹ Kužić, 26.

⁵² Bernhard Kugler, *Geschichte der Kreuzzüge, zweite auflage* (Berlin: Baumgärtel, 1891), 76.

netom nakon invazije ugarskoga kralja Ladislava doživljava novu stranu vojsku. Stranci ističu svoja kršćanska obilježja, ali velikašu iz zaleđa to je bila samo nova invazija, možda i nastavak iste. Do nepovjerenja tu nije dolazilo zbog ideje koju Hrvati ne poznaju, već iz surovih činjenica interregnuma.⁵³ Prvi križarski rat tako dočekuje Hrvatsku nespremnu za križarsku ideju i logističku podršku. Postoji samo jedan nevjerojatan podatak prema kojemu je zagrebački biskup Marcelin otišao u Prvi križarski rat te se nakon 35 godina vratio kao jeruzalemski kanonik.⁵⁴

Nešto kasnije su gradovi Split i Trogir poslali pod mletačkim pritiskom brodove u operacije za oslobođenje Jaffe 1100. godine.⁵⁵ Tada su ovi prostori prvi put došli u dodir s idejom koja je Mlečanima služila kao sredstvo pritiska na dalmatinske gradove. Vjerojatno stoga odjek iz gradova u kasnijim vremenima nije bio naročit. Godine 1122. Mlečani su opet kretali u Svetu Zemlju. Nakon niza bitaka, po povratku su opljačkali Bizant i napadali dalmatinske gradove, pri čemu Biograd biva uništen.⁵⁶

Slavonija se susrela sa skupinom burgundskih križara koji su prešli Dravu kod Varaždina i nastavili do Osijeka, pa preko Srijema na istok.⁵⁷ Slavonija je tako polako, zbog dunavskog puta, postajala dijelom križarskih i hodočasničkih puteva. Posebno se putovalo kroz istočnu Slavoniju, tada dio Ugarske. Put uz Dunav poslužio je vjerojatno norveškom kralju Sigurdu Jeruzalemskom 1111. godine za povratak.⁵⁸

U Drugom križarskom ratu dunavskim putem išli su car Konrad III. i francuski kralj Luj VII.⁵⁹ koji se vraćao zastajući u dalmatinskim gradovima.⁶⁰ Treba uzeti u obzir nekoherentnost samih pohoda do Trećeg križarskog rata, raznih privatnih ekspedicija i

⁵³ Borislav Grgin, „Odjeci križarskih ratova u Hrvatskoj“, u *Historijski Zbornik* 45 (1992.): 141; Borislav Grgin, „The Impact of the Crusades on Medieval Croatia“, *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, ur. Zsolt Hunyadi and József Laszlovszky (Budapest: 2001) 168.

⁵⁴ Teško išta možemo reći o tom spisu kojeg nema, no s obzirom na stanje u Slavoniji tijekom tog razdoblja, vjerojatno je riječ o kojekakvoj legendi biskupije. Moguće je da je taj podatak nastao predajom zbog postojanja izvjesnih relikvija iz Svete Zemlje u riznici zagrebačke katedrale. (Misao dr. sc. Zrinke Nikolić Jakus.) Vidi: Baltazar Adam Krčelić, *Povijest stolne crkve zagrebačke – prvi dio*, sv. 1. Prev. Zlatko Šešelj. Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1994., 89.

⁵⁵ Kužić, *Hrvati i Križari*, 26.

⁵⁶ Split, Šibenik i Trogir su popljačkani, a Biograd je i uništen 1125. Plijen se, navodi Cracco, dijelio u Zadru. Vidi: Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata – Pregled povijesti hrvatskog naroda 600.-1918.* (Split: Marijan tisak, 2004), 179; Gaetano Cozzi, Giorgio Cracco, Michael Knapton, Gherardo Orthali, *Povijest Venecije*, sv 1 (Zagreb: Izdanja antibarbarus, 2007), 143; Tomislav Matić, „Balkanski križonoše: ekonomska i politička uloga templara na hrvatskom prostoru“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 41, 1, (2009), 375.

⁵⁷ Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru – Pregled religiozne povijesti Hrvata 7.-20. st.* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991), 112; Kužić, 26.

⁵⁸ Kužić, 26.

⁵⁹ Ibid.; Kugler, *Geschichte der Kreuzzüge*, zweite, 138-139; Lovorka Čoralić, *Put, putnici, putovanja* (Zagreb: AGM, 1997), 95.

⁶⁰ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 2, ur. Tadija Smičiklas (Zagreb: JAZU, Tisak dioničke tiskare, 1904-1910), 62 (dalje: CD II).

hodočasničkih kolona.⁶¹ Sigurno je dobar dio križara i hodočasnika koji su prolazili krajevima Hrvatske i Slavonije ostao nezabilježen u izvorima. Napomenimo da su u Drugom križarskom ratu sudjelovali stanovnici Istre. Venecija je istarskim gradovima nametnula obavezu opremanja galija za ratne operacije.⁶²

Iz Trećeg križarskog rata Rikard Lavljeg Srca vraća se preko Jadrana, pri čemu postaje temom lokalnih legendi.⁶³ Leopold V. Austrijski, putujući u Svetu Zemlju, zbog nepovoljnih je vjetrova 1190. godine pristao na dulje vrijeme u Zadru.⁶⁴ Fridrik I. Barbarossa također se služio putem kroz Dunav prema Svetoj Zemlji utječući pritom na križarstvo u Ugarskoj. Kralj Bela III. pozivao je plemstvo da se pridruži Barbarossinom pohodu kojeg je logistički pomagao.⁶⁵

U prva tri pohoda hrvatski, slavonski i jadranski prostor pokazivao je određenu pasivnost. Mogli bismo reći da je protiv svoje volje bio uveden u nešto što oduševljava Europu. Povijesni prostor tu pokazuje određenu dozu skepse prema križarstvu. Tome pripomaže i manjak sustavnosti križarskog rata do 13. st. koji teško razlikuje hodočasnike, hrpu pustolova i vojsku križara.⁶⁶ Dalmatinski i istarski gradovi vidjeli su tu ponajprije pritisak Venecije. Hrvatsko zaleđe, izolirano i samostalno, nije obraćalo naročitu pažnju na pohode. Slavonija, iako blizu Ugarskoj i Carstvu, bila je previše nerazvijena za ikakav zamjetan aranžman. Velike su razlike i u odnosu sjeverozapad - jugoistok. Od velikaša, kneževi Krčki imali su žive dodire s njemačkim plemstvom i Venecijom,⁶⁷ dok omiške Kačići još ne možemo odvojiti od rodovskog upravljanja.⁶⁸ Pojava viteških redova u drugoj polovici 12. stoljeća govori o sve jačoj viteškoj svijesti elite, no udarac koji su križari nanijeli Zadru mijenja odnos prema križarstvu u Hrvatskoj i Dalmaciji.

⁶¹ Tyerman, „Were There Any Crusades“, 554.

⁶² Kao galioti, osim Romana iz gradova, sigurno se i slavensko stanovništvo našlo u križarskim operacijama. Vidi: Danilo Klen, *Šćavunska vesla – galije i galijoti na istočnoj obali Jadrana* (Pula, Rijeka: Čakavski sabor, 1986), 37, 38, 41.

⁶³ U jesen 1192. Rikard Lavlje srce vraća se istočnojadranskom obalom. Po prvoj verziji pristaje u Dubrovniku pa ide do Zadra. Pregovara s banom za prolaz koji i dobiva, po drugoj ide preko Pule. Vidi: Kužić, *Hrvati i Križari*, 29-30.

⁶⁴ Ibid., 28-29.

⁶⁵ Odazvalo se nekoliko tisuća Ugara (smatram da je broj preuveličan, ne treba isključiti ni pokojega slavonskog plemića) no oni napuštaju vojnu kod mogućeg sukobljavanja Bizantinaca i Nijemaca. Po Kužiću, vjerojatno jer je Belina kćer supruga bizantskog cara Izaka Angela. Vidi: Ibid., 38.

⁶⁶ O sustavnosti križarskog pohoda dobro je vidjeti blaži oblik dekonstrukcije u: Tyerman, „Were There Any Crusades“

⁶⁷ Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankapani* (Zagreb: Izdanje Matice Hrvatske, 1901), 352.

⁶⁸ Rodovsko upravljanje možemo zaključiti i iz Tominog opisa sukoba Splićana i gusarskih Kačića. Vidi: Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku* (Zagreb: Školska knjiga, 1976), 22; Toma, *Historia Salonitana*, 205-216

2. 2. Žrtva

Umjesto plodnog tla za širenje križarskih ideja, prostori istočnojadranske obale doživjeli su šok. Križari s Venecijom osvojili su Zadar na samom početku Četvrtog križarskog rata. Materijalni razlozi konačno su pobijedili vjerske. Ovu promjenu u križarskom svijetu možemo razumjeti posebno promatrajući Veneciju koja je izvukla korist iz jedne posve zbunjujuće atmosfere. Ta republika ojačala je nakon svrgnutog monarhiziranog dužda s propašću vladajućih Orseola.⁶⁹ Uspostavljalo se aristokratsko uređenje. Morski put s levantskom trgovinom jačao je talijanske gradove stvarajući od njih prave pomorske sile. Briljantni dužd Henrik Dandolo odlično je iskoristio okolnosti. Iako je uzeo križ⁷⁰, Dandolo je podredio križarstvo interesima Republike. Venecija je došla na mjesto „gospodara Levanta“ i dužd je uistinu zaslužan za pad Zadra i Carigrada te osnivanje Mletačkog „imperija“.⁷¹

Za njegov uspon bila je zaslužna smrt prvog pregovarača križarske vojske, Teobalda od Champagne (umire 1201.), kojeg je zamijenio Bonifacije od Montferrata.⁷² Zastranjenje same ideje počelo je napadom na katolički Zadar, a završilo rušenjem Bizantskog Carstva. Pohod napuštaju oni koji su u njega krenuli iz vjerskih razloga. Križarski vođe, kod kojih je prevladala pohlepa, raskomadali su Bizant, potpomogli vjerski raskol i time oslabili oslonac križarskih državica. Ugarsko-hrvatski kralj Emerik, nakon dugih sukoba s bratom Andrijom, nije imao snage braniti Zadar pa ga je prepustio njegovoj sudbini. Poslanstva križarima i papin stav nisu donijeli praktičnih rezultata. Križari su bili izopćeni, no to nije spasilo grad. Pohlepni vođe tu su činjenicu prešutjeli običnim ratnicima kako pohod ne bi bio ugrožen.⁷³

Iz zadarske epizode vidljivo je da su dalmatinske komune bile jako dobro upoznate s venecijanskim namjerama i križarstvom.⁷⁴ Zadrani su vješali zastave s križem na zidine. Na neki način zbunjenost je bila obostrana, među križarima i Zadranima, a to je vješto iskoristio mletački dužd. Križarski pohod preuzima Venecija. Dio križara, od kojih su najpoznatiji Šimun IV. od Montforta i cistercitski opat Guy od Vaux de Cernaya, napustili su „iskvareni“

⁶⁹ Miroslav Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 420.

⁷⁰ Ferdo Šišić, *Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića, prvi dio (1102.-1205.), od Kolomana do Ladislava III.* (Zagreb: HAZU, 1944), 174.

⁷¹ Charles Diehl, *Mletačka Republika* (Zagreb: Tipex, 2006), 35, 37.

⁷² *Tri starofrancuske kronike o Zadru*, ur. Nikola Majnarić, prev. Petar Skok (Zagreb: JAZU, 1951), 51-53, 73.

⁷³ Petar Capuano, cistercit, trebao je izopćiti vojnu, no Bonifacije ga sprječava u obraćanju običnim (nevelikaškim) križarima kako bi i dalje bili uvjereni u ispravnost pohoda. Papa također brani pohod u ime carevića Aleksija na Carigrad, što je običnim vitezovima i vojnicima također prešućeno. Šišić, *Poviest Hrvata za kraljeva*, 180-183; *Tri starofrancuske kronike*, 11, 31, 37, 39, 40.

⁷⁴ Grgin, „Odjeci križarskih ratova“, 142-143.

pohod.⁷⁵ Tijekom zime, koju su križari proveli u gradu, česta su bila dezertiranja. Kako je pad Zadra odjeknuo među komunama? Prva reakcija sigurno je bio strah od rušenja, prije nego političko podvrgavanje Mlečanima. Gradovi su pokazivali i različite reakcije, današnjem čovjeku neshvatljive. Toma Arhiđakon nije uzalud bio zadovoljan padom Zadra. Rivalstvo rodnog Splita i Zadra bilo je u njemu jače i od tadašnje papine osude samog čina. Priča o herezi, koja mu je služila kao opravdanje, suzbijena je samim odlaskom Montforta, najvećeg lovca na heretike među križarima te više govori o snazi katara u Tomino vrijeme⁷⁶. Sidraški knez Domald, koji je imao interese u Zadru, bio je jedini koji ga je donekle osvetio kažnjavajući manje križarske skupine koje su se odvojile od većine.⁷⁷ Možda mu je taj angažman u korist Zadrana pridonio usponu nad kućom Bribiraca.⁷⁸

Vidimo da je dobro poznata križarska ideja koja već čitavo stoljeće ranije kola Europom. Pad Zadra dokumentiran je u svim sintezama hrvatskog srednjovjekovlja i popraćen poprilično u stranoj literaturi. Generalno možemo reći da se strana literatura kroz opsadu Zadra više bavi skretanjem križarskog pohoda s primarnog cilja, a domaća odnosom Mletaka i dalmatinskih komuna te Domaldovih ambicija iz zaleđa.

2. 3. Preduvjet

Pasivnost ovog prostora prema križarstvu ipak je bila podložna promjeni, a ne stalno stanje. Dinamika se kretala od neprijateljstava do prihvaćanja. Ključan stav prema prihvaćanju razvijao se tijekom 12. stoljeća u Hrvatskoj i Slavoniji Arpadovića. Iako su izvori više nego skromni, po pojavi viteških redova možemo zaključiti da su gradske, crkvene i plemićke elite imale mnogo jasniju predodžbu o križarskom pokretu. Viteški redovi jasan su znak zaštite hodočasnika i integracije prostora u križarski svijet.

Na neki način, iako nerazvijenija, Slavonija je polako postajala bliskija križarskom duhu od Hrvatske. Kroz 12. stoljeće doživljavala je gospodarski procvat.⁷⁹ Nije imala vanjske prijetnje poput moćne Venecije ni toliko jako samostalnih velikaša kao Hrvatska, a dobar dio plemstva bio je ugarskih korijena. Dunavski put pronio je križarske ideje, pa 1163. požeški velikaš ban Borić daruje prve posjede ivanovcima i templarima u Hrvatskoj i Slavoniji, koje

⁷⁵ Neki samostalno odlaze za Svetu Zemlju, neki se vraćaju kućama. Kod zadarske epizode zanimljiva su opravdanja talijanskih povjesničara koji smatraju da je Zadar zaniijekao gostoprimstvo kao mletački posjed te je trebao biti osvojen. Kao da su zanemareni križarski izvori i papina anatema. Vidi: *Tri starofrancuske kronike*, 105-113; Matić, „Balkanski križonoše,” 375; Cozzi, Cracco, Knapton, Orthali, *Povijest Venecije*, 143..

⁷⁶ Jedan od istaknutih i nepopustljivih vođa Albiginškog križarskog rata.

⁷⁷ Kužić, *Hrvati i Križari*, 33.

⁷⁸ Nakon Četvrtog križarskog rata Bribirci iz uspona padaju u pozadinu pred Domaldom. Vidi: Klaić, *Povijest hrvata u razvijenom*, 418.

⁷⁹ Klaić, 272-307.

je potvrdio i kralj Stjepan III.(1162. - 1172.).⁸⁰ Tim činom slavonski velikaš pokazao je razumijevanje vremena i modernih trendova među plemstvom. Bosanski ban i slavonski plemić znao je komu i zašto daruje posjed. Riječ je o pravoj potvrdi razumijevanja za križarstvo koja u njegovoj okolini nije mogla ostati nezamijećena. Namjera bana Borića vjerojatno je bila, kao pobožnom kršćaninu, štititi hodočasnike koji imaju popularnost u narodu, puno veću od križara sklonih pljački.⁸¹ Da je zaštita prvi motiv naseljavanja templara vidimo po lokacijama koje su se nalazile uz hodočasnički put.⁸² Štititi ih se moralo od nositelja oružja, najčešće plemića.⁸³ Ban Borić prvi je, no ne i jedini, koji u tom razdoblju poziva templare. Stjepan III. potvrdio je Gutimiru, županu Gore, darovnicu templarima.⁸⁴ Za njegovog kraljevanja templari su od pape dobili posjed Vranu.⁸⁵ Ne zaboravimo da je i Bela III. pomagao templare. Iskoristio je smrt Emanuela Komnena te u preuzimanju vlasti nad Hrvatskom dolazi do Senja, koji potom daruje templarima u skladu sa ovlastima.⁸⁶

U drugoj polovici 12. st., uz visoke crkvene krugove i stanovništvo dalmatinskih gradova, slavonsko plemstvo pokazalo je aktivni doticaj s križarstvom, a preko toga možemo zaključiti i s viteštvom. Ključni rad koji se bavi viteškim redovima, knjiga Lelje Dobronić *Templari i Ivanovci u Hrvatskoj*, najbolji je i najpoznatiji pregled, no zbog nedostatka izvora o njihovoj interakciji sa stanovništvom možemo samo nagađati na koji se način širila križarska ideja.

U kratkom periodu prije Petog križarskog pohoda dodatno su jačali viteški redovi. Bila je to posljedica Andrijine politike. Ivanovci su se pojavili već 1205. sjeverno od Nina, gdje dobivaju utvrdu Ljuba.⁸⁷ Red važan za križarske ratove su i cisterciti kao propovjednici koji su 1206. dobili samostan u Topuskom.⁸⁸ Kralj je potvrdio niz povlastica i privilegija koji

⁸⁰ Riječ je o posjedu Zdela na sjeverozapadnim izdancima Bilogore, kasnije ga potvrđuje Andrija II. Vidi: Lelja Dobronić, *Templari i ivanovci u Hrvatskoj* (Zagreb: Dom i svijet, 2002), 28-29; *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 3, Ur. Tadija Smičiklas (Zagreb: JAZU, 1904-1910), 84-89 (dalje: CD III).

⁸¹ Tomislav Matić, „Balkanski križonoše“, 369.

⁸² Ibid., 370.

⁸³ Čoralić, *Put, putnici, putovanja*, 87.

⁸⁴ Posjed također potvrđuje Andrija II. Vidi: Dobronić, *Templari i ivanovci*, 28-29; CD III, 84.-89.

⁸⁵ Samostan sv. Grgura, zvan Vrana, darovao je papi khrvatski kralj Zvonimir. Papa Aleksandar III. šalje legata Girarda da presudi u korist templara u sporu sa skradinskim biskupom. Vidi: Dobronić, 29-30; CD II, 125-126; Ivan Majnarić, *Papinski legati na istočnojadranskoj obali 1159.-1204.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2008), 155; Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Sv. 1, *Srednji Vijek* (Zagreb: Kršćanska Sadašnjost, 1988), 194-195.

⁸⁶ Da je riječ samo o kraljevskim prihodima i utvrdi, a ne upravljanju gradom vidimo po tome što Senj ima biskupa i često koristi se termin *civitas*, a templari dobivaju samo *castrum*. Arpadovići u Hrvatskoj osim kraljevskih prava i rijetkog posjeda jako malo mogu ponuditi bilo kome u okruženju velikaških rodova. Vidi: Klaić, *Povijest Hrata u srednjem*, 284; Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom*, 373.

⁸⁷ Dobronić, 98; CD III, 50-52.

⁸⁸ Mladen Ančić, „Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 27 (1994): 29.

zorno prikazuju važnost opatije za kraljevstvo i Slavoniju.⁸⁹ Od ostalih redova značajna je bila i pojava teutonaca u Ugarskoj, koji su 1211. bili pozvani da pokrste Kumane.⁹⁰ Pretpostavimo li da cisterciti i templari služe za transformaciju Slavonije iz pograničnog područja,⁹¹ ne isključujemo njihovu djelatnost koja je u naravi reda. Pogotovo ako uzmemo u obzir to da je opat Topuskog bio najbogatiji crkvenjak nakon zagrebačkog biskupa.⁹² Kolonizacija ljudi sa zapada, posebno njemačkih trgovaca, kao 1207. u Varaždinu,⁹³ dodatno je pronijela duh naslijeđen iz matične zemlje.

Možemo zaključiti da su početkom 13. stoljeća elite bile svjesne križarskog pokreta i njegovog značenja preko puteva križara, hodočasnika, viteških redova i cistercita. Slavonija preko naseljenih stranaca, Ugarske i dunavskog puta na istok. Hrvatska slabije, preko dalmatinskih komuna, Venecije i klera. Pad Zadra nije utjecao toliko na slabljenje križarske ideje koliko na financijsku snagu Hrvatske koja je neizbježno povezana s dalmatinskim gradovima. Poznavanje križarske ideje kod običnih ljudi suočava se s klasičnim historiografskim problemom – nedostatkom izvora.

⁸⁹ CD III, 116-124.

⁹⁰ Laszlo Kontler, *Povijest Mađarske – tisuću godina u srednjoj Europi* (Zagreb: Srednja Europa, 2007), 72.

⁹¹ S ulaskom Hrvatske u zajednicu s Ugarskom potrebno je Slavoniju iz međuprostora podići na razinu uređenog teritorija. Vidi: Tomislav Bali, „Prostor i pojam slavonije u XIII. stoljeću,“ (Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010), 13-14.

⁹² Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom*, 250.

⁹³ Ibid., 298.

3. Razlozi pohoda

Srednjovjekovni križarski pohod započinjao je davanjem križarske zakletve. Na odijelo bi se prišivao križ koji bi se nosio do ispunjenja ratničkog hodočašća. Zavjet je bio pravna realnost i kao takav se morao poštovati. Pogotovo želja oca i kralja na smrti.

Koji je pravi razlog pohoda u križarskoj epizodi Andrije II.? Zavjet ili istočna ambicija? Koji je glavni motiv kojem su pridodavani i drugi ciljevi? Ovisno o tome kojemu elementu, zakletvi ili ambiciji, historiografija daje prednost, kasniji se postupci lakše objašnjavaju.

Nameću se pitanja, vanjskopoličko stanje, uloga papinstva i nasljeđivanje zavjeta te unutarnjopolitičke situacije u kraljevstvu prije i poslije krunidbe Andrije II. Ne smije se zanemariti križarski duh vremena te njegov početak na dvoru za Bele III. Historiografija nerijetko jedan od ta dva isprepletena motiva stavlja na prvo mjesto slabo analizirajući njihovu zamršenu simbiozu.

3. 1. Andrija i Emerik

Početak viteštva i zanimanja za križarstvo u Ugarskoj seže do Andrijina oca Bele III. Riječ je o kralju odgajanom u Bizantu kao nasljedniku Emanuela I. Komnena gdje se susretao s viteškom kulturom.⁹⁴ Njegovi vitezovi vratili su Dalmaciju od Bizanta,⁹⁵ a uspješnom vladavinom stvorio je jako kraljevstvo. Dodatni impuls viteštva u Bele III. dolazi ženidbenim vezama. Prvo ženidbom s Agnezom od Antiohije, a nakon njene smrti princezom Margaretom, kćeri Luja VII., francuskog kralja.⁹⁶

Bela je vještom politikom pretendirao na Balkan stvarajući čitav sustav političke dominacije. Ugarski primat nad Bosanskom Banovinom, Raškom, Dukljom i Humskom Kneževinom.⁹⁷ Javlja se kompleksan sustav političkih tvorbi, *ducatus, terra, regnum*, preko rodbinskih i ostalih veza koje Stadtmüller naziva balkanskom hegemonijom⁹⁸, a de Vajay *Archiregnum Hungaricum*.⁹⁹ Kao jedan element te kompleksne strukture imamo *Regnum*

⁹⁴ Kontler, *Povijest Mađarske*, 81.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Mladen Ančić, "Bosanska Banovina i njezino okruženje u prvoj polovici 13. stoljeća", u: *Fenomen „krstjani u srednjovjekovnoj Bosni i Humu“*, ur. Franjo Šanjek (Sarajevo & Zagreb: Institut za istoriju – Hrvatski institut za povijest, 2005), 13.

⁹⁸ Vidi: G. Stadtmüller, "Ungarns Balkan-politik im zwölften und dreizehnten jahrhundert," u *Überlieferung und Auftrag. Festschrift für Michael de Ferdinandy*, ur. J. G. Farkas (Wiesbaden, 1972), 603-613.

⁹⁹ Pojam *archiregnum hungaricum*, vlast manjih balkanskih i okolnih istočnih kneževina isprepletena s ugarskom krunom preko bračnih, rodbinskih i ostalih, „prijateljskih“ veza za Bele III. Emerika i Andrije. Vidi:

Croatiae et Dalmatiae. Već je spomenuto da je u vrijeme Treće križarske vojne Bela III. aktivno pomagao Barbarossine križare i poticao domaće plemstvo da se pridruži pohodu. Čak je imao solidan odaziv u Ugarskoj te je pronio križarstvo krajevima pod svojom vlašću. Na samom kraju života, možda pod utjecajem žene i sigurno inspiriran kršćanskim naporima njegovih lojalnih suvremenika za Trećeg križarskog rata, uzeo je križ. Žena mu, Agneza od Antiohije, bila je princeza jedne križarske, frankofone države, tako da je križarstvo Belinim sinovima bilo dobro poznata stvar. Znajući da neće dočekati pohod, starijemu sinu Emeriku ostavio je krunu, a mlađemu, Andriji, križarski zavjet. No, Andrijina ambicija je u samom početku uništila očev san.

Dvoje braće zaratilo je oko prijestolja u jednom tipičnom srednjovjekovnom sukobu sinova za tron. U građanskom ratu narušen je prosperitet kraljevstva te je prilično iscrpljena kraljevska blagajna. Narušen je bio i odnos s Crkvom. Papa se aktivno uplitao u sukob Andrije i Emerika zahtijevajući mir kako bi mogao pokrenuti križarski rat. Nije jedini, tu je niz svjetovnih aktera koji su iskorištavali situaciju građanskog rata.

Krajem 12. st. Ugarskom i Hrvatskom vladao je Emerik, Andrijin brat, i jedva zadržavao vlast. Godine 1194. Emerik je okrunjen i postavljen za hercega Hrvatske i Dalmacije da bi mu se osiguralo nasljedstvo još za očeva života.¹⁰⁰ Andriji je pripao križarski zavjet s novcem kojim je trebao financirati pohod.

Andrija je, nezadovoljan, krenuo u pobunu protiv brata, počevši njezino financiranje križarskim novcem. Podršku i uporište imao je u Hrvatskoj kojom je vladao kao herceg nakon bratove krunidbe. Taj građanski rat, koji je iznutra slabio jako srednjoeuropsko kraljevstvo, trajao je s prekidima cijelo Emerikovo kraljevanje.

Dinamičan sukob uvlačio je manje i veće aktere *archiregnuma* u priču. Sukob se prelijevao na Hum i Rašku, pa zapadno u Austriju.¹⁰¹ Žrtva u dinastičkom sukobu bio je i Zadar, „veliki grad, pun tornjeva“¹⁰², koji je prepušten Mlecima u Četvrtom križarskom ratu. Ni kralj Emerik, ni herceg čitave Dalmacije, Hrvatske i Huma, Andrija II., nisu imali snage vratiti najsnažniji grad na istočnojadranskoj obali.¹⁰³ *Archiregnum Hungaricum* bio je potresen. Sukob dvojice braće, koji je znao prerastati u građanski rat, završio je prirodnom smrću Emerika i sina mu jedinca Ladislava. Andrija je po pravu postao kralj 1205. godine.

S. De Vajay, „Das ‘Archiregnum Hungaricum’ und seine Wapensymbolik in der Ideenwelt des Mittelalters“, u: *Überlieferung und Auftrag. Festschrift für Michael de Ferdinandy*, ur. J. G. Farkas (Wiesbaden, 1972).

¹⁰⁰ Šišić, *Poviest Hrvata za kraljeva*, 158.

¹⁰¹ Šišić, 161, 164-165.

¹⁰² Prijevod iz Villehardouinova opisa osvajanja Zadra. Vidi *Tri starofrancuske kronike*; Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 359.

¹⁰³ Raukar, 67.

Nama je ovo razdoblje, prije samog početka kraljevanja, zanimljivo zbog međunarodnih odnosa. Manje države koristile su svaku priliku za vlastite interese. Tako je Emerik imao pomoć dukljanskog kralja Vukana, a Andrija humskog kneza Petra, bana Kulina i grofova Andech-Meranskih.¹⁰⁴ S križarskog stajališta imamo mirotvorne napore Inocenta III., kojemu je potrebno jako kraljevstvo za križarske zamisli, i Belin zavjet. Dio klera pristao je uz Andriju, no ne i sam papa koji je poduzimao sve da se ispuni zadnja želja Bele III. te otvoreno podupirao Emerika.¹⁰⁵ Zanimljivo je vidjeti kako kroničar Toma Arhiđakon gleda na to. Opisuje sukob kralja i hercega ne ulazeći u razloge,¹⁰⁶ iako privržen Andriji, sud donosi kao klerik: herceg Andrija vodi nezakoniti rat jer napada svoga kralja.¹⁰⁷

Detaljno se opisom građanskog rata bavio Vjekoslav Klaić u svojem klasiku *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. st.* i Ferdo Šišić u završnom poglavlju nedovršene *Poviesti Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića*, dajući nam niz djelomičnih uvida u križarsku problematiku, papinsku vanjsku politiku i općenito značaj križarskog zavjeta.

Vjekoslav Klaić procjenjivao je njihove karaktere. Po njemu je herceg Andrija bio tašt i pohlepan slabić koji teži za vlašću, lakouman, rasipan, okružen laskavcima. Kralj Emerik je bio strastven, no bez snage i ustrajnosti, tjelesno slab i razdražljiv.¹⁰⁸ Vjekoslav Klaić spominje kako novac koji je Bela Andriji ostavio za pohod, igra glavnu ulogu u financiranju pobune protiv Emerika.¹⁰⁹ Papa Inocent III. bio je nezadovoljan pobunom i razvojem situacije. Njemu je bilo u interesu da se ispuni Belin zavjet te da Andrija krene u sveti rat. Po legaturama vidimo da je zahtijevao prekid neprijateljstava do 29. siječnja 1198. godine i što skorije ispunjenje zavjeta, inače bi Andriju ekskomunicirao.¹¹⁰ Kasnije je za prestanak sukoba zadao rok do 1. rujna ili će ga uz sve navedeno lišiti nasljedstva koje ima po pravu.¹¹¹ Braća su se nakratko pomirila posredovanjem pape 1200. godine. Klaić nam to šturo prenosi, a Šišić ide u detalje.¹¹² Andrija je opet postao herceg Hrvatske, isto tako spomenuto je uzimanje križa

¹⁰⁴ Ančić, „Bosanska banovina“, 19.

¹⁰⁵ Općenito o građanskom ratu Andrije i Emerika vidi: Šišić, *Poviest Hrvata za kraljeva*, 159. 158-201.

¹⁰⁶ Ančić, Mladen, „Slika kraljevske vlasti u djelu Tome Arhiđakona“, u: *Toma Arhiđakon i njegovo doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25.-27. 9. 2000. godine u Splitu*. Ur. Mirjana Matijević Sokol, Olga Perić. (Split: Književni krug, 2004) 79; Toma, *Historia Salonitana*, 124-125.

¹⁰⁷ Ančić, „Slika kraljevske vlasti“, 80; Toma, *Historia Salonitana*, 124-125.

¹⁰⁸ Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih*, 212.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Ibid., 213; Šišić, 159.

¹¹¹ Šišić, 180.

¹¹² Klaić, 214.

od strane Emerika koji će s bratom ispuniti očev zavjet dok će zemljom upravljati Leopold VI. Austrijski, a u slučaju smrti kruna ide bratu koji preživi.¹¹³

Ispunjenje tog plana prekinuto je ratovima na Balkanu gdje se Emerik uplitao u pitanja oko Bosne, Raške i Bugarske. Papinskom krunom bio je okrunjen raški veliki župan Stjepan Nemanjić koji je bio u sukobu s bratom Vukanom. Emerik je u to vrijeme dodao naslovu *rex Serviae*, kao i u sukobu s Bugarima *rex Bulgariae*.¹¹⁴ Po Šišiću, Emerik je širio katoličanstvo po jugoistočnoj Europi. Njegov ekspanzionizam ipak je bio spriječen spretnom diplomacijom vladarâ Bugarske i Srbije, koji su pribjegavali papi.¹¹⁵ Bosanski vladar ban Kulin također je pred kraljem dokazao vjernost i pripadnost katoličanstvu te su Emerikova vanjskopolitička nastojanja u krajnosti bila poražena. Emerik je ugarskim jugoistočnim ambicijama dao katolički vjerski pečat koji ipak nije prerastao u križarski rat protiv heretika i šizmatika.

Križarsko naslijeđe možda bi natjeralo Emerika početkom 13. st. na razmišljanje o putu u Svetu Zemlju, ali Andrija ga je spriječio buneći se 1203. posljednji put.¹¹⁶ Nakon izbijanja neprijateljstva Emerik ga je pozvao na razgovor kod Varaždina obećavajući da mu neće biti ništa. Andrija je bio uhićen u svom logoru na hrvatskoj obali Drave, kada se Emerik pojavio nenaoružan, apelirajući na čast vojske.¹¹⁷ Njegova žena Gertruda, po Klaiću u Šišiću spletkarica, bila je protjerana.¹¹⁸ Taj dramatični događaj na obali Drave ipak ništa nije promijenio: iduće godine Andrija je pobjegao iz tamnice i nastavio s buntovnim namjerama.¹¹⁹ Emerik je stoga po rođenju sina odmah izvršio njegovu krunidbu bojeći se za njega zbog bratovih ambicija.¹²⁰ Godine 1204. Emerik umire, a brat mu je trebao biti namjesnik do punoljetnosti malog Ladislava III. Andrija ne prihvaća dužnost, a Konstancija, Emerikova žena bježi u Beč vojvodi Leopoldu V. Rat Ugarske i Austrije je na pomolu, no rana smrt Ladislava 1205. postavlja Andriju na mjesto kralja.¹²¹

Zbog opsežnosti djela *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. st.* Vjekoslav Klaić manje je detaljan i konkretan oko križarske tematike. Zanimljiva je njegova

¹¹³ Šišić, *Povijest Hrvata za kraljeva*, 166.

¹¹⁴ Balkanske epizode bile su bez rezultata osim u kićenju titulama. Vidi: Šišić, 168.

¹¹⁵ Katolicizam po Šišiću nikad nije zaživio zbog ugarske ekspanzije, obraćanje papi srpskog i bugarskog vladara politički je čin kojim je iskorišten papin autoritet u zauzdavanju Ugara. Oni se nikad nisu namjeravali odreći svoje „državne“ crkve. Vidi: Ibid., 185.

¹¹⁶ Ibid., 186.

¹¹⁷ Riječ je o jednoj od najglasovitijih scena razvijenog srednjeg vijeka ovih prostora.

¹¹⁸ Andrija je nagovorio papu da postavi Bertolda Meranskog, Gertrudina brata, na poziciju kaločkog nadbiskupa unatoč mladosti (20 god.) i neukosti: „tek natuča latinski i ne poznaje crkveno pravo.“ Vidi: Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih*, 122; Šišić, 187.

¹¹⁹ Šišić, 188.

¹²⁰ Ibid., 189.

¹²¹ Klaić, 221.

prestroga analiza dvoje braće koja počiva na spekulaciji do koje autor dolazi proučavajući izvore.

Šišić u *Poviesti Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića* opisujući događajnu povijest svojstveno početku dvadesetog stoljeća donosi niz zaključaka važnih za promatranje Petog križarskog rata. Po autoru se vidi da je zavjet obaveza koja se ne propitkuje. S obzirom na to da mu je djelo nedovršeno, zakinuti smo za njegov direktan doprinos ovoj temi, no dosta se toga može iščitati. Tako ugarski dvor još od Bele III. pokazuje veliki interes za križarsku vojnu. Francusko i njemačko doseljništvo brže pronosi takve ideje. Katoličanstvo je jedan od temelja ugarskih istočnih i jugoistočnih avantura među pravoslavnim narodima. Naizgled je pitanje vremena kad će Ugarska krenuti u križarski pohod.

Emerik misli sam ispuniti očev zavjet koji ga je očito tištio na neki način, a bio bi i u duhu vremena. Saboter je bio Andrija, buntovni mlađi brat, *dei gratia dalmatie et chroatie chulmeque dux*. On nije krenuo u pohod kako mu je otac odredio, nego je zaratio za vlast. Hrvatski su mu krajevi bili uporište u sukobu. Pokoravali su mu se banovi, župani, čelnici dalmatinskih gradova i biskupi.¹²² Bio je vrhovni sudac, kovao svoj novac, samostalno ratovao s Humom i Srbijom.¹²³ Za njegova hercegovanja u Hrvatskoj najznačajniji je plemić bio Domald koji pokušava u to vrijeme preuzeti Zadar od Venecije.¹²⁴ U međunarodnoj politici važna je bila optužba dukljanskoga kralja Vukana za herezu bana Kulina. Tadašnji spor je riješen je vrlo brzo, ponajviše zato što je Bosna sa sposobnim vladarom priznala nominalnu vlast kralja Emerika i pripadnost katoličkom svijetu.¹²⁵

Radovi ove dvojice povjesničara prikazuju Andriju, a posebno njegovu ženu, u negativnom svjetlu, no težište nije analiza nego prepričavanje priče. Križarstvo se veže uz papinsku stranu priče, njegove naznake su globalne, na dinastičkoj razini, ne ulazeći previše u prostor Slavonije i Hrvatske.

Temu dodatno rasvjetljavaju dva novija istraživanja Ivana Majnarića i Igora Razuma koji se kroz proučavanje crkve križarskim ratom bave više od prethodnika. Riječ je o diplomatskom naporu Inocenta III., koji nije mogao direktno utjecati na razvoj situacije, ali je ključan za razumijevanje politike i križarstva. Papinsku diplomaciju vršila su tri neformalna stupnja: nuncij, delegirani sudac i legat.¹²⁶ Nuncij je bio onodobni papin teklič čija institucija

¹²² Šišić, *Poviest Hrvata za kraljeva*, 189.

¹²³ Misli se na Rašku. Vidi: Šišić, 189; Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih*, 218.

¹²⁴ Šišić, 196-201; Klaić, 219-212.

¹²⁵ Pred papinim legatom Ivanom Casemarisom i dubrovačkim Arhiđakonom Marinom. 8. 4. 1203., krstjani se pred banom Kulinom svečano odriču hereze. Šišić, 191; Klaić, 217. O vazalitetu Bosne vidi: Lujko Margetić, „Neka pitanja ranije Bosanske pravne povijesti“, *Zbornik Pravnog Fakulteta*, 56, (2006.) 1742-1745.

¹²⁶ Ivan Majnarić, *Papinski legati*, 26.

raste tek krajem srednjeg vijeka.¹²⁷ Delegirani sudac odabran je od lokalnog klera i služba mu je trajala do rješenja slučaja.¹²⁸ Legat je bio najveći rang i njime Kuriya nadzire lokalnu crkvenu organizaciju i širi grgurovsku reformu, za čijeg vremena služba i nastaje.¹²⁹ Legatima su se ovlasti sve više povećavale, pa tako suzbijaju krivovjerje, provode političke zadatke i, što je nama najvažnije, nagovaraju na križarski pohod.¹³⁰ O legatima na istočnojadranskoj obali piše Ivan Majnarić u knjizi *Papinski legati na istočnojadranskoj obali, 1159.-1204.* dotičući se niza njihovih zadaća. Tu imamo i uvid u papinske napore u Bosni¹³¹, blisko povezane s križarstvom *contra haereticos* i pregled politike prema ostatku regije. Zbog križarskog pohoda i borbe s hereticima, Emerik je u očima papinstva pozitivna ličnost, iako ratuje s kršćanima.¹³²

Papa Inocent III. bio je živo zainteresiran za izmirenje između Andrije i Emerika, ponajviše zbog očevog zavjeta. Legat Grgur od Sv. Vitala osoba je koja ih miri u ime pape, a po njegovu povratku u Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, papa je podsjetio Emerika na obveze protiv heretika.¹³³ Legatura u Kulinovoj Bosni potvrđuje pravovjernost bana, ali i daje do znanja da je postojao neki broj heretika.¹³⁴ Bosna je ipak bila pošteđena križarskog pohoda. Inocent III. želio je ugarsko sudjelovanje u Četvrtom križarskom ratu, no to propada napadom križara na Zadar. Andrijinom krunidbom Inocent ga svakako uzima u obzir za idući pohod koji ima na umu. Očev zavjet jednako je živ, a Inocent ga je zakonski regulirao prijenosom s oca Bele III. na Andriju, kako dotad nije bilo obuhvaćeno crkvenim propisima.¹³⁵

Razum u svom diplomatskom radu „Inocent III. i hrvatski prostor“ također obraća pažnju na papine križarske napore.¹³⁶ Inocent je bio zainteresiran za prilike u Ugarskoj. Sukob braće je odgađao križarsku vojnu i remetio papine planove. Inocent III. podržavao je po onodobnom pravu Emerika, a ne Andriju. Očito su biskupi vjerni hercegu bili na pogrešnoj strani. Papa je slao pisma Andriji podsjećajući ga na zavjet i aktivno igrao ulogu u izmirenju braće, bez kojeg se neće pridružiti križarskoj vojni. Pribjegavao je i prijetnji ekskomunikacijom ako buntovni brat na to prisili ovlaštene nadbiskupe Ostrogona i

¹²⁷ Ivan Majnarić, *Papinski legati*, 26.

¹²⁸ Ibid., 27.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Ibid., 32.

¹³¹ Ibid., 104.

¹³² Šizmatici i potencijalni heretici ne stvaraju lošu sliku u očima papinstva kao rat dvije katoličke zemlje. Vidi: Ibid., 126.

¹³³ Optužba Bosne za herezu odnose na političku igru Vukana Nemanjića, kralja Duklje u kojoj je ban Kulin pokazao političku spretnost. Vidi: Ibid., 124.

¹³⁴ Delegirani sudac Ivan od Casamarija riješava pitanje bosanske vjerske zajednice. Vidi: Ibid., 127.

¹³⁵ Matić, „Balkanski križonoše“, 374.

¹³⁶ Inocent je zaokupljen križarskim ratom, pokrštaivanjem Baltika i borbom protiv hereze. Vidi: Igor Razum, „Inocent III. i hrvatski prostor.“ (Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013), 15.

Kaloče.¹³⁷ Mir između braće bio je osnova za Inocentov križarski pohod kojemu bi se pridružili i Arpadovići. Oružje i sredstvo papinskog pritiska očito je bila živa zakletva Bele III. i dvjesto godina dobrih odnosa Rima i dinastije.¹³⁸

Za našu temu važna je naglašenost izmirenja kao temelja za križarski rat, naglašavanje zakletve protiv ambicije hercega Andrije. Oba rada govore o naporima Inocenta, no iz druge perspektive. Dok Majnarić progovara iz perspektive legature, Razum u radu govori s geopolitičke i strateške strane vođe zapadnog kršćanstva. Oba nova rada, kao i oni starijih povjesničara, naglašavaju važnost zakletve, ali kroz djela vidimo Andrijinu osobnu ambicioznost. Dok neuspješno vladanje stariji povjesničari vežu s ocjenom karaktera, ne uviđaju na neki način prilično aktivan i ambiciozan smjer vladara koji precjenjuje svoje sposobnosti. Noviji radovi se bave slabije istraživanim područjima te novim perspektivama. Inocent III. tako dolazi u centar pozornosti sa svjesnim pristupom građanskom ratu u Ugarsko-Hvatskom Kraljevstvu i otežavajućoj okolnosti Četvrtog križarskog rata. Nažalost, križarski dio priče oko sukoba braće nema zadovoljavajući zaključak. Nije ni tema njihovih radova. Vidimo da Emerik puno više prati želje Bele, papinstva i vremena. Andrijino buntovništvo ulazi u konfrontaciju s papom i pokazuje ga kao čovjeka koji gleda osobne interese, a ne one kršćanske zajednice. Ponašanje za njegovih križarskih aktivnosti svoje korijene ima u dugom sukobu s Emerikom.

3.2. Zakletva i ambicija

Nakon krunidbe, Andriji II. posvećena je mnogo veća historiografska pozornost. Puno je slabije popraćeno njegovo križarsko djelovanje, za razliku od unutarnjih prilika u kraljevstvu. Već smo vidjeli kako prvaci stare historiografije imaju negativno mišljenje o tom dugovječnom kralju. Vidjet ćemo okvirno mišljenje strane, posebno mađarske historiografije, i veliki zaokret Nade Klaić u pogledu kralja koji zaslužuje posebnu pozornost.

U stranoj literaturi težište je na samom razvoju pohoda, a ne na pojedinačnim vladarima, osim onih koji su dali značajan doprinos. Iako je Andrijina uloga i ponašanje zanimljivo, interes nije velik te se promatra kroz prizmu onodobnih navoda. Spomenimo Powelov *Anathomy of cusades* i Donovanov *Pelagius and V. Crusade* koji spominju zakletvu.¹³⁹ Van Cleve se pridružuje u "The Fifth crusade" mnoštvu navodeći 1196. kao

¹³⁷ Razum, „Inocent III. i hrvatski prostor,“ 38.

¹³⁸ Ibid., 39.

¹³⁹ Powel, *Anathomy of the crusades*, 127; Van Cleeve, „The Fifth Crusade,“ 387; Joseph Patrick Donovan, *Pelagius and V. Crusade* (New York: AMS Press Inc, 1950), 29.

godinu Andrijine zakletve.¹⁴⁰ Literatura koja proučava križarstvo logično ide od toga kako je pohod pokrenut i uzima legitimne onodobne argumente. Njima nije važna ambicija i motiv Andrijinih postupaka koliko njegovo djelovanje u Svetoj Zemlji i tijekom samog rata.

Mađarska historiografija Andriju kao kralja ocjenjuje dosta slično hrvatskoj. *Povijest Mađarske*, pod uredništvom Petra Hanaka, ne spominje puno, ali naglašava njegovu ambiciju na primjeru beznadnih ratova po ruskim zemljama (Galicija), te spominje njegove reforme, darivanje dobara plemićima.¹⁴¹ Kralj se nastojao pokriti povećanjem porezâ i carinskih pristojbi potičući novčanu privredu koja je postala društveno opterećenje.¹⁴² Hanak tu ponajprije misli na kvarenje novca, o kojem će kasnije biti riječ. Knjiga opisuje vladara kao lakomislenog, okruženog vitezovima i frivolnog.¹⁴³ Šturi opis vladara ne odlazi dalje od Vjekoslava Klaića, tako da ne pridonosi temi.

U kratkom opisu Andrijine vladavine u knjizi *The realm of st. Stephan*, urednika Pal Engela, samo se napominje kako Andrijinom vladavinom dominira unutarnji konflikt, a ne vanjska ambicija.¹⁴⁴ Križarski pohod ipak ima nešto više prostora. Budući da je riječ o modernijem izdanju, pogled prema srednjovjekovnim hrvatskim prostorima prati i domaće spoznaje.

Najznačajnije djelo Andrijinog razdoblja, Kosztolnyikov *Hungary in the Thirteenth Century* govori o motivaciji iz perspektive ambicije. Kralju je bio cilj sebi ili nasljedniku osigurati krunu latinskog cara, no tu je usamljen jer ni papa ni Ugri ne podržavaju njegove ambicije.¹⁴⁵ Ovdje imamo približavanje povjesničara koji na prvo mjesto stavljaju kraljevu prešutnu ambiciju i naglašen križarski paravan. Doduše, sam autor navodi da, nakon što su papa i velikaši Latinskog Carstva odabrali Petra Courtenaya za cara, Andrija prihvaća diplomatski poraz koji ga je gurnuo morskim, a ne kopnenim putem.¹⁴⁶ Kralj je išao u pohod da dokaže papi i neprijateljima kako uvijek može računati na neke svoje ljude.¹⁴⁷

Kod mađarskih povjesničara dominira ocjena kralja i njegova snaga, a manje motivacija. Unutarnji konflikt u Ugarskoj glavna je tema Andrijine vladavine, a po pitanju

¹⁴⁰ Van Cleeve, „The Fifth Crusade“, 387.

¹⁴¹ Petar Hanak, ur. *Povijest Mađarske* (Zagreb: Barbat, 2005.), 39.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Ibid., 40.

¹⁴⁴ Pál Engel, *The Realm of st. Stephan, A history of medieval Hungary (895.-1526.)* (London: ib Tauris Publishers, 2001), 90.

¹⁴⁵ Z. J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century* (New York: East European Monographs, 1996), 60-61.

¹⁴⁶ Ibid., 63.

¹⁴⁷ Ibid., 71.

pravog razloga najdalje ide Kosztolnyk, smatrajući pohod nevoljkim dokazivanjem i rezultatom propalih ambicija.

Hrvatska historiografija ide prilično daleko u ocjeni. Ključna su djela Nade Klaić *Povijest Hrvata u srednjem vijeku* i *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Ona rehabilitira kralja i umjesto kao nesposobnjakovića predstavlja ga vizionarom čije ideje su se slomile splotom okolnosti, potpomognute velikom vladarskom ambicijom za koju kraljevstvo nije bilo spremno, niti je imalo snage.

Andrija se od krunidbe upliće u okolne sukobe postupajući prilično ratoborno. On je po Nadi Klaić vjesnik novog, viteškog doba.¹⁴⁸ Kao jedan od monarha na prijelazu 12. i 13. stoljeća sudjelovao je u stvaranju slobodnog viteza. Andrija je i sam bio kralj vitez.¹⁴⁹ Razvijali su se viteški redovi, ideal božjeg ratnika, franjevci i dominikanci obraćali su se puku, klinijevsko se redovništvo reformiralo.¹⁵⁰ Staleži niču i počinju se zaokruživati, plemić se okretao plemiću.¹⁵¹ Nada Klaić vidi Andriju koji je, shvaćajući novo doba, reformama i odredbama pokušavao spasiti kraljevstvo, uvođenjem banderijskog sustava i izjednačavanjem plemića i vojnika.¹⁵² Takve napredne ideje uspijevaju tek s Anžuvincima, a Andrijina politika kasnije će se pokazati neuspješnom.

Naime, još i prije njegova krunjenja stari sistem kraljevih zemalja oko utvrda i županija preuzetih od Slavena, polako se urušavao.¹⁵³ Arpadovići su gubili u korist crkve i redova.¹⁵⁴ Nada Klaić neizravno spominje snažne križarske elemente u njegovu vladanju Hrvatskom. Tako je Andrija, još kao herceg, dovodio iz Francuske cistercite i templare te im davao herceške posjede.

Kasnije su posjede dobivali ivanovci. Kralj je štitio sve slobodne ljude, strance – *hospites*, domaće koloniste, a podložnici cistercita slobodno se mogu iseliti kao što su i došli.¹⁵⁵ Uz to, Andrija je jačao status gradova. Falsifikat o privilegijama Nina imamo još iz doba dok je bio herceg.¹⁵⁶ Ne smijemo isključiti nekakav dokument koji je uzor falsifikatu. Andrija je proglasio Varaždin, saveznika za vrijeme pobuna protiv Emerika, slobodnim

¹⁴⁸ Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom*, 307.

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Ibid., 308.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku* (Zagreb: Globus, 1990), 246.

¹⁵⁴ Ibid., 250.

¹⁵⁵ Ibid., 255.

¹⁵⁶ 1205. kralj daje povlastice Ninu. Kasnije imamo i splitski falsifikat 1207. Dužnosti građana prema kralju su minimalne. Gostili su ga ako su htjeli, pratnju je kralj ostavljao pred vratima, opskrba je bila o njegovu trošku, a u grad ne smije stavljati svoje čete ni dizati utvrde i uzimati taoce. Vidi: Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem*, 167; Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom*, 20.

kraljevskim gradom, nagrađujući ga time za vjernost.¹⁵⁷ Trebao je niz savezništava za svoje ratne ambicije jer već od 1206. aktivno sudjeluje u borbama za Halič-Galiciju.¹⁵⁸ Nada Klaić tako prva rehabilitira Andriju iz nesposobnjakovića u predvodnika novog doba. Uzdrmava viđenje stare historiografije, Vjekoslava Klaića i Šišića te stare mađarske historiografije. Andrija II. nije silazio s konja, ratovao je ratovanja radi, stvarao dinastičke saveze i otvarao se strancima.¹⁵⁹ Kralj se odricao prava na feude, *iure perpetuo perpetuitas*, ali je od plemića zahtijevao vojnu službu te je pokušao provesti reformu financija i vojske.¹⁶⁰ Ocjena Nade Klaić o Andriji II. Arpadoviću daleko je najveća o tom vladaru kojeg većina gleda po kasnijoj Zlatnoj buli kao gubitnika, zanemarujući njegovo otvaranje zapadnim utjecajima.

S vremenom je jak utjecaj stranaca, i posebno nepotizam prema Gertrudinoj rodbini, razvijao mržnju među ojačanim domaćim plemstvom, koja kulminira ubojstvom kraljice 1213. godine.¹⁶¹

Nada Klaić drugi brak 1215. godine s Jolandom od Courtenaya, sestrom careva Latinskog Carstva Balduina i Henrika, vidi kao kraljevu imperijalnu ambiciju.¹⁶² Križarski rat odskočna je daska za latinsko prijestolje jer 1216. umire latinski car Henrik.¹⁶³ Znamo da je do pada Solunskog Kraljevstva Latinsko Carstvo bilo jača sila u regiji.¹⁶⁴ Po Nadi Klaić, s kojom se slaže Kosztolnyik, ispunjavanje zakletve na neki je način bilo prikrivanje pravog Andrijinog cilja. Papa mu nije vjerovao s obzirom na sve godine ranije, ali je objavio križarski rat.¹⁶⁵ Po njenom viđenju kretanje u pohod je politički čin u kojem je htio pribaviti krunu latinskog cara. Ambicija je dominantna teza.

Preveliko korištenje racionalnoga u historiografskim djelima ponekad odvede na krivi trag. Ovdje je Nada Klaić po mojoj ocjeni skoro prešutjela dvadesetak godina stari zavjet. Zanimljivo kako ga prva najavljuje kao ratobornog kralja-viteza, a taj njegov viteški i kraljevski vrhunac, križarski rat, prelako svrstava u političku igru.

¹⁵⁷ Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem*, 255.

¹⁵⁸ Na poziv haličkog kneza Danila upliće se u sukob protiv Poljaka, Rusa i Polovaca koji traje čitav niz godina. Dodaje i titulu *rex Galiciae Lodomerique*. Konstantno ratovanje je odlika njegove vladavine. Vidi: Ibid., 223.

¹⁵⁹ Ibid., 265.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Njenog brata Bertolda spasio je svećenički poziv, nitko nije htio dići ruku na božjeg predstavnika. Po legendi, Bertol je glavni krivac jer kao pohotni biskup preko sestre ugovori sastanak sa ženom palatina Banka koju siluje te narod na to poludi i uzme pravdu u svoje ruke. Istina je daleko od toga, riječ je o zavisti lokalnih magnata zbog nepotističke kraljičine politike. Ban Simon koji sudjeluje u pobuni gubi svu imovinu iste godine. Vidi: CD III, 115; Ibid, 224.

¹⁶² Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom*, 265.

¹⁶³ Ibid., 308.

¹⁶⁴ Georgije Ostrogorski, *Povijest Bizanta* (Zagreb: Golden Marketing 2006), 256.

¹⁶⁵ Klaić, 308.

Osim djela Nade Klaić imamo i dva rada usko vezana uz temu na koje bi se trebala obratiti pažnja. S perspektive nezaobilaznih viteških redova važna je Lelja Dobronić koja u svom radu *Templari u Senju* napominje ispunjenje zavjeta kao razlog.¹⁶⁶ Djelo koje se bavi samim križarskim pohodom, *Hrvati i križari* Krešimira Kužića, začudo malo govori o samom razlogu. Naglašava se viteška pozadina.¹⁶⁷ Kralj je 22 godine nakon zavjeta bio potaknut zbivanjima u Latinskom Carstvu.¹⁶⁸ Kužić podržava tezu o kraljevim ambicijama i ne ide predaleko u spekulacije koje neizravno otvara.

Moramo vidjeti što kažu suvremenici. Najvrjedniji opis dolazi iz djela Tome Arhidakona *Historia Salonitana*. Jasno se naglašavaju plemenite namjere kralja u svim poglavljima.¹⁶⁹ Toma je bio pristaša kralja te se tako ponašao. Bez sumnje je vjerovao da kralj, koji je bio u Splitu za njegove mladosti, kreće ispuniti plemeniti zavjet. Andrija II. je za Tomu kraljevsko veličanstvo s važnom ceremonijalnom funkcijom,¹⁷⁰ tako da Toma piše kroz šarenu mladalačku impresiju i ostaje branitelj kralja, onakvog kakav bi on trebao biti.

Možemo zaključiti da tema zakletve i ambicije dobiva jasan predznak ovisno o radu u kojem je napomenuta. Kod radova koji se ne bave Andrijom ili specifično Petim križarskim ratom, riječ je o ispunjenju zakletve, kako se šturo i jasno u ono vrijeme navodi. Oni koji se time bave, puno su odrješitiji u tomu, pa napominju kraljevu carigradsku ambiciju. Vjerojatno nakon 22 godine odugovlačenja i već stariji, kralj je osjećao pritisak zakletve, a razvoj situacije u Carigradu samo ga je ponukao da spoji zakletvu s ikakvom koristi. Prije je Andrija odlučio u ratobornoj maniri ispuniti najviteškiji poziv nego se odazvati na zov krune u dalekom Latinskom Carstvu. Za razliku od viđenja križarskog pohoda kao paravana, rekli bismo da je latinska kruna sporedna nagrada. Mogli bi se složiti s kraljevskim viteškim i ratničkim pečatom na koji upozorava Nada Klaić, prema kojemu kralj ne samo da radi ono što mora svaki srednjovjekovni vladar koji drži do sebe, već se vidi kao budućeg spasonosnog križarskog vođu. Razvoj situacije razbio je sve takve fantazije i stavio mu pred oči krutu realnost.

¹⁶⁶ Lelja Dobronić, „Templari u Senju“, *Senjski zbornik* 30, (2003), 191-200.

¹⁶⁷ Kužić, *Hrvati i križari*, 39.

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Hrvoje Gračanin, Igor Razum, „Toma Arhidakon i križarstvo“, *Povijest u nastavi* 10 (2012), 1 (19); 45-64, 56

¹⁷⁰ Detaljnije vidi: Ančić, „Slika kraljevske vlasti.“

4. Financije pohoda

Križarski rat je bio skupa obaveza i stvar prestiža. Niz logističkih problema bi se ispriječio svakome tko bi putovao, makar kao hodočasnik. Ogromne su svote bile potrebne plemiću s pratnjom, a koliko je tek trebalo kralju jedne veće srednjoeuropske zemlje? Svatko je mogao križarstvo iskupiti novcem ili poslati nekoga umjesto sebe, ali to si jedan kralj ne bi dopustio.¹⁷¹

Andrija II. je hitno trebao niz financijskih rješenja za plaćanje preskupog pohoda te je monetarnom politikom počeo s upropaštavanjem kraljevstva. No, je li imao koje drugo rješenje nakon odluke o pridruživanju križarskom ratu? Historiografija uglavnom zanemaruje financije ili se bazira na zemlje koje su centri križarstva, Carstvo, Engleska, Francuska i apeninske zemlje. Neizostavno je i papinstvo zbog same strategije prikupljanja financija koja je razrađena u detalje za Inocenta III. Taj papinski element i činjenica da Ugarska nije bogata, a opet sudjeluje u takvoj ekspediciji zainteresirao je dio povjesničara koji su se pozabavili ovom temom i dali nam uvide u financiranje pothvata *Archiregnuma*. Andriji II. skupljanje novaca za rat nije bilo strano jer je već ranije poduzimao niz skupih i neproduktivnih vojnih pohoda. Postavlja se pitanje kako su bili financirani Andrijini križari, što možda daje i odgovor o mogućnosti sudjelovanja hrvatskih i slavonskih.

Financije su problematične zbog činjenice da se nameće skupi pomorski put. Istisnuo je kopnenu rutu radi veće brzine i sigurnosti.¹⁷² Budući da je Venecija tada bila na vrhuncu moći, imala je najveću flotu te držala niz strateških točki na bivšem bizantskom teritoriju, bila je logičan izbor. Kopneni put u to doba čekao je nesiguran svijet jugoistočne Europe. Puno negativnih iskustava stanovnika i sudionika iz prvih triju križarskih ratova te fluidne granice djelovale su obeshrabrujuće.¹⁷³

Uvid u križarske financije daje nam strana historiografija, Riley-Smith u svojim djelima te Fred Cazel u članku „Financing the crusades“. Krećemo opet od Inocenta III., prvog pape koji je institucionalizirao, unificirao i definirao same križarske ratove.¹⁷⁴ Također prvi uvodi križarski porez još 1199. kojeg prikupljaju templari i hospitalci.¹⁷⁵ No porezi su u

¹⁷¹ Riley-Smith, *Križarski ratovi*, 85-86.

¹⁷² Andrijin put trajao je od 23.8.-09.10.

¹⁷³ Vidi drugo poglavlje, *Hrvatska i Slavonija u ranijim križarskim ratovima*. Osim Hrvatske, negativna iskustva se vežu i uz Bugarsku te Ugarsku. Osim Prvog i Četvrti križarski rat govori o, ovaj put, osvetničkim napadima Hrvata predvođenih Domalom na križare.

¹⁷⁴ Slično tvrde Tyreman i Mastnak, kako pravni status križarskog rata ne postoji do Inocenta. Tyreman, „Were there any crusades,“ 555; Mastnak, *Križarski mir*, 67.

¹⁷⁵ Riley-Smith, 87.

križarstvu postojali i ranije. Od svjetovne strane utjerivao ga je još Luj VII. u 12. stoljeću.¹⁷⁶ Osim poreza Inocent je pokušavao odvratiti mase sirotinje od pohoda mogućnošću da ga iskupe novčanim davanjem.¹⁷⁷ Pokret siromašnih je tako na puno kvalitetniji način sudjelovao u pohodu, iako to nije isključilo oduševljenu sirotinju od pridruživanja ratu. Honorije III. nastavio je s poreznom politikom prethodnika.

Ugarska je zanimala papinstvo kao tradicionalno kršćanski dio srednje Europe. Kralj Bela III. je k tome pokazivao jaku želju i volju pridružiti se križarstvu. Ne čudi što je darovao 10 000 bizantinaca hospitalcima.¹⁷⁸ Inocent ipak sad ima drugačijeg kralja na vlasti, Andrija II. je potrošio sva stečena sredstva za građanski rat. Papa je znao da će financiranje ugarskih križara biti dugo i sporo te upitne efikasnosti, ali ima nekoga tko je dorastao tome izazovu. Upravljanje financijama za pomoć Jeruzalemu postala je dužnost viteških redova van matice iz Svete zemlje još od kraja 12. stoljeća. Osim toga, planirao je dodatno namaknuti novac od ugarskih crkvenih posjeda. Sav kler se morao mobilizirati i financijski sudjelovati s dvadesetinom crkvenih dobara. K tome su svi ugarski biskupi imali dužnost propovjedati.¹⁷⁹ No, ni to nije dovoljno. Ako uzmemo u obzir kraljevo krivotvorenje i očajničko namakanje novaca, dolazimo da jako zanimljivog ekonomskog stanja.

Strana literatura o križarstvu opisuje opće značajke i važnost viteških redova u prikupljanju sredstava. Taj njihov trud za pomoć Svetoj Zemlji kroz čitavo križarsko razdoblje jasno opisuje Burchardt koji tvrdi da je templarima, u vjerski stabilnijoj Srednjoj Europi, cilj bio skupiti što više posjeda s kojih bi sredstva išla kao pomoć Svetoj Zemlji.¹⁸⁰ Cazel u svom članku govori da je papa Honorije III., odmah po ustoličenju, naredio meštrima hrama i hospitala da skupljaju križarski porez u Ugarskoj te carskim i hispanskim zemljama.¹⁸¹ Porezna funkcija viteških redova ide toliko daleko da je svaka dijeceza morala imati dva člana reda predodređena za prikupljanje, a od 1217. svaki je ugarski biskup bio

¹⁷⁶ Riley-Smith, *Križarski ratovi*, 83.

¹⁷⁷ Mastnak, *Križarski mir*, 151, 153.

¹⁷⁸ Fred Cazel, „Financing the crusades on Europe,” u *History of the crusades, vol. V. impact of the Crusades*, ur. Kenneth M. Setton (Madison: The university of Wisconsin Press, 1969), 155.

¹⁷⁹ Papa Inocent je razradio metode križarskih propovjednika. Imenovao je izaslanike, uglavnom biskupe, i imenovao ih izvršiteljima počevši od 1213. Oni su birali zamjenika i propovijedali križarski rat. U manje povezanoj Ugarskoj zadaće izvršitelja su imali svi biskupi. Uz nju tu su Sirija i Palestina gdje je tu funkciju obavljao biskup Akre, a u Danskoj i Švedskoj je papina izaslanika pomagao nadbiskup Uppsale. U francusku su poslana dva izaslanika. Riley-Smith, 76-77.

¹⁸⁰ Karl Borchardt, „The Templars in Central Europe,” u *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*. Ur. Zsolt Hunyadi i Jozsef Laszlovsky (Budimpešta: Department of Medieval Studies, Central European University, Society for the Study of the Crusades and the Latin East, 2001), 235.

¹⁸¹ Andrija dobar dio financija troši za svoju pobunu protiv brata i ostale ratove, stoga se papa okreće kleru. Cazel, „Financing the crusades,” 134.

zadužen za dvadesetinu.¹⁸² Što se tiče nabavke novaca kod Andrije II., Cazel se ne razlikuje od domaće historiografije.¹⁸³ Nadopunu za općenite financije daje i Van Cleve navodeći kako na križarski porez nisu bili imuni ni redovnici, osim klinijevaca, cistercita i premonstratskog reda koji su to već učinili u ratu protiv Albiginosa i u drugim pohodima.¹⁸⁴ Kazna onima koji odbiju plaćati križarski porez je, naravno, bila ekskomunikacija. Hanakova *Povijesti Mađarske* govori o kraljevoj financijskoj strategiji, potrebnoj za brojne ratove. To su povećanje poreza i carinskih pristojbi, što daje poticaj novčanoj privredi koja s vremenom postaje društveno opterećenje.¹⁸⁵ Kosztolnyik u *Hungary in 13. Century* kaže kako je Andrija prihvatio diplomatski poraz prepuštanjem Zadra te kako je posuđivao novac za pohod.¹⁸⁶

Od domaćih povjesničara već Raukar zapaža ključnu financijsku odrednicu Andrijinog pohoda, a to je odricanje Zadra 1216. u zamjenu za prijevoz morem.¹⁸⁷ Kužić u *Hrvati i križari* donosi da je uz kvarenje novca kralj Andrija krivotvorio frizaške denare koji su kolali jugoistočnim carstvom, krajevima njegova tasta Berchtolda i šurjaka Otta VII.¹⁸⁸ Na srebru je varao i preko 50%.¹⁸⁹ Kraljeva monetarna katastrofa ide dalje jer proglasio je i dodatni ratni porez.¹⁹⁰ Naposljetku, kao krajnje rješenje, imamo odricanje prava na Zadar. To sve ipak nije bilo dovoljno te je kralj po povratku konstatirao financijski slom.¹⁹¹ Kužić u drugom djelu, „Kojim su brodovima prevezeni križari kralja Andrije II.“, jasno naglašava loše upravljanje novcem.¹⁹² Financijsko stanje je uzrok propasti Andrijine politike u čitavom kraljevstvu.

Nada Klaić također u *Povijesti Hrvata u razvijenom srednjem vijeku* spominje prepuštanje Zadra Mlecima poradi žurbe.¹⁹³ Da je novac bio potreban, može nam samo reći to da su Mlečani poslali 10 lađa za najamninu od 550 srebrnih mletačkih groševa, a ugovori su sklopljeni i sa Zadrom i Anconom jer su mletačke galijske bile premale.¹⁹⁴ U priču ulaze i križarski porezi. Kraljev križarski porez, *collecta*, plaćali su svi, plemstvo i biskupi.¹⁹⁵ Gruberu djelu *Bertold Meranski, ban hrvatski i nadbiskup kaločki* otkriva kako su biskupi i

¹⁸² Cazel, „Financing the crusades,“ 134.

¹⁸³ Ibid., 141.

¹⁸⁴ Van Cleve, „The Fifth Crusade,“ 383.

¹⁸⁵ Hanak, *Povijest Mađarske*, 42.

¹⁸⁶ Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth*, 63.

¹⁸⁷ Raukar, *Hrvatsko Srednjovjekovlje*, 68.

¹⁸⁸ Kužić, *Hrvati i Križari*, 49.

¹⁸⁹ Ibid.; Bálint Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters, sv. I, von den ältesten Zeiten bis zum ende XII Jahrhunderts* (Berlin: W. de Gruyter, 1940), 65.

¹⁹⁰ Kužić, 49.

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Krešimir Kužić, „Kojim su brodovima 1217. godine prevezeni križari kralja Andrije II.?“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 46, (2004): 96.

¹⁹³ Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom*, 47.

¹⁹⁴ Kužić, 97.

¹⁹⁵ Klaić, 310.

nadbiskupi trebali do Svih Svetih napomenuti koliko je velik prihod dvadesetina koju s crkvenih imanja pobiru viteški redovi.¹⁹⁶ Papa određuje Bertoldu da s pet ili više čestitih križara u suradnji s papinskim legatom mora podijeliti novce siromašnim križarima na putu u Svetu Zemlju ili kod ukrcavanja u galijske luke.¹⁹⁷

Detaljniji osvrt na financijski rad viteških redova imamo kod Lelje Dobronić u *Templarima i ivanovcima u Hrvatskoj*.¹⁹⁸ Financijske uprave upravljaju meštari ivanovaca i templara. Najdetaljniju ekonomsku funkciju redova pri sakupljanju sredstava imamo u radu Tomislava Matića, ne baš najsretnijeg imena "Balkanski Križonoše".¹⁹⁹ Djelo prenosi osnovne informacije o prirodi templara te njihovu vrijednost u sakupljanja križarskog poreza. Također se prilično konzultira sa stranom poznatom križarskom literaturom. Viteški redovi su učinkoviti sakupljači zbog svoje discipline²⁰⁰, a mogao bih dodati i rigoroznosti te fanatičnosti. Matić spominje da je Inocent 1215. sazivanjem rata proglasio trogodišnje prikupljanje dvadesetine (5%) od crkvenih posjeda za rat.²⁰¹ Iako ugarski kralj predvodi pohod, papinski legati raspolagali su novcem od poreza s ugarskih crkvenih posjeda, a ne Andrija II.²⁰² Prikupljeni crkveni novac križarima se isplaćivao kao pripomoć pri napuštanju posjeda ili najkasnije pri ukrcavanju na brodove.²⁰³ Matić opravdano smatra da je papin novac s crkvenih posjeda bio premalen. Ugarska je u to vrijeme siromašna, nagrizana feudalnim sukobima i ratovima po Galiciji i Balkanu.²⁰⁴ Intervenirati je morao i Andrija uvodeći ratni porez.²⁰⁵ Nakon njegovih slabih rezultata stvarao je inflaciju kvarenjem novca. U očajnoj financijskoj situaciji u Veneciju kreće Poncije od Križa, templarski meštar za kraljevstvo, kao njegov pregovarač. Naposljetku je dogovoren prijevoz u zamjenu prava na Zadar.²⁰⁶ Poncije je bio i papin glavni sakupljač dvadesetine, iako nažalost nema detaljnijih podataka o templarskim financijama 1217.²⁰⁷ Kralj je financijski ovisio o templarima koji su možda

¹⁹⁶ Dane Gruber, „Bertold Meranski, ban hrvatski i nadbiskup kaločki“, *Vjesnik hrvatsko-slavensko-dalmatinskog kraljevskog zemaljskog arhiva*. Sv. 5, (1903), 37.

¹⁹⁷ „Čestiti križari“ su vjerojatno bili vitezovi na dobrom glasu uz kojeg pripadnika reda templara ili ivanovaca.

¹⁹⁸ Dobronić, *Templari i ivanovci*, 40.

¹⁹⁹ Ne najsretnije jer geopolitički i povijesno Balkan, kao termin, dobiva na značenju tek raspadanjem europskog dijela Osmanskog Carstva.

²⁰⁰ Matić, „Balkanski Križonoše“, 375.

²⁰¹ Ibid., 376.

²⁰² Riley-Smith, *Križarski ratovi*, 89.

²⁰³ Miha Kosi, „Between the Alps and the Adriatic“, u: *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, ur. Zsolt Hunyadi i Jozsef Laszlovsky (Budimpešta: Department of Medieval Studies, CEU i SSCLE, 2001), 133.

²⁰⁴ Matić, „Balkanski Križonoše“, 376.

²⁰⁵ Dodaje bakar srebrnom novcu. Vidi: Ibid., 377.

²⁰⁶ Ibid., 377.

²⁰⁷ Ibid.

skrivali neke Emerikove zalihe od njega, te im za dodatni zajam kao polog daje utvrdu Klis.²⁰⁸ Za te financijske zasluge kao vjerovnici dobili su i važne upravljačke djelatnosti. Važnost Matićevog djela je u povezanosti ekonomije te templarskih dužnosti, tako da se prilično jasno rasvjetljuje njihova funkcija u Ugarskoj i hrvatskim zemljama. No, zašto je Poncije od Križa sklopio sporazum sa Venecijom, a ne netko drugi od kraljevih ljudi? Po izvoru se skriva iza inicijala P. i nije sam, s njim je Aleksandar, *prepositus Transsilvane ecclesie, legati domini A. dei gratia illustris regis Ungarie*.²⁰⁹ Kralj se na templarskog meštra i kler mogao i morao najviše pouzdati. Posebno je Poncijev prioritet bio križarski rat i nisu imali dinastičke ambicije kao plemići. Oni su mogli biti puno jači oslonac u nečemu što isprepleće duhovno i svjetovno vodstvo kao križarski rat. Andrija II. pokazivao je jasno nepovjerenje prema plemstvu, koje kasnije potvrđuje imenovanjem čelnih ljudi kraljevstva za svog odsustva.

Financijski problem države nije posljedica jedino križarskog rata, već i ostalih ratova za koje je odgovoran Andrija II. Ekonomska propast i bunt plemstva neizravno su započeli s Emerikom i unutarnjim sukobima. Povjesničari imaju konsenzus. Kralj kvari novac, posuđuje, na koncu se izdajnički odriče Zadra. Stranu literaturu zanima kako su financirani ratovi te im jako upada u oči financijsko-propovjednička uloga ugarskog klera. Mađarski povjesničar naizgled više baca pogled prema kraljevim diplomatskim i financijskim potezima. Hrvatska historiografija, osim praćenja kraljevih monetarnih taktika, detaljnije prati dužnosti viteških redova. Andrija II. financijskom politikom stječe negativnu reputaciju u domaćoj i stranoj historiografiji. Prema njoj, to je uvod u kasniji slom kraljevstva, ali nitko se ne pita je li imao drugih rješenja ako je već odlučio pristupiti pohodu. Negativne ocjene njegove vladavine ovdje dobivaju svoje argumente. Odricanje Zadra tako postaje negativna stvar, a ne priznavanje gotovog čina. Andrija II. to čini na samom kraju skupljanja sredstava te možemo pretpostaviti da to čini iznimno nevoljko pritisnut stvarnošću. Realna je njegova nemoć pred nadmoćnom mornaricom Mletačke Republike. Dinastički interes koji je bio usmjeren na ruski istok i Latinsko Carstvo ne znači da je lako prepustio najznačajniji pomorski grad *Archiregnuma*. To nije bila jednostavna odluka, ali je bilo riječ o prihvatanju statusa *de facto* u krajnjoj nabavci novaca. Važnost, a i kasnija moć redova na prostorima Hrvatske i Slavonije te njihov utjecaj započinju u ovoj epizodi.

²⁰⁸ Matić, „Balkanski Križonoše,“ 379.

²⁰⁹ *Listine o odnosajih između južnog slavenstva i Mletačke Republike*, sv. 1, skupio: Šime Ljubić (Zagreb, 1868), 29-31.

5. Pohod

Prije nego što je krenuo u sveti rat, Andrija je morao osigurati svoju vlast. Namjesništvo za odsustva moralo je biti lojalno kruni, a ne vlastitim interesima. U tome se promišljeno pouzdavao na kler, a ne na plemstvo. Nije ostavio upravu nad Hrvatskom i Dalmacijom najmoćnijem plemiću Domaldu bojeći se rasta njegove moći, već vlast prepušta templarima i meštru Ponciju od Križa.²¹⁰ Ugarsku, kao regent, dobio je ostrogonski nadbiskup Ivan, a Bertold Meranski, kaločki nadbiskup, postao je čuvar i odgajatelj djece te od pape dobiva odrješenje sudjelovanja u pohodu.²¹¹ Andrija II., smatrajući da se osigurao kod kuće, mogao je koliko-toliko mirno krenuti u ispunjenje zavjeta. Pridružilo mu se šaroliko društvo. Ugri i Hrvati su samo neki od naroda koji su se tijekom godine pridružili, tu su bili vojvoda Leopold VI. Austrijski, te Nijemci, Frižani, ljudi iz Porajnja, Flamanci, Škoti, Francuzi, Englezi, Talijani... Andrija II. Arpadović je bio jedino kraljevsko lice osim kršćanskih lidera na Levantu i očekivao je vodeću ulogu. Kako i kuda se kretao prema Levantu i koje stanje ga je dočekalo u Akri? Kako su propali snovi o vodstvu pohoda? Je li vojno djelovanje uistinu beznačajno? Je li uspio po povratku barem diplomacijom nadoknaditi izgubljeno? Pitanja su to koja se nameću i na koje historiografija odgovara na iznenađujuće različite načine.

5. 1. Put do Splita

U prvom dijelu opisa pohoda vidjet ćemo kako se kretala križarska vojska kroz Ugarsku i hrvatske zemlje, a zatim o prijemu u Splitu. Pitanje je ima li historiografija neke nedoumice tijekom putovanja? Ranije se oko toga vodila rasprava i već Ivan Lucius Lučić obarao je tvrdnje talijanskog povjesničara Anotnija Bonfiniusa iz djela *Rerum Hungaricum Decades* koji je tvrdio da Andrija nije išao morskim putem nego kopnenim.²¹² Antonio, kroničar s dvora kralja Matijaša Korvina, bio je apologet Arpadovića te je time pokušavao obraniti njihovu čast. Možda je baš prepuštanje Zadra stvar koju je Antonio pokušavao prešutjeti. Lučić je bio potkrijepljen nizom suvremenih izvora kojima je poznat kraljev pomorski put, od Splita pa prema Svetoj Zemlji. No, prije mora kralj je morao ići kopnom do luke. Kakav je uopće bio taj put do Splita početkom 13. stoljeća?

Svaki pohod imao je jednu od najpoznatijih srednjovjekovnih vojnih zapreka, logistiku. Zato je pljačka bila jako važan izvor prihoda. Kod križarskih pohoda bilo je još teže

²¹⁰ Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem*, 286.

²¹¹ Gruber, „Bertold Meranski“, 38.

²¹² Ivan Lučić, *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (Amsterdam 1666), 160-161.

nego u običnom ratu. Granice posjeda i kraljevstava bile su daleko, jezik je bio nepoznat. Andrija II. morao je imati dobro razrađenu logističku podršku koja je do Splita funkcionirala besprijekorno. Tome je svjedočio manjak nereda tijekom kraljevog putovanja hrvatskim teritorijem. Očigledno je bilo kraljevo dugogodišnje vojno iskustvo. Andrija II. podijelio je križarsku vojsku u tri skupine. Prva su bila opskrba kola s pratnjom.²¹³ Njihova je dužnost bila postavljati kampove s hranom i pićem kojima će se služiti vojska u maršu. Kralj je bio na čelu druge skupine, a treća je dolazila iz Erdelja sa Sasima i možda kojim Sikulom.²¹⁴ Pod Sasima koje je spominjao Toma najvjerojatnije se misli na erdeljske Nijemce i možda pokojeg teutonskog viteza.²¹⁵ Ruta kojom se kretala vojska je od Veszpréma kod Blatnog jezera, pa preko Slavonije i Zagreba. Daljnji put vodio je kroz Hrvatsku preko nezaobilaznog Knina do Splita. Split je bio odabran jer je najveći istočnojadranski grad pod kraljevskom vlašću. Trogir, Nin, Senj i Šibenik su bili premali, a Zadar je bio pod Venecijom.²¹⁶

Prije ulaska u Slavoniju kralj je išao iz Veszprema za Tihany i tamošnji benediktinski samostan, zatim prema Pečuhu.²¹⁷ Kod Kalocse mu se pridružila grupa iz Erdelja koja je zatim krenula bržim tempom za opskrbnom kolonom osiguravajući joj put.

Kraljeva pratnja bila je bogata, a sačinjavao ju je od kler, dvor i plemići. Kler su zastupali kaločki biskup Bertold Meranski, đurski biskup Petar, egerski biskup Toma, templarski magistar Poncije od Križa i opat u Pannonhalmi Urija.²¹⁸ U izvorima se kao svjedok kraljevih isprava onoga doba spominje i zagrebački biskup Stjepan kojeg literatura prešućuje.²¹⁹ Vidimo da su u pratnji neki klerici koji su nakon ukrcanja lađa ostali u kraljevstvu da bi obavljali razne državne funkcije.²²⁰ Plemstvo je bilo zastupljeno s dvorjanima i velikim brojem vitezova. Od dvorjanika kralja su pratili dvorski magistar Demetrije od Aba, konjušnik Ladislav te tavernik Dionizije. Od velikaša šopronski župan Nikola, požunski Smaragd, Gyula, brat palatina Mojsija, Ratold i Sebös sinovi grofa Tome, Siksto od Lipotha te niz vojnika iz središnje Ugarske.²²¹

²¹³ Kužić, „Kojim su brodovima“, 96; Kužić, *Hrvati i križari*, 51.

²¹⁴ Kužić, *Hrvati i križari*, 51.

²¹⁵ Ibid., 52.

²¹⁶ Kužić, „Kojim su brodovima“, 103.

²¹⁷ Ferdo Šišić, „Interarij vladaoca hrvatskih i ugarsko-hrvatskih od najstarijih vremena do Bele IV.“, *Vijesnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva Sv 5* (Zagreb, 1903), 48.

²¹⁸ Reinhold Röhricht, *Studien zur Geschichte des fünften Kreuzzuges* (Innsbruck: Wagner, 1891), 24.

²¹⁹ CD III, 160-162; CD III, 167-170; CD III, 183-184.

²²⁰ Prvenstveno Poncije od Križa i Bertolda Meranskog. Obojica imaju važnu financijsku ulogu u samom pohodu.

²²¹ Kužić, *Hrvati i križari* 51.

Kralj je u Slavoniju ušao kod Virovitice.²²² Putovao je poznatom „vojničkom cestom“. ²²³ Od gradova je prolazio kroz Koprivnicu, Križevce, zatim Zagreb i Topusko prije dolaska do Knina. ²²⁴ U Topuskom su kralja ugostili cisterciti. ²²⁵ Lelja Dobronić je smatrala da je kralj zaobišao Križevce i došao do Dugog Sela gdje je bilo sjedište templarskog perfektorata. ²²⁶ U Zagrebu je sudjelovao u posveti katedrale ostajući tamo par dana. Tvrdnju o posjetu katedrali spominje velik broj povjesničara, Šišić²²⁷, Kužić, Kekez. Dokument iz 1217. govori o nabavci soli za Zagreb koju je naložio Andrija II. Taj dokument je dodatno odgovorio na pitanje o boravku u Zagrebu²²⁸ te o slabijoj ekonomskoj povezanosti Dalmacije i Hrvatske sa Slavonijom. Budući da se sol dobavljala iz Ugarske, očite su snažne ekonomske i druge veze. U Zagrebu se pridružio biskup Stjepan koji je putovao do Splita gdje se našao kao svjedok u kraljevoj darovnici zemlje kod Salone.²²⁹ Vjerojatno je kao i ostali biskupi imao administrativne zadaće. Iz Zagreba kralj je došao u Gorsku županiju gdje su bili posjedi templara, ivanovaca i vodičkih kneževa Stjepana II. te Babonega, sinova kneza Stjepana. ²³⁰ Babonići su se pridružili s nekim brojem konjanika. Njihov banderij nikako nije mogao brojati 250 konjanika koliko se spominje u izvoru, ali ne pretpostaviti desetak ratnika uz kneževe sinove bilo bi besmisleno.

Kod Knina kralju se pridružio Oton VII. Andechs s njemačkim križarima te po hipotezama templari iz Senja.²³¹ Vjekoslav Klaić pretpostavio je da se tamo priključuju Frankopani, Vid II. i Henrik I.²³² Kod Knina se vojska nedvojbeno zaustavlja. Andrija II. Arpadović dobro poznaje Knin i njegove prednosti iz doba banovanja.²³³ Kužić je objasnio niz drugih razloga zašto je baš Knin stanica na putu prema Splitu. Bio je centar županije i biskupije. Biskup Nikola pokazao je novu katedralu Sv. Bartula kralju i veledostojnicima, a tamo je stolovao i hrvatski ban.²³⁴ Najznačajniji razlog je naravno opskrba konja. Povorka je

²²² Kužić, *Hrvati i križari*, 52.

²²³ Via externalis ili via Colomani regis, cesta kralja Kolomana, Cesta Zagreb - Topusko. Vidi: Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom*, 262.

²²⁴ Ibid., 268.

²²⁵ Kužić, 52.

²²⁶ Dobronić, *Templari i ivanovci*, 66.

²²⁷ Šišić, *Povijest Hrvata*, 192.

²²⁸ Andrija nalaže solarima na rijeci Moriš da daju zagrebačkom kaptolu svake godine prije Stjepanja soli u vrijednosti od 58 maraka koje će dostaviti iz Segedina o svom trošku. Također obavlja i važne sudske dužnosti u Zagrebu. Vidi: CD III, str. 146-159.

²²⁹ CD III, 160-162.

²³⁰ Kužić, 53.

²³¹ Ibid.; CD III, 167-170.

²³² Klaić, *Krčki knezovi*, 88-89.

²³³ Mladen Ančić, „Knin u razvijenom i kasnom srednjem vijeku,“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 38 (1996), 60, 63, 65.

²³⁴ Kužić, 53-54.

pasla u kninskom polju koje je u to doba bilo pogodno za ispašu.²³⁵ Od Knina križari su išli za Pet Crkava pa prema Muću i onda do Klisa i Splita. Put je po Kužiću trajao sedam dana.²³⁶

Kao što vidimo, ovaj prvi dio pohoda više je stvar u kojoj se povjesničari nadopunjuju. Mjesta za subverziju nema do radova Nade Klaić. Ona je prva odbacila sudjelovanje Babonića i potakla na raspravu po tom pitanju. Pitanje oko sudjelovanja je i pitanje o potvrdi darovnice posjeda u Gorskoj županiji, navodno iz 1218. godine. Time je išla protiv Vjekoslava Klaića i Ferde Šišića koji su podržavali teoriju o pridruživanju Babonića u ranijim vremenima.

Po dokumentu iz 1218. Andrija II. potvrdio je Babonićima privilegije koji sežu od kralja Emerika i Bele III. Njih je dobio praotac roda, Stjepan Gorički.²³⁷ Falsifikat je napravljen 1352. i govori o sinovima Stjepana koji su bili u križarskom ratu i kojima se potvrđuju ranije darovnice.²³⁸ Prijepis je bio potreban Nikoli, sinu Dujma Blagajskog u njegovim ambicijama kod kralja Ludovika Anžuvina.²³⁹ Po Nadi Klaić Nikola je uvjeravao kralja da su njegovi preci bili važni za Arpadovića zbog položaja u kraljevstvu koji je želio za sebe.²⁴⁰ Nada Klaić je odbacila vjerodostojnost svih isprava iz 14. stoljeća za Ludovika koje se odnose na Baboniće u 13. stoljeću. Po njoj Dujam je jasno pokušavao pogurati Nikoli dvorski položaj, a križarska epizoda Babonića bila je izmišljena. Nada Klaić smatrala je da oni nisu sudjelovali u pohodu, ali nikom drugom to nije palo na pamet iskoristiti za privilegije.²⁴¹ Postoji, doduše neprovjeren, podatak da su Babonići kao uspomenu na težak put u Svetu Zemlju podigli za zadužbinu crkvu Sv. Križa u župi Vodičevo.²⁴² Od suvremenih povjesničara Baboniće je najtemeljitiije istražio Hrvoje Kekez u svom doktoratu. Iako zna da je vjerodostojnost dokumenta sumnjiva,²⁴³ smatra da su se Babonići pridružili pohodu i da je obiteljska predaja došla do Dujma Blagajskog jer nema smisla da je izmislio priču za posjed koji ionako već ima.²⁴⁴ Babonićima je išlo u prilog što je vojna obaveza plemića u Ugarskoj bila isključivo prema kralju.²⁴⁵ Ne smijemo zanemariti da je banderij postojao i u 13. stoljeću,

²³⁵ Josip Ante Soldo, „Provala Tatara u Hrvatsku“, *Historiografski zbornik*, 21/22 (Zagreb: 1969): 385.

²³⁶ Kužić, *Hrvati i križari*, 55-56.

²³⁷ De Goricha. Vidi: Klaić, *Povijest Hrvata u razvijanom*, 343.

²³⁸ CD III, 167-170.

²³⁹ Hrvoje Kekez, „Plemićki rod Babonića do kraja 14. stoljeća“, Doktorska disertacija (Zagreb: Hrvatski studiji, 10. 2. 2012), 15.

²⁴⁰ Klaić, 344.

²⁴¹ Ibid.

²⁴² Viktor Živković, *Na pragu hrvatskog orijenta*, (Zagreb: 1937), 27.

²⁴³ Kekez, „Plemićki rod Babonića“, 16.

²⁴⁴ Ibid., 44.

²⁴⁵ Ibid., 248.

iako je njegov vrhunac u 14.²⁴⁶ Babonići su se pridružili pohodu dok je kralj bio u Topuskom. Možda ih je Andrija II. direktno pozvao, a s obzirom na kraljevu darovnicu koja potvrđuje Vodicu iz 1210., oni kao vazali nisu mogli odbiti.²⁴⁷ Sudjelovali su, ali ne kao klasični križari iz oduševljenja, već iz odanosti. Potvrda koja bi govorila o vazalnoj službi bi bio sam dokument. Doduše, ni vjerski zanos nije posve za odbaciti, poziv seniora je samo spekulacija na koju nas Kekez navodi. Ipak je riječ o obitelji koja je bila u jakom duhovnom okruženju cistercita i templara, tako da je jako teško razlučiti jesu li se odazvali kraljevom ili vjerskom pozivu. Zašto ne oboje? Po mojoj procjeni u njihov odlazak ne treba sumnjati. Babonići su krenuli u križarski rat, ali sa skromnim banderijem. Duhovna volja je bila jača od financijskih mogućnosti te tu sigurno nije bilo više od desetak teško naoružanih konjanika.

Nada Klaić u osvrtu na uspon kneževa Krčkih koji počinje za Andrije II. nije spominjala teoriju o sudjelovanju u pohodu, iako Vid II. i Henrik I. kao kraljevi vazali bivaju bogato nagrađeni.²⁴⁸ Njihovo sudjelovanje u pohodu je samo dio njihove pravovjerne priče. Germanska imena u njihovoj dinastiji govore o živim vezama s Carstvom.²⁴⁹ Borba u gotovo križarskoj Akoncijevoj akciji protiv patarena i omiških Kačića bio je dovoljan čin da ih je papa Honorije uzima u zaštitu.²⁵⁰ Iako je njihovo sudjelovanje slabije dokumentirano, možda i nategnuto, govori nam o religioznoj predanosti i viteštvu kneževa Krčkih, pri čemu bi sudjelovanje u pohodu bio samo jedan element. Možda se i ne bi previše hvalili propalim pohodom. To je kuća duboko u trendovima ondašnjeg srednjeg vijeka. Kod sudjelovanja Krčkih je problem što ne postoji jasan izvor, ali pohod bi bio u duhu vremena te nije posve za odbaciti kao mogućnost. U Splitu su za jednog mladića poput Tome po svojem oružništvu i modi mogli lako proći pod Ugri ili Nijemce, kao uostalom bilo koji sudionik iz Slavonije ili sjeverozapadne Hrvatske.

5. 2. Split

Dana 23. 8. vojska došla je pred Split.²⁵¹ Prije kralja do Splita je išla opskrba s prethodnicom, „miroljubivim“ Saksoncima.²⁵² Predgrađe Splita bilo je ispražnjeno za tu

²⁴⁶ Kekez, „Plemićki rod Babonića“, 249.

²⁴⁷ Ibid., 43.

²⁴⁸ Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom*, 294.

²⁴⁹ Kužić, *Hrvati i križari*, 81.

²⁵⁰ Akoncije je bio legat poslan od pape Honorija III. da nastupi protiv patarena u Bosni i omiških Kačića. Obračun je slijedio sa Kačićima, ali ne sa Bosnom. Vidi: Klaić, *Povijest hrvata u srednjem*, 294, 322; Majnarić, *Papinski legati*, 147.

²⁵¹ Toma, *Historia Salonitana*, 138-139.

²⁵² Ibid.

priliku te su postavljeni šatori za vojsku jer je mjesta bilo premalo.²⁵³ Toma Arhiđakon nije spominjao nasilje između vojnika i građana, po čemu možemo zaključiti da je pohod do Splita bio temeljito i dobro isplaniran te dobro opskrbljen. On je u to vrijeme bio mladić, no u pamćenje mu se urezao dolazak kralja i križara. Da naglasi dojmljivost vojske na klasičan srednjovjekovni način preuveličavao je broj konjanika s maksimalno dvije na deset tisuća.²⁵⁴ Toma Arhiđakon naveo je kako su se Splitsani bojali i čudili mnoštvu vojnika te kako je misa bila održana u Sv. Dujmu.²⁵⁵ Jesu li Splitsani prepoznali križarsku ideju? Pošto je tu naveden strah, moguće je da su se bojali zadarske sudbine od koje je prošlo oko petnaest godina. Koliko god su crkveni krugovi dobro upoznati s Petim križarskim ratom, običan Splitsanin je bio okružen nepoznatom vojskom. Stariji stanovnik se sjeća sudbine Zadra. To ga je plašilo, ali budući da zna da je riječ o svetom ratu kroz usta klera i da je tu njihov kralj, strah je lako prelazio u čuđenje i naposljetku divljenje. Pokoji Dalmatinac se sigurno pridružio pohodu, barem kao pomorac. Split kao grad nije mogao sudjelovati. Grad nije najbogatiji, a trošio je goleme svote na opskrbljivanje i boravak vojske u iščekivanju flote poznatog jadranskog rivala, Venecije.

Toma nije opisivao samo dolazak križara već je u narativu izrađivao svoju percepciju kraljevske osobe. Po analizi toga odnosa Tome Arhiđakona, Ančić pretpostavlja snažan kraljevski ugled prema detaljnom opisu dolaska križara u grad.²⁵⁶ Po scenama iz dočeka gdje je bio spomenut kler, a ne i knez, Ančić zaključuje da se komunalni duh grada nije razvio.²⁵⁷ Na čelu grada kao knez nalazio se Domald iz roda Svačića.²⁵⁸ Njega nema u Splitu te je on kočio pohod.²⁵⁹ Razum i Gračanin su proučili direktan Tomin odnos prema križarstvu tog vremena. Vješto kombiniraju njegovo poznavanje prilika, terminologije, da bi u lokalnoj priči pronašli njegovu privrženost tako važnoj općeeuropskoj stvari.²⁶⁰ U Tominom djelu Andrija II. je imao nakanu pomoći Svetoj Zemlji. Kralj je bio dobročinitelj Splita, a grad dijelom nečeg tako velikog i važnog kao križarski pohod.²⁶¹ Lokalpatriotizam i mladenačka impresija u narativu o Andrijinom boravku u Splitu isprepleтали su se s križarskom dužnošću i vizijom idealnog kralja.

²⁵³ Kužić, „Kojim su brodovima“, 97.

²⁵⁴ Po Kužiću broj preuveličava što vidimo iz nosivosti i broja brodova. Kužić, *Hrvati i križari*, 56-57.

²⁵⁵ Toma, *Historia Salonitana*, 138-139.

²⁵⁶ Ančić, „Slika kraljevske vlasti“, 84.

²⁵⁷ Ibid., 85.

²⁵⁸ Pretpostavku o pripadnosti Svačićima donosi starija historiografija. Ni potvrde ni demanta nema. Vidi: Kužić, *Hrvati i Križari*, 55.

²⁵⁹ Nada Klaić, *Trogir u srednjem vijeku: javni život grada i njegovih ljudi* (Trogir: Muzej grada Trogira, 1985), 80.

²⁶⁰ Hrvoje Gračanin i Igor Razum, „Toma Arhiđakon i križarstvo“, *Povijest u nastavi* 10 (2012): 59.

²⁶¹ Gračanin i Razum, „Toma Arhiđakon“, 56.

Nakon dočeka i prihvaćanja križara u Splitu umro je ugledni splitski nadbiskup Bernard iz Perugie. Bio je poznat kao odgajatelj Andrije II. i sudionik Četvrtog lateranskog koncila. U značajnom zborniku *Toma Arhiđakon i njegovo doba*, Ante Gulin pisao je o aktualnom prepiranju za naslijeđe splitskog nadbiskupa koje je uvršteno u križarsku epizodu.²⁶² Ugarski plemići odbijali su tu čast zbog premalih prihoda nadbiskupije. Naposljetku biskupsku stolicu dobio je ugarski klerik Guncel.²⁶³ Kralj je posredovao pri tom izboru i zadržavao se oko tri tjedna čekajući odaziv hrvatskih velikaša i procjenjujući tko će se ukrcati u lađe.²⁶⁴

Pošto je trodnevno zadržavanje vojske u Splitu veliki trošak za komunu unatoč opskrbnim kolima, Andrija se želio odužiti Splićanima na gostoprimstvu nudeći im Klis. Oni su to odbili, ali su prihvatili neke posjede oko Salone koje je tražio kanonik.²⁶⁵ Potvrdio se posjed crkve Sv. Vitala i okolnih teritorija.²⁶⁶ Toma je kritizirao splitski kaptol koji se brine za sebe, a ne za opću dobrobit.²⁶⁷ Klis su naposljetku dobili templari.²⁶⁸ Zanimljivo je kako se unutar tri tjedna splitski knez Domald i niti jedan prepoznatljiviji odred iz Hrvatske nije odazvao. Davanje strateške točke Klisa templarima na neki je način poruka i neizravna kazna Domaldu na neodazivu.²⁶⁹ Domald je želio bansku čast, ali je možda ionako ne bi dobio. Naime, kralj nije htio da mu moć u Hrvatskoj raste, već da bude pokraj njega u pohodu, „na oku“. Domaldovim neodazivom rođen je kraljev protivnik.²⁷⁰ U ta tri tjedna možemo pretpostaviti dolazak još pokoje lađe. Osim Andrije II. i Leopold VI. Austrijski pristao je s flotom u Splitu opskrbiti se za ostatak puta.²⁷¹

Uz hrvatske historiografe i mađarski su pisali o dolasku u Split. Kosztolnyik je tako pisao kako je Andrija skupljao vojsku u Splitu, a ne Rimu.²⁷² Naglašavao je kako u Split

²⁶² Očita je Tomina strana, mogli bi reći i stranka, kroz njegovo opisivanje izbora splitskog nadbiskupa. Aleksandar kojeg splitski kanonici odbijaju, a preporučuje ga Andrija II. po Tomi je častan i učen čovjek. Stranka protivna Tominoj je po njemu željna vlasti u nadbiskupiji predlažući „nedorasle mađarske plemiće za nadbiskupe.“ Ante Gulin se pozabavlja izborom nadbiskupa, a i Slavko Kovačić spominje tri kandidata. Vidi: Ante Gulin, „Uloga i čast Tome Arhiđakona u splitskom kaptolu,“ u *Toma Arhiđakon i njegovo doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25.-27. 9. 2000. godine u Splitu*, ur. Mirjana Matijević Sokol, Olga Perić (Split: Književni krug, 2004), 49; Slavko Kovačić, „Toma Arhiđakon, promicatelj crkvene obnove i splitski nadbiskupi, osobito njegovi suvremenici“ u *Toma Arhiđakon i njegovo doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25.-27. 9. 2000. godine u Splitu*, ur. Mirjana Matijević Sokol, Olga Perić (Split: Književni krug, 2004).

²⁶³ Gulin, „Uloga i čast“, 48.

²⁶⁴ Hrane je bilo dovoljno u opskrbi za toliko zadržavanje. Vidi: Kužić, *Hrvati i križari*, 59.

²⁶⁵ Molbu potvrđuje papa Honorije III. 1220. Vidi: Gulin, 30; CD III, 160-162; CD III, 182.

²⁶⁶ Ančić, „Slika kraljevske vlasti“, 85.

²⁶⁷ Toma, *Historia Salonitana*, 140-141.

²⁶⁸ Ibid.

²⁶⁹ Kužić, 59.

²⁷⁰ Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem*, 286.

²⁷¹ Kužić, 60.

²⁷² U Rimu se također okupljala vojska. Vidi: Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth*, 63.

dolazi niz pustolova, a ne samo križari jer neki nisu znali za religijsku motivaciju.²⁷³ Značajniji broj pustolova se opravdano može dovesti u pitanje jer bi sigurno bilo nereda na koje bi Toma Arhidakon upozorio. Možemo pretpostaviti da se pred Splitom skupilo 8 - 10 tisuća ljudi, od kojih mnogi nisu ni ušli na brodove. Također je bila prisutna golema količina opskrbnih kola, 4000 do 8000.²⁷⁴ Andrija je kao iskusan ratnik znao kolika je potrebna logistika za jedan ovako golem i skup pohod.²⁷⁵ Zanimljivo je da Kosztolnyk govori kako je ugarska vojska poprimila francusku modu najvjerojatnije misleći na tip oružja, opreme, te brijanje lica.²⁷⁶

U svjetskoj historiografiji značajnije je zapažanje Tyremana koji tvrdi da ima dobar broj križara iz Francuske te kako su u Andriji pratinji bili njegovi slavonski i dalmatinski pristaše.²⁷⁷ On misli globalno i ne baca sumnju na sudionike. Van Cleve je potvrdio francuske pustolove ispred Splita. Mali broj Francuza išao je s nadbiskupom Alberikom od Rheimsa te biskupima Ivanom od Limogesa i Robertom od Bayeuxa. Većina je odbila ići s Nijemcima i Ugrima, posebno dok je trajao albiginški rat.²⁷⁸ U onom mnoštvu pred Splitom, sigurno bi vidjeli i neke francuske ratnike.

Zanimljivo je da se ovdje desila obrnuta situacija nego u prethodnom križarskom ratu. Umjesto previše križarskih brodova, ovdje ih je bilo premalo.²⁷⁹ To je potvrdio i Toma Arhidakon.²⁸⁰ Mlečani su poslali 10 lađa, nava, s po 50 mornara, nosivosti oko 500 milijara (238 t), niti jedan manje od 300 milijara (143 t).²⁸¹ Nave su bili trgovački jedrenjaci dugi 36 i širok 12 metara. Osim njih, tu su doplovile i galije duljine 40 m, širine 5 m, te brodovi za stoku, uissieri, nosivosti 50 konja.²⁸² U pratinji je bio i manji trgovački brod palandra.²⁸³ S dodatnim brodovima iz Ancone i Zadra bilo je maksimalno 20 većih lađa te oko 30 manjih brodova.²⁸⁴

²⁷³ Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth*, 64.

²⁷⁴ Kužić, *Hrvati i križari*, 57.

²⁷⁵ Ibid.

²⁷⁶ Ibid.; Kosztolnyik, 65.

²⁷⁷ Tyerman, *Božji rat*, 625.

²⁷⁸ Van Cleve, „The Fifth crusade“, 386.

²⁷⁹ Jonathan Riley-Smith, *A short history of the Crusades* (London, New Haven: Yale Universit press, 1987), 146.

²⁸⁰ Toma, *Historia Salonitana*, 140-141.

²⁸¹ Kužić, „Kojim su brodovima“, 97.

²⁸² Kužić u djelu „Kojim brodovima“ se posebno pozabavljuje ovom temom, a možemo vidjeti i u: Kužić, *Hrvati i križari*, 50.

²⁸³ Ibid.

²⁸⁴ Ibid., 102.

Po Kužiću, prema nosivosti brodovlja, broj ljudi se kretao od 4250 do 6500, s oko 1000 - 2000 vitezova. Tyerman se slaže s tim brojkama.²⁸⁵ Pri ukrcaju je vjerojatno podijeljen neki dio novca siromašnim križarima. Bertold Meranski i ostali biskupi s nekoliko čestitih križara dijelili su novac siromašnim sudionicima.²⁸⁶ Drugi dio je trebao biti isplaćen na putu.

Nakon pokretanja flote, pomorski dio puta je išao prilično glatko. Plovidba se odvijala s nekoliko stanki, od Splita do Krfa, zatim do Modona na Peloponezu, slijede Kreta, Cipar i naposljetku Akra.²⁸⁷ Po Kužiću, Andrija II. putovao je oko 20 dana.²⁸⁸ Zbog trojednog boravka u Splitu kralj je, unatoč dosta brznoj plovidbi kasnio u Akru.²⁸⁹ Putovanje Leopolda VI. i frizijske flote pokazivalo je prilično povoljne uvjete plovidbe. Leopold je putovao rekordnih 16 dana do Cipra, a frizijska flota iz Sirakuze 20.²⁹⁰

Splitska priča također slijedi historiografski obrazac o nadopunjavanju. Neslaganja ima sa suvremenikom Tomom Arhiđakonom, ponajprije oko brojki, što je klasična srednjovjekovna impresija, a ne pravo stanje stvari. Hrvati su se slabo odazivali unutar tri tjedna kraljeva prisustva. Važna je bila uloga Domaldove političke igre; on se nije odazvao isprovociran nepostavljanjem za bana. Historiografija se slabo bavila splitskim odbijanjem Klisa. Promiče joj zašto je takvu stratešku lokaciju odbio grad na kojeg se ona neposredno odnosi. Po mom sudu Splitsani s razlogom ne žele Klis jer bi tada vjerojatno dospio u ruke kneza Domalda s kojim su u kompleksnom, ne uvijek najsjašnjem odnosu. Kralju ovo kao da je išlo u prilog, on je Splitsanima darovao salonitansku zemlju, a na strateški Klis postavlja svoje uzdanike templare. Domaldu je jasno dao do znanja što misli o neodazivu, presuđujući njegov spor s Trogirom gradu u korist.²⁹¹ To nije utjecalo na Domaldovu moć te kralj takvim manjim kaznama pokazuje svoju slabost prema sidraškom knezu.

5. 3. Operacije u Svetoj Zemlji

U raznim povijesnim pregledima Peti križarski rat je upamćen po tome što je cilj bio Damietta u Egiptu, ali i po katastrofalnom ishodu nakon četiri godine ratovanja.²⁹² Primjer za to je pregled europskog i mediteranskog prostora *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku* Ive Goldsteina i Borislava Grgina, gdje je jedini i neiskorišteni rezultat križarskog pohoda bio

²⁸⁵ Tyerman, *Božji rat*, 625.

²⁸⁶ Gruber, „Bertold Meranski“, 37.

²⁸⁷ Kužić, „Kojim su brodovima“, 104.

²⁸⁸ Ibid.

²⁸⁹ Kužić, *Hrvati i križari*, 62.

²⁹⁰ Kužić, „Kojim su brodovima“, 104.

²⁹¹ CD III, 162.

²⁹² Günther Böing, ur., *Povijest Svijeta-od početka do danas* (Zagreb: Naprijed, 1977), 329.

osvajanje Damiette.²⁹³ Jedinova *Velika povijest Crkve* koncentrira se na legata kardinala Pelagija koji je bio na čelu pohoda od 1219. i donosio potpuno pogrešne diplomatske i strateške poteze.²⁹⁴ Odbijao je predati Damiettu za Jeruzalem! Pohod je, unatoč herojskim naporima, obilježen jakim kršćanskom neslogom.²⁹⁵ Propada jer je pod legatovim vodstvom bio istovremeno jako univerzalan, a vojno rascjepkan. Veličina i ambicija pothvata su ga uništile.²⁹⁶ Andrija II. nije bio neki isključen slučaj kralja koji napušta pohod. On je bio samo dio prirode Petog križarskog rata. Križari su se izmjenjivali svake godine. Razlomljena narav okupljanja i zapovijedanja, prevelika fluidnost ljudstva osigurala je da najbolje financirana, najšire propovjedana i najprofesionalnije novačena križarska vojska zakaže i da brojčanu premoć preobrazi u trajno potonuće.²⁹⁷

U domaćim pregledima, način opisivanja Andrijina pohoda koristi isti fond riječi. Beznačajan, epizodan, neznatan su klasični pridjevi. Šišić je maštovito pisao da je njegov aranžman neznatan u tom orijaškom sukobu kršćanstva i islama.²⁹⁸ Nada Klaić u *Povijesti Hrvata u razvijenom srednjem vijeku* piše kako je Andrija nakon šetnje Jordanom i malo pljačke ostavio vojsku i krenuo nazad.²⁹⁹ U daljnjim poglavljima je kratka i jasna o kraljevim operacijama. Pohod doživljava slom, kralj je dopustio propast pola vojske, vitezovi su bili razočarani.³⁰⁰ Iako je ona rehabilitirala Andriju II. kao vizionara, kod pohoda to ne čini. On je jednostavno bio katastrofa. Lelja Dobronić pohod smatra beskorisnim i beznačajnim.³⁰¹

Cronica S. Petri Erforendensis je glavni izvor koji opisuje kraljeve ne baš hvalevrijedne pothvate i možda glavni izvor u historiografiji koji proučava ratne operacije.³⁰² Od strane historiografije temeljito se i hvalevrijedno Petim križarskim ratom bavi Van Cleve u „The fifth crusade.“ U Mađarskoj je najznačajniji povjesničar Kosztolnyik i njegovo opsežno djelo *Hungary in the 13. Century*. Domaća historiografija daje svoj doprinos u djelu *Hrvati i križari* Krešimira Kužića.

²⁹³ Ivo Goldstein i Borislav Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku* (Zagreb: Novi liber, 2008), 310.

²⁹⁴ Točnije krajem 1218. Pelagije od Albana postao je *de facto* vođa pohoda. Vidi: Jedin, *Velika povijest Crkve* III/2, 332; Van Cleve, „The fifth crusade,“ 380.

²⁹⁵ Jedin, *Velika povijest Crkve* III/2, 332.

²⁹⁶ Tyreman, *Božji rat*, 621.

²⁹⁷ Ibid., 624.

²⁹⁸ Šišić, *Povijest Hrvata*, 193.

²⁹⁹ Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom*, 309.

³⁰⁰ Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem*, 226.

³⁰¹ Lelja Dobronić, „Templari u Senju,“ 192.

³⁰² *Cronica S. Petri Erforendensis mod. A. 1217. 1218., Scriptores rerum germanicum in usum scholarum, Monumenta Erphesfutensia saec. XII. XIII. XIV.*, ur. O. Holder-Egger (Hannover-Leipzig, 1899), 216, 217, 220.

Dolaskom križara i hodočasnika u Akru nastupila je glad. Razlog je loša žetva.³⁰³ Prevelik broj običnih hodočasnika brzo je iscrpio križarske namirnice.³⁰⁴ Naravno da je glad nagnala dio hodočasnika i križara na povratak, ali neke i na nasilje. Bavarci su bili zabilježeni zbog nasilja, a Kužić ne vidi dobro ponašanje ni među ostalim velikašima.³⁰⁵ U takvoj nervoznoj atmosferi, u Akri listopada 1217., susrele su se sve bitne duhovne i svjetovne ličnosti pohoda da rasprave o planu napada po starom križarskom običaju „na licu mjesta“.³⁰⁶ Sudionici su: jeruzalemski kralj Ivan od Briennea, ciparski kralj Hugo od Lusignana, ugarski kralj Andrija II., austrijski vojvoda Leopold VI., meranski vojvoda Oton VII., tripolitanski konštabl i maršal Ivan, antiohijski knez Boemond IV. i još franačkih plemića sa Bliskog istoka.³⁰⁷ Viteški redovi pojavili su se sa svojim magistrima, templarski Gernier od Montaignea, hospitalski Vilim od Chartresa i teutonski Herman od Salze. Na skupu se našao niz crkvenih velikodostojnika, od jeruzalemskog patrijarha Radulfa do niza bliskoistočnih, ugarskih, njemačkih nadbiskupa i biskupa.³⁰⁸ Kosztolnyik pretpostavlja kako se Andrija zavaravao mislju da će voditi pohod i kako je u to naivno vjerovao dok je stvarnost bila drukčija.³⁰⁹ Ivan od Brienne dobio je zapovjedništvo. Čak i Andriji „bliskiji“ njemački velikaši ne žele njega kao vođu.³¹⁰ Ivan Jeruzalemski je bio logičan izbor jer poznaje neprijatelja i tehniku ratovanja. Znamo da klasičan srednjovjekovni okršaj, juriš teške konjice, nije besprijeckorno funkcionirao na istoku gdje se izvodio kao odgovor na provokaciju, a ne kao prvi potez u bici.³¹¹

Van Cleve piše temeljito o osnovnom planu. Prvi plan je bio izazvati bitku sa sinom ajubiskog sultana al-Adila, al-Muazamom te kasnije osvajanje Damiette.³¹² Preko Egipta bi se oslobodila Sveta Zemlja. Nesloga je bila jaka među križarskim redovima i samo pomagala lošoj situaciji u gladu iscrpljenoj Akri.³¹³ Kužić je nešto fleksibilniji u tekstu. Naglašava plan djelovanja preko malih upada.³¹⁴ Razmatrala se opsada Damaska. Oba autora daju prednost

³⁰³ Van Cleve, „The fifth crusade“, 389.

³⁰⁴ Kužić, *Hrvati i križari*, 63.

³⁰⁵ Van Cleve, 389; Kužić, 63.

³⁰⁶ Križarski ratovi bili su poznati po planiranju na licu mjesta te se nakon Andrijinog odlaska operacije iz Svete Zemlje se premještaju u Egipat. Više o samom planiranju vidi: Riley-Smith, *Križarski ratovi*, 90-92.

³⁰⁷ Franačkih u kontekstu križarstva i križarskih državnica.

³⁰⁸ Kužić, 62-63.

³⁰⁹ Kosztolnyik, *Hungary in Thirteenth*, 65-66.

³¹⁰ Kugler, *Geschichte der Kreuzzüge*, 312.

³¹¹ Christopher J. Marshall, Marshall, „The Use of the Charge in Battles in the Latin East, 1192. – 1291“, *Historical Research* 65, (1992): 226.

³¹² Van Cleve, 389.

³¹³ Ibid.

³¹⁴ Kužić, 63.

osvajanju Damiette u toj ranoj fazi pohoda jer je Ivan od Brienne s meštrima viteških redova razradio napad na Egipat i prije skupa.³¹⁵

Prije Damiette križari su odlučili prikriti pravi cilj nizom malih kampanja. Dana 3. 11. 1217. Patrijarh Radulf je donio relikvije sv. Križa koje su smjeli poljubiti Andrija i vojvoda Leopold, a zatim su bile iznesene pred vojsku.³¹⁶ Povorka je pod Andrijinim zapovjedništvom krenula prema izvorima Ain Tuba`un zapadno od Nazareta. Tamo su se nalazili al-Adil i al-Muazam, no oni su se vidjevši križarsku snagu, odlučili povući prema Damasku.³¹⁷ U manjim sukobima istaknuo se kraljev tavernik Dionizije koji je kralju donio glavu nekog emira. Osim pljačke okolice, idući dan su osvojili grad Beisan. Grad je bio osvojen bez otpora. Po Van Cleveu, al-Adil prepušta grad jer se sultan nije želio sukobiti dok su križari u naponu snage i fanatičnosti, a Kosztolnyik tu vidi sultanovu preopreznost.³¹⁸ Fanatičnost opisuje i Kužić govoreći kako po osvajanju Beisana križari u općem oduševljenju smatraju da će križ pobijediti.³¹⁹ Križari su izbili na Jordan 10. 11. gdje su se ritualno okupali po hodočasničkom običaju. Putovali su Palestinom po važnim hodočasničkim rutama te su se vratili u Akru. Sve u svemu, marš Jordanom bio je bez konkretne operacije.³²⁰

Drugi pohod bio je tužanvrhunac Andrijinih ratnih operacija u Svetoj Zemlji. Napad na utvrdu Tabor. Tu kralj nije sudjelovao, već ostaje u Akri počevši s pripremama za povratak kući. Tabor je utvrda podignuta 1211.³²¹ Brojala je posadu od 2000 ljudi³²² te je predstavljala realnu prijetnju Akri. Jedan od zarobljenika je potvrdio osvojivost, pa su unatoč manjku sprava križari krenuli u opsadu.³²³ Pohod na Tabor vodio je iskusni Ivan od Brienne, a sudjelovao je Oton Meranski, križari kralja Andrije te niz ugarskih vitezova. Napad je bio taktički pokrenut za magle. Na čelu mu je bio jeruzalemski patrijarh noseći relikvije i hrabreći križare.³²⁴ Kralj Ivan je raspršio odred branilaca ispred same tvrđe, no u jurišu na utvrdu nije odbijen. Nezadovoljni križari pokušali su uzaludan napad ljestvama na čelu s viteškim redovima gdje su teže gubitke imali ivanovci i templari. U zadnjem jurišu Kužić spominje nekog Ugra koji se istakao u borbi te je dobio posjed od kralja Andrije.³²⁵ Ugre je, za kraljeva

³¹⁵ Malo vijeće na kojem su bili mešto redova i Ivan Jeruzalemski je radilo plan i prije skupa gdje je bio prisutan Andrija, Kužić, *Hrvati i križari*, 63.

³¹⁶ Ibid.

³¹⁷ Ibid.; Kosztolnyik, *Hungary in Thirteenth*, 66.

³¹⁸ Van Cleve, „The fifth crusade,” 391; Kosztolnyik, 66.

³¹⁹ Kužić, 63.

³²⁰ Kosztolnyik, 66.

³²¹ Kužić, 64.

³²² Ibid.; Van Cleve, 393.

³²³ Kužić, 64.

³²⁴ Ibid.

³²⁵ Ibid.

odsustva, predvodio tavernik Dionizije. Kosztolnyik tvrdi da nije iskoristio rane pobjede na terenu, pred Taborom, već je kasnije bio poražen na zidinama.³²⁶ Manjak opsadnih sprava je presudio tim nastojanjima, odustaje se od opsade i 7.12. križari su se neslavno vratili u Akru.

Najdalje u analizi opsade od troje povjesničara koji se njome bave ide Kosztolnyik smatrajući da je bitka za Tabor bila presudna za ugarski aranžman. Autor tvrdi da je napad iscrpio Andrijinu vojsku i bio na koncu diplomatsko-vojna katastrofa.³²⁷ Kralj je htio propast napada na Tabor kako bi ispunio zavjet bez prave realizacije.³²⁸ Pokazalo se da unatoč taktičkom porazu opsade, strateški je riječ bila o pobjedi. Arapi, shvaćajući opasnost od križara, odlučili su srušiti samu utvrdu.³²⁹

Treći, neslužbeni pohod se zbio oko Božića 1217. Križari su na svoju ruku krenuli protiv muslimanskih bandita u planinskom pojasu istočno i jugoistočno od Sidona.³³⁰ Vjerojatno je cilj bio tvrđava Beaufort-Šakif Arnun. Gospodari Sidona bezuspješno upozoravaju križare da ne idu u ekspediciju. Riječ je od oko 500 ugarskih vitezova s pustolovnim namjerama. Predvodio ih „bogat čovjek“ Dionizije.³³¹ Saracenski izvori navode da je riječ o bratu kraljeve sestre. Saraceni se hvale kako bi si podigli moral i naglasili ne baš značajnu pobjedu. Kužić smatra da je riječ o spomenutom taverniku po uzoru na stariju literaturu.³³² Dionizijev odred je bio razbijen u planinama te doživljava po povratku gubitke zbog vremenskih uvjeta.³³³ Preživjelo je navodno troje sudionika. Kosztolnyik za razliku od ostale dvojice ne spominje tu neslužbenu ekspediciju, a o sudbini Dionizija nema daljnjih podataka.

Zaključujemo da operacije, koliko god beznačajne, pokazuju određen trud ugarskih vitezova. Historiografija taj dio s manjim razlikama prati bez jednog jačeg pitanja koje bi potaklo raspravu. Jedina nedoumica nameće se kod treće ekspedicije. Tko je vodio Ugre? Izgledan je tavernik Dionizije koji je vodio raniji napad na Tabor. Iz popisa Andrijine pratnje male su vjerojatnosti da je to mogao biti netko drugi. Dionizije je preživio jer se kasnije spominje u izvorima na istoj funkciji.³³⁴

³²⁶ Kosztolnyik, *Hungary in Thirteenth*, 66-67.

³²⁷ Ibid.

³²⁸ Ibid.

³²⁹ Ibid., 67.

³³⁰ Van Cleve, „The fifth crusade“, 392.

³³¹ Ibid., 392-393.

³³² Kužić, *Hrvati i križari* 64; Röhrich, *Studien zur Geschichte*, 29, 31.

³³³ Kužić, 64; Tyreman, *Božji rat*, 627.

³³⁴ Literatura ga navodi kao rizničara iako u izvorima piše da je tavernik zbog sličnih zadaća i ovlasti. Rizničar je značajnija služba tek za anžuvinaca iako tavernik ostaje također prisutan. Dionizije je tavernik u ovim dokumentima vezanim uz Hrvatsku i Slavoniju nakon Andrijina pohoda u Svetu Zemlju. CD III, 167-168;

5. 4. Povratak kralja

Iako je već ranije izgubio nade u Carigradsko prijestolje, Andrija je odlučio napustiti križarski rat netom prije nego što se pohod prebacio iz Palestine na Egipat. Razlozi odlaska i put kojim se Andrija vraćao zanimljivi su zbog njegovih geostrateških planova. Kako je istražena ruta povratka i što je kralja dočekalo u zemlji? O povratku su najviše pisali također Van Cleve, Kužić i Kosztolnyik.

Povratak Andrije II. Arpadovića bio je udarac križarskim nastojanjima. Zbog rasipanja kraljeve vojske odgođene su bile operacije u Egiptu. Andrijin odlazak toliko smanjuje križarske trupe da su se čekala nova pojačanja iz Njemačke i Frizije.³³⁵ Službeni razlog odlaska Andrije II. bila je neuvjerljiva bolest, potpomognuta pričom o tobožnjem trovanju. To je prihvatio Toma Arhiđakon kao glavni razlog kraljeva odlaska i neuspjeha. Povjesničari su podijeljeni. Van Cleve je prihvatio Tomine navode o bolesti i trovanju bez nekog preispitivanja te dalje navodi smjer povratka.³³⁶ Kužić smatra trovanje kraljevim izgovorom.³³⁷ Ocjenjuje kraljev pohod kao „*ut videant et un videantur*“.³³⁸ Odlazak je po Kužiću posljedica dosađivanja kralja.

Unatoč prijetnjama ekskomunikacijom, Andrija je sa slabim plijenom i velikim brojem svojih ratnika napustio Svetu Zemlju početkom siječnja. *Cronica S. Petri Erforendensis* spominje kraljev odlazak s ciparskim kraljem i tripolitanskim grofom. Andrija *brevi tempore commoratus cum magno dampno Terre Sancte recessit; peregrinos enim et galeas, dextrarios et iumenta cum armis secum traxit*.³³⁹ Kralj je bio ekskomuniciran od strane jeruzalemskog patrijarha. Od Ugara ostao je egerski biskup Toma koji sudjeluje u borbama kod Damiette te se vraća 1219.³⁴⁰ Postoji i neprovjeren podatak o smrti dvojice ugarskih biskupa oko Damiette. Od vojskovođa koji su se zaustavili u Splitu, ostao je Leopold VI. Austrijski, hrabro se boreći dao je doprinos u opsadi Damiette.

Kralj se vraćao kopnenim putem s još vođa, rođacima Boemondom Antiohijskim i Hugom od Cipra.³⁴¹ Ranije se kralj s njima družio odvajajući se od ostalih prvaka poput Ivana

CD III 183-184; *Codex Diplomaticus hungarie ecclesiastici ac civilis*, ur. György Fejé (Budae: typis typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1829.-1844.), 107.

³³⁵ Van Cleve, „The Fifth crusade“, 394.

³³⁶ Toma je navodio da se zbog tih razloga kralj vraća kako ne bi izložio pogibelji kraljevstvo. Nadalje Toma govori o kralju koji ispunjava obavezu te dogovara brakove Bele i Marije Laskaris te prisilni brak Ivana Asena II. i Marije, Andrijine kćeri. Vidi: Ibid, 393; Toma, *Historia Salonitana*, 142-143..

³³⁷ Kužić, *Hrvati i križari*, 64.

³³⁸ Ibid., 67.

³³⁹ *Cronica S. Petri Erforendensis*, 217.

³⁴⁰ Kosztolnyik, *Hungary in Thirteenth*, 67; Kužić, *Hrvati i križari*, 64-65; Röhricht, *Studien zur Geschichte*, 29.

³⁴¹ Van Cleve, 393.

od Brienne s kojim se nije mogao dogovoriti oko smjera pohoda.³⁴² Kužić tu širi Andrijino društvo dodajući Otona Meranskog i njegovog brata Egberta.³⁴³ Poprilično detaljno opisujući Andrijin put kroz Palestinu, Van Cleve navodi kako je kralj u Tripoliju svjedočio ženidbi Boemonda s ciparskom princezom Melisend i nagloj smrti Huga od Cipra 10. 1. 1218.³⁴⁴ Zatim je iz Tripolija posjetio hospitalske utvrde Krak des Chevalieres i Merkab gdje ih gostoljubivo dočekuju. Van Cleve spominje i darivanje hospitalaca od strane Andrije koje potvrđuje i Kosztolnyik ne ulazeći u detalje kraljeva druženja sa Boemondom.³⁴⁵

Kralja je nakon toga put vodio kroz kilikijsku Armeniju, saveznika križarskih zemalja gdje je na čelu bio Lav II. Andrija II. zatim u Tarzu dogovara brak između svog sina i Lavove kćeri, armenske princeze Izabele.³⁴⁶ Nakon toga je ugarski kralj krenuo u Ikonijски sultanat koji je bio muslimanski saveznik kršćana. Kosztolnyik, za razliku od Van Clevea, spominje želju sultana da brakom s dinastijom Arpadovića prijeđe na kršćanstvo.³⁴⁷ Budući da kralj nije imao slobodnih kćeri, ponudio je sultanu Kajkavusu I. svoju unuku.³⁴⁸ Potezi i prijateljstvo Ikonija s kršćanima su jasni jer su ti sjedilački Turci prema radikalnijim nomadima gajili neprijateljstvo.³⁴⁹

Nakon posjeta sultanu Andrija II. dolazi u Nikejsko Carstvo te je sklopio još jedan, ovaj put i ostvareni brak. Njegov sin Bela je trebao uzeti kćer cara Teodora I. Laskarisa, Mariju za ženu.³⁵⁰ Također je sklopljen i ostvaren brak između cara i Marije od Courteneya, sestre Andrijine žene Jolande.³⁵¹ Nakon Latinskog Carstva i Carigrada kralj je nastavio put kroz Bugarsku gdje mu se zbog raznih razloga smanjila vojska.³⁵² Van Cleve kao povjesničar samog pohoda u toj kasnijoj fazi ne ide u detalje. Osim ostatka puta kroz bivše bizantske zemlje, njega ne zanima Andrija već se vraća pitanjima vezanih uz sam križarski rat koji se prema promijeniti smjer kretanja prema Egiptu.

U Bugarskoj je na vlasti bio car Ivan Asen II. koji je zatočio Andriju. Pristao bi na puštanje samo ako bi mu ugarski kralj dao trogodišnju kćer Mariju za ženu. Toma je pisao o

³⁴² Sweeney, „Hungary in Crusades“, 467-481, 479.

³⁴³ Kužić, *Hrvati i križari*, 64.

³⁴⁴ Ibid.

³⁴⁵ Ibid.; Kosztolnyik, *Hungary in Thirteenth*, 67.

³⁴⁶ Kužić, 67.

³⁴⁷ Ibid., 68.

³⁴⁸ Röhrich, *Studien zur Geschichte*, 35.

³⁴⁹ Kužić, 67.

³⁵⁰ Van Cleve, „The fifth crusade“, 393; Kosztolnyik, 68.

³⁵¹ Kužić, 67.

³⁵² U Carigradu je još službeno na vlasti bila Andrijina punica Jolanda. Putem se vojska smanjivala zbog raznih teškoća, bolesti i privatnih skretanja.

prisilnom traženju bračnog saveza od strane Ivana Asena.³⁵³ Kralj je neko vrijeme proveo u Trnovu, Bugarskoj prijestolnici i pristao na taj brak prije nego što je pušten preko Dunava.

U Bugarskoj saznaje da je počela pobuna u Ugarskoj. Regent, ostrogonski biskup Ivan, bio je protjeran.³⁵⁴ Isto kao hrvatski ban Poncije od Križa, bio je klerik i službenik države. No, ojačano plemstvo se nije moglo obuzdati. Slijedio je povratak u očajnu situaciju, siromašnu i opljačkanu zemlju punu samovoljnih velikaša. Križarski dugovi nisu bili otplaćeni. Nimalo vrijedan epilog ekspedicije za nekoliko relikvija.

Povjesničari se slažu. Kralj je bio osramoćen diljem Europe, a latinski Istok prevaren ugarskim pohodom.³⁵⁵ Nešto kasnija ugarska propaganda kao tekst Simona Kezaia u *Gesti Hungarorum* po kojem se kralj pobjedonosno vraća, nisu bila shvaćena ozbiljno.³⁵⁶ Potrebna su bila dodatna kraljeva opravdanja za napuštanje križarskog rata u Rimu.³⁵⁷ Povratak je bio, po Kužiću, samo razlog za politički motivirane brakove bez neke strateške svrhe.³⁵⁸

Od ostalih radova koji se bave povratkom, ne smijemo zaboraviti *Božji rat* Christophera Tyremana koji navodi Andriju II. kao jedinog kralja u ratu, misleći na europske vladare, a ne one s Levanta.³⁵⁹ Tyreman tvrdi da je Andrija novačio jako puno ljudi, no napustio je pohod jer je nevoljki križar i nije imao volje za ostankom što je neobično za interese vremena.³⁶⁰ On u Andrijinom povratku vidi slučajnu važnu ulogu. Idući kopnom sklopio je brakove i ispunio diplomatski cilj učvršćivanja sjevernog boka križarima.³⁶¹ Starijoj historiografiji nedostaje najnovija knjiga Guya Perrya nazvana *John of Brienne – King of Jerusalem, Emperor of Constantinople 1175.-1237.* koja se bavi vodećom ličnosti pohoda. Jedino on daje uvid u temu zašto kralj riskira ekskomunikaciju te opću sramotu. Djelo govori o ljudima koji su pretendirali na vodstvo, tako je Andrija II. kao jedini zapadni kralj s impresivnom vojskom imao papinu podršku.³⁶² On želi vodstvo, a u kraljevu šatoru bio je prvi sabor križarskih vođa. Osim njega pretendenti su levantski vladari, Ivan od Brienne, Hugo Ciparski, Boemond Antiohijski te vojvoda Leopold Austrijski.³⁶³ Već se tamo vidi da je Ivan bio najpodobniji jer kao jeruzalemski kralj poznaje lokalne prilike te je iskusan u ratovanju sa

³⁵³ Toma, *Historia Salonitana*, 142-143; Kužić, *Hrvati i križari*, 67.

³⁵⁴ Kosztolnyik, *Hungary in Thirteenth*, 68.

³⁵⁵ Van Cleve, „The fifth crusade“, 394.

³⁵⁶ Simon Kézai, *Gesta Hungarorum, Fontes domestici historiae hungaricae pars prima*, vol 2, (Lipsiae: Typis M. Taizs, 1883), 89.

³⁵⁷ Kosztolnyik, 69; Kužić, 65.

³⁵⁸ Kužić, 65.

³⁵⁹ Tyreman, *Božji rat*, 624.

³⁶⁰ Ibid.

³⁶¹ Ibid., 627.

³⁶² Guy Perry, *John of Brienne – King of Jerusalem, Emperor of Constantinople 1175-1237.* (Cambridge: Cambridge university press, 2013), 91.

³⁶³ Perry, *John of Brienne*, 91.

Saracenima.³⁶⁴ Pošto je rođaćka svita Andrija, Bohemund i Hugo željela vodstvo, Ivan je imao jako loše odnose s njima.³⁶⁵ Ivan se nametnuo i postao vođa pohoda, a Andrija, razočaran, s rođacima je napustio pohod. Krajnji odgovor za odlazak koji se nametnuo bila je taština inače ratobornog kralja. Perry kao i noviji rad Tyremana spominju značajan doprinos kraljeva povratka jer je kopnenim odlaskom bio ojačan sjeverni, prokrižarski blok. Kruna slučajnog doprinosa je napad Seldžuka na Ajubide 1218.³⁶⁶

Nada Klaić optuživala je Andriju za ugarske poraze u Palestini. Gubitak latinske krune je bila direktna posljedica njegova napuštanja pohoda.³⁶⁷ Kralj Latinskog Carstva postao je Andrijin šurjak Robert. Ugarski kralj u povratku pokušavao je diplomatskim naporima spasti što se da od Bugara.³⁶⁸

Zaključiti možemo da u fazi povratka historiografija jednoglasno osuđuje kralja. Trovanje, možda bolest ili napuštanje zbog gubitka vodstva? Po mojoj procjeni riječ je o potonjem. No činjenica je da je kralj osramotio svoj lik u Europi. Isto tako je prolazeći s golemom vojskom obeshrabrio i na neki način izolirao Egipat od ostalih muslimanskih snaga, čime je slučajno ispunio najznačajniju ulogu u križarskoj karijeri. Brakove, koje dobar dio osuđuje i vidi kao razlog kopnenog povratka, treba odbaciti. Riječ je o očajničkom potezu čovjeka koji ide kopnom jer za more nema novaca. Pokušaje dinastičkog savezništva treba gledati kao nadu u ikakvu svrhovitost posrnulog križarstva.

³⁶⁴ Perry, *John of Brienne*, 91

³⁶⁵ Ibid., 92.

³⁶⁶ Ibid., 92.-93.

³⁶⁷ Klaić, *Povijest hrvata u razvijenom*, 309.

³⁶⁸ Ibid.

6. Zaključno poglavlje

Andrija se vratio u izmučenu zemlju bijesnih feudalaca. Hrvatska je živjela svojim životom, dok su Ugarska i Slavonija bile u pobuni. Uza sve negativne strane križarske karijere i međunarodne sramote, čini se da je najveća posljedica križarskog rata bila pobuna i velikaški front nasuprot kralju.

Mađarski povijesni pregledi pobunu magnata protiv nadbiskupa Ivana za kraljeva izbivanja vide kao posljedicu Andrijinih prečestih ratova.³⁶⁹ Kontler govori o promjeni terminologije, javio se izraz *barones* po uzoru na zapad.³⁷⁰

Izučavatelj ugarskog 13. stoljeća, Kosztolnyik, smatra kako pobuna počinje i zbog moralnog razloga, jer je Andrija II. uzeo kraljevske krune sa sobom.³⁷¹ Da bi se dodatno opravdao po povratku se žalio Rimu kako ga doma dočekuje kaos. Kosztolnyik krivi Andriju te njegov krug ljudi od povjerenja.³⁷² U „žalbi“ Rimu Andrija se pokušavao izvući namjerama o pokršćavanju Ikonijanskog Sultanata te spasom relikvija da se opravda za izopćenje od strane jeruzalemskog patrijarha.³⁷³ Kosztolnyik zaključuje kako je vjerni državni činovnik kao ostrogonski biskup Ivan sigurno bio protiv te križarske ekspedicije.³⁷⁴ Po njemu se plemstvo pobunilo zbog toga što se kralj previše bavi Bizantom i carigradskom krunom.³⁷⁵ Kralj je zaboravio da mu ljudi zamjeraju „strane“ avanture, „križarski rat“ i „strance“ koji su bili kraljevi službenici.³⁷⁶

Drugu stranu vidi Sweeney: Peti križarski rat bio je vrhunac ideje i ideala u Ugarskoj te politička zrelost i integracija u kršćansku Europu.³⁷⁷ Po mom sudu, ne samo da je to vrhunac ideje, nego i prvo pravo formiranje jasno definirane plemićke klase. Otvaranje Zapadu i okretanje Istoku se odbilo kao bumerang te Andrijina politika doživjela je slom. Arpadovići su protiv sebe imali plemstvo koje su sami stvorili. Politička zrelost je dvosjekli mač za dinastiju.

Hrvatska historiografija preko Nade Klaić temeljito je proučavala najveću posljedicu Andrijinog odlaska u križarski rat. Propast pohoda u Svetoj Zemlji gdje je kralj izgubio pola vojske vidi se ispravno kao okidač pobune razočaranih vitezova 1222. kada su se suprotstavili

³⁶⁹ Kontler, *Povijest Mađarske*, 33.

³⁷⁰ Ibid., 75

³⁷¹ Kosztolnyik, *Hungary in Thirteenth*, 66.

³⁷² Ibid., 69.

³⁷³ Ibid.

³⁷⁴ Ibid.

³⁷⁵ Ibid., 70.

³⁷⁶ Ibid., 71.

³⁷⁷ Sweeney, *Hungary in crusades*, 480.

kralju i natjerali ga na Zlatnu Bulu u Stolnom Biogradu odbijajući sudjelovati u ratovima koji nisu obrambeni.³⁷⁸ Bila je to posljedica kraljevih banderija i darivanja zemlje unaprijed. Vitezovi se bune jer nisu htjeli ratovati za posjede koje već imaju.³⁷⁹ Praktični razlozi zamijenili su moralne. Stvorio se stalež i plemić se okrenuo plemiću, neuspješne kraljeve reforme ubrzale su taj proces te su plemići nastupili samostalno.³⁸⁰ Naposljetku preko Bule kraljev vitez postao je feudalac s velikim pravima. Viteško pravo na saborski dan jednom godišnje, nasljedno viteško pravo, pravo oružanog otpora protiv vladara, sud u Stolnom Biogradu jednom godišnje svim plemićima koji su mu se potužili.³⁸¹ To nam dovoljno govori o samosvijesti viteške klase.

Slavonija je postala važniji čimbenik *archiregnuma*. Po rijetkim podacima vidimo da su Arpadovići stvarali vitezove po Slavoniji, *iobagiones castri*, koji su bili podizani u rang kraljevskih vitezova.³⁸² Nimalo ne iznenađuje što su imali zajednički nastup prema kralju s ugarskim plemićima.³⁸³

Hrvatska je bila u drugačijoj situaciji. Plemići se nisu bunili jer ionako imaju samostalnost, ali stanje je gotovo feudalne anarhije i kompleksne borbe za moć između Domalda, Bribiraca te dalmatinskih gradova.³⁸⁴ Sidraški knez Domald nije dobio bansku upravu nad Hrvatskom i Dalmacijom, ali je Andrija dobio lukavog neprijatelja koji iskorištava sva savezništva i situaciju na terenu. Tako su za kraljeva izbivanja Domald i Splićani bili u sukobu s Poncijem od Križa, Trogiranima i Bribircima. Drsko je osvojio templarski Klis i stvorio stanje *de facto* građanskog rata.³⁸⁵ Domald je poražen tek 1223. kad su mu bili oduzeti krajevi od Krke do Zadra, no i dalje je moćan kraljev neprijatelj. Herceg Koloman nije mu mogao ništa. Pozivao je Splićane protiv njega, a Trogirani su se nagodili s njim bez obzira na kralja i hercega. Nada Klaić tako ispravno zaključuje da Domaldu, tada

³⁷⁸ U Zlatnoj Buli ograničavali su kraljevo oporezivanje plemića. Pritisak na kralja je bio ogroman. Kralj nije smio otvarati rudnike soli, davati državne prihode u zakup strancima, nego samo plemićima „regnum nostrum.“ Vitezovi su imali pravo na saborski dan jednom godišnje. Sva prava plemića su nasljedna, a zadržavali su i pravo oružanog otpora... Vidi u: Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem*, 226.-268.

³⁷⁹ Klaić Nada, *Povijest Hrvata u razvijenom*, 309.

³⁸⁰ Ibid., 308.

³⁸¹ Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem*, 267.

³⁸² Ibid., 268

³⁸³ Ibid., 267.

³⁸⁴ Tako je Višen Bribirski 1219.-1221. zamjenio Domalda kao splitskog kneza. Splićani neko vrijeme biraju humskog kneza Petra, a Grgur Bribirac ubivši Višena nastavio je sukob sa Domaldom. 1227. Grgur postaje splitski knez, a Domald je zarobljen da bi na posljetku Splićani zbacili Grgura i vratili ostarjelog Domalda 1235. kojeg je na posljetku zbacio Grgurov sin Marko. Previranja traju do Domaldove smrti, a nakon nje slijedi uspon Šubića. Vidi više i opširnije: Ibid., 286; Damir Karbić, „Split i bribirski knezovi u doba Tome Arhiđakona,“ u *Toma Arhiđakon i njegovo doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25.-27. 9. 2000. godine u Splitu*, ur. Mirjana Matijević Sokol, Olga Perić (Split: Književni krug, 2004)..

³⁸⁵ Klaić, 286.

starcu od 85 godina, Arpadovići su nedorasli.³⁸⁶ Njegovom smrću počeo je uspon Šubića. Taj kompleksan odnos i moćni hrvatski plemići kasnije stvaraju probleme kraljevim sinovima, hercegu Kolomanu i Beli IV.³⁸⁷

Druga posljedica je veliki uspon klera u Slavoniji i samoj Ugarskoj. Kler je očuvao vlast, bio važan feudalni čimbenik za vrijeme rasula vlasti tako da je kasnije zagrebački biskup Stjepan 1224. postao kancelar na dvoru Andrije II. pokazujući mu da u doba feudalnog bunta kralj može uvijek naći saveznika u kleru.³⁸⁸

Uz profit plemstva i uspon klera kao posljedica križarskog rata moramo obratiti pažnju i na uspon redova. Gacka je bila predana templarima kao kompenzacija za sudjelovanje u financijama, a već prije im je bio predan Senjski *castrum*.³⁸⁹ Lelja Dobronić govori o slabo istraženoj, ali s obzirom na uvjete sposobnoj upravi meštra Poncija od Križa s punom titulom *Maestro bello miliia del templo per Ungaria et Sclavonia* koji je i sudac te je presudio u korist Trogiranima protiv Domalda.³⁹⁰ Templarska vlast je sposobna jer pobuna se ne rasplamsava kao u Ugarskoj što govori i o ranijoj samostalnosti domaćih moćnika. O ivanovcima imamo manje izvora iz ovog perioda. Lelja Dobronić piše o njima i spominje kako im se kralj odužio za pomoć u Svetoj Zemlji s 500 srebrnjaka za siromahe i 200 za održavanje utvrda u svetoj zemlji.³⁹¹

Krešimir Kužić Andrijine ciljeve gleda kroz tri perspektive. Vojničku, ekonomsku i dinastičku. Vojnički je došlo do neznatnih uspjeha. Jasno je svjestan Andrijinog statusa kod suvremenih pisaca gdje kralj doživljava ništa drugo nego fijasko.³⁹² Jedine lijepe riječi idu od strane dvorskih pristaša i Tome Arhiđakona. Ekonomska katastrofa je bila još veća. Blagajna je upropaštena brojnim ratovanjima, a jedinu korist imali su templari dobivši Gacku i Mlečani kojima je bio potvrđen Zadar.³⁹³ Dinastički gledano Latinsko Carstvo nije osigurao, a brakovi koji su ostvareni nisu imali nikakav rezultat u ambicijama Arpadovića.³⁹⁴ Kad smo kod sudjelovanja Hrvata, Kužić govori kako je općenito među suvremenicima manjak pisanja o Hrvatima, pa čak i kod Tome Arhiđakona. Prije nego se pozabavio tim zaključkom donosi

³⁸⁶ Klaić *Povijest Hrvata u srednjem*, 286.

³⁸⁷ Ibid., 268.

³⁸⁸ O Stjepanu vidi: Neven Budak, „Zagrebački biskup Stjepan II. Suvremenik Tome Arhiđakona,“ u *Toma Arhiđakon i njegovo doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25.-27. 9. 2000. godine u Splitu*, ur. Mirjana Matijević Sokol, Olga Perić (Split: Književni krug, 2004).

³⁸⁹ Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom*, 373.

³⁹⁰ Dobronić *Templari i ivanovci*, 40.

³⁹¹ Ibid., 129.

³⁹² Više u: Kužić, *Hrvati i križari*, 72-73.

³⁹³ Ibid., 72-73.

³⁹⁴ Ibid., 73.

nekoliko zanimljivih obiteljskih priča, legendi, koji su sastavljali razni autori.³⁹⁵ Autor unatoč malom mogućem broju sudionika vidi manjak križarske ideje u Hrvata.³⁹⁶ Po njemu ima više faktora u neprepoznatljivom odazivu Hrvata, a to su surovosti doživljene za vrijeme Četvrtog križarskog rata, lošije gospodarsko stanje hrvatskog plemstva, vjersko stanje, neizgrađenost viteškog sustava te općeniti utjecaj Arpadovića do Gvozda.³⁹⁷ Krešimir Kužić pripisuje to jakom ruralnom i rodovskom duhu populacije koja se razvija daleko od dinastije te nesumnjivo postojanjem oblika ugovora s kraljem kao što je *Pacta Conventa*.³⁹⁸ Staleška diferencijacija je po njemu jedan od razloga. Domald je prvi koji se makao iz rodovskog kruga i suvremenik Rikarda Lavljeg Srca naveo je kako gospodar zadarskog zaleđa ima za rođaka markiza Monferrata.³⁹⁹ To bi objasnilo imena germanskog porijekla Domaldovih rođaka kao npr. Rogerije.⁴⁰⁰ Kužić je opravdano prozvao financije i gospodarsko stanje razlogom manjeg odaziva. Plemićima kalibra Stjepana II. i Babonega 250 konjanika bi koštalo 3500 maraka, da je od zajedničkog fonda kod lađa dobio po jedinici 5 i po maraka to bi ga koštalo 1375 maraka ili 284 kile srebra. Nemoguće s obzirom na to da su godišnji prihodi zagrebačkog biskupa, najbogatijeg feudalca u Slavoniji, bili 1500 maraka.⁴⁰¹ Stvarnost po crkvenim prihodima govori da je Hrvatska bila siromašna zemlja što potkrepljuje popisom dragocjenosti iz Vrane gdje su sto pedeset godina vladali templari.⁴⁰² Dodatno o siromaštvu govorilo je odbijanje splitske nadbiskupske stolice od strane šestorice mađarskih plemića zbog slabih prihoda.⁴⁰³ Kužić još jednim elementom manjeg odaziva smatra vjersko stanje. Još od polovice 12 stoljeća se širi bogumilstvo preko dalmatinskih trgovaca. Crkva je odlučila to spriječiti, pa papa Honorije III. poziva protiv heretika. Na herezu nisu bili imuni ni velikaši, Višen iz roda Šubića, Petar iz Huma te Kačići.⁴⁰⁴ Akcija legata Akoncija jasno govori o vjerski podijeljenom stanju u unutrašnjosti. Kužić se pita što je bilo sa Zvonimirovim reformnim pokretom u Crkvi i smatra da su dolazak Arpadovića te Bizantski prodor do Krke otuđili glagoljaštvo, pa po uzoru na to i ideje reformnog pokreta.⁴⁰⁵ Autor smatra da iako su viteški redovi postojali pedesetak godina prije pohoda, posebno oni ispod Gvozda, bili su u

³⁹⁵ Kužić, *Hrvati i križari*, 75-78.

³⁹⁶ Ibid., 75; Šanjek, *Crkva i kršćanstvo*, 192.

³⁹⁷ Kužić, 78-79.

³⁹⁸ Jedan od glavnih Kužićevih argumenata hrvatskom neodazivu je oblik ugovora Hrvata i Mađara 1102. Kasnije će o tome biti više riječ. Vidi: Ibid., 79-30; Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 59,60,203-206.

³⁹⁹ Kužić, 80.

⁴⁰⁰ Ibid.

⁴⁰¹ Ibid., 83.

⁴⁰² Ibid.; Dobronić, *Templari i ivanovci*, 47.

⁴⁰³ Gulin, „Uloga i čast“, 49.

⁴⁰⁴ Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom*, 382.

⁴⁰⁵ Kužić, 84-85.

stalnom sukobu s plemstvom, domaćim crkvenjacima i gradovima.⁴⁰⁶ Viteški redovi su po Kužiću smatrani stranim tijelom koje nije imalo veliki utjecaj na lokalno stanovništvo. Cisterciti su došli tek za Andrije II. Oni se uspijevaju uklopiti u društvo te su vjerojatno nagovorili Baboniće da se priključe u sveti rat.⁴⁰⁷ Taj red ipak nije imao utjecaj u dalmatinskom zaleđu. Manjak izvora o hodočašćima nesumnjivo šteti razumijevanju odnosa prema križarstvu u komunama. Kužić po istraživanjima Zorana Ladića zaključuje da križarski zanos udara hrvatske krajeve tek na kraju križarskog doba.⁴⁰⁸

Kao aktivnu posljedicu smatra da je trgovina jako napredovala trgovanjem sa križarskim državicama, a i Saracenima.⁴⁰⁹ A i dolazi do jedne zanimljive teorije. U vrijeme Andrijina pohoda datira nastajanje mita o Zvonimirovoj smrti kao motiv Hrvatima da se pridruže pohodu i naplate taj račun.⁴¹⁰ Za autora mita smatra Treguana, Tuskanca i Flortentina iz pratnje nadbiskupa Bernarda koji je možda i napisao takvu hagiografiju.⁴¹¹ No odaziv se nije ostvario jer je Domald kao najmoćniji hrvatski velikaš, po Kužiću, odbio ići preko *Pacte Convente*.⁴¹² Andrija je po odlasku ostavio kao bana Poncija od Križa da djeluje protiv Domalda kojeg po povratku razvlašćuje. Dokaz da je legenda iz Andrijina razdoblja nalazi se u anonimnoj splitskoj kronici iz 14. st. Tamo se spominje Andrija II. kao Zvonimirov suvremenik.⁴¹³ Legenda je tek u burnom razdoblju između 1386. – 1444. dobila zamah.⁴¹⁴

Križarsko razdoblje je donijelo pojavu grbova i to prije Andrijinog pohoda. Zanimljiv detalj je da templarski grb postaje dio Šibenskog, naime templari su vladali Šibenikom do sredine 13. stoljeća.⁴¹⁵ Još smjelije nego nastanak legende o Zvonimiru, Kužić Andriju optužuje da je prodao hrvatske krune.⁴¹⁶ Zasebna krunjenja prestaju u to vrijeme jer je Emerikov sin Ladislav bio zadnji okrunjen kao prijestolonasljednik.⁴¹⁷ Andrija ih je prodao jer mu nedostaje novac za plaćanje brodova. Pošto za Giselinu krunu dobiva 140 maraka u

⁴⁰⁶ Domald protiv templara u sukobu oko Klisa. Sukob sa Šibenčanima. Vidi: Kužić, *Hrvati i križari*, 85; Dobronić, *Templari i ivanovci*, 34-37.

⁴⁰⁷ Kužić, *Hrvati i križari*, 85-86.

⁴⁰⁸ Ibid., 86-87; Ladić, „Odjek pada“, 52-55.

⁴⁰⁹ Kužić, 90.

⁴¹⁰ Ibid., 92-93.

⁴¹¹ Ibid., 92.

⁴¹² Ibid., 93.

⁴¹³ Ibid., 94.

⁴¹⁴ Protudvorski pokret, upadi Turaka, prodaja Dalmacije i okupacija od strane Venecije te uspon i pad Bosne Tvrtka I. utjecali su na legendu. Ibid.

⁴¹⁵ Ibid., 98.

⁴¹⁶ Ibid., 100-101.

⁴¹⁷ Ibid., 100; Dodatno o krunidbama u: Vjekoslav Klaić, „O krunisanju ugarskih Arpadovića za kraljeve Dalmacije i Hrvatske“, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva* 7 (1905).

Palestini, za hrvatske je mogao unajmiti jedan-dva broda.⁴¹⁸ Već 1308. kruna nema u Vrani gdje autor smatra da su bili.⁴¹⁹

Kužić zaključuje, budući da kralj nije donirao zemlju plemićima Hrvatske, koji su do nje došli u starija vremena, seniorsko-vazalski odnos u Hrvatskoj nije postojao kao u Panoniji.⁴²⁰ Ključna činjenica je to da nije bilo naseljenog plemstva iz francuskih i njemačkih krajeva kao u krugu Babenbergovaca i Arpadovića koji bi pronijeli križarske ideje.⁴²¹ Spominje i razlike između sjeverozapada i jugoistoka, Kačića i Krčkih koji su u obitelji imali mnogo germanskih imena. Gusarenja govore i o nepoštivanju papinskih legata, križara od rodovske zajednice Kačića.⁴²² Taj oblik „skupnovlade“, kako to kaže Nada Klaić, bio je dalek piramidalnoj strukturi obitelji na zapadu.⁴²³ Kužić smatra, kao i Raukar, da je tek integrativno razdoblje Šubića stoljeće kasnije dovelo do feudalizacije društva kao u Ugarskoj.⁴²⁴ Po njemu je vrhunac feudalizacije i viteštva tek za razdoblja Anžuvina.⁴²⁵

Što je o Andrijinom aranžmanu pisao suvremenik Toma Arhiđakon? On je napisao podosta o boravku kralja u Splitu, ali i svoja zapažanja za rezultat pohoda i kraljev nagli odlazak. Ančić smatra da je njegovo hvaljenje kralja nakon povratka rezultat toga što Toma ne može priznati da je pohod koji saziva papa rezultirao katastrofom nakon velebnog odlaska iz Splita.⁴²⁶ Toma je poznavao ceremonijalnu važnost kralja. On ga je morao prikazati spektakularno.⁴²⁷ Nije mogao priznati da rat pokrenut u ime pape može biti katastrofa.⁴²⁸ Preuveličavao je Andrijine vojne uspjehe na Levantu. Zar bi kralj koji je nudio darove Splitu mogao biti opisan preko sloma u Svetoj Zemlji?⁴²⁹ S tim se slažu Razum i Gračanin u djelu „Toma Arhiđakon i križarstvo.“ Kralj „osvaja utvrde, ali se đavolski otrovan vraća kako bi spasio zemlju jer bi inače možda osvojio Jeruzalem“. ⁴³⁰ Njihova zapažanja se savršeno preklapaju s ličnosti i imaginarijem kralja u Tome Arhiđakona koji predstavlja Ančić.

⁴¹⁸ Gisela, žena sv. Stjepana. Vidi: Kužić, *Hrvati i križari*, 100..

⁴¹⁹ Kruna u Vrani. Vidi: Marijan Grgić, „Benediktinski samostan u Vrani,“ *Radovi instituta JAZU u Zadru* 18, (Zadar, 1971), 194, 201-203; Kužić, 101; Dobronić, *Templari i ivanovci*, 47

⁴²⁰ Kužić, 81.

⁴²¹ Ibid.

⁴²² Ibid.

⁴²³ Ibid.

⁴²⁴ Ibid., 82; Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 73, 203, 206.

⁴²⁵ Kužić, 82.

⁴²⁶ Ančić, „Slika kraljevske vlasti“, 86.

⁴²⁷ Ibid.

⁴²⁸ Ibid.

⁴²⁹ Ibid.

⁴³⁰ Gračanin i Razum, „Toma Arhiđakon i križarstvo“, 57; Toma, *Historia Salonitana*, 142-143.

Toma je imao pozitivan stav prema tom viteškom redu kao discipliniranim ljudima od povjerenja.⁴³¹ Klis, kojeg nisu htjeli Splitsani, na neki način je došao u prave ruke kad je bio predan templarima.⁴³² Toma se dotakao križarskih ratova kroz lokalne prilike, podržavao je križarsku ideju i upućen je u nju, simpatizirao je templare, razumio se u razvoj crkve i društva.⁴³³ Toma je u ovim radovima prikazan kao ono što je bio, učeni crkvenjak i jedan od ljudi koji su bili unutar trendova srednjovjekovne misli. On nam može svojim lokalpatriotizmom i upućenošću biti preslika gradske intelektualne klime koja prvom polovicom 13. stoljeća jako dobro razumije i podržava križarstvo.

Toma Arhidakon kao pravi splitski lokalpatriot nije imao lijepe riječi za Hrvate iz zaleđa, ali ni za ostale stanovnike dalmatinskih gradova. Splitsani onog vremena nisu mogli biti ravnodušni pred dosta nepoznatom vojskom i venecijanskim lađama. Suparnički grad Zadar šalje brodove, no Toma nije govorio o zadarskim križarima. Nije spominjao pomorce te njihovo porijeklo, iako bi velik broj morao biti iz Dalmacije ili Istre. Manjak dalmatinskog aranžmana u kopnenoj vojsci je bio odraz gradskog društva prve polovice 13. stoljeća te siromaštva samih komuna. Svaki odlazak u pohod morao je učiniti pojedinac. Prepoznatljive skupine nema, ali pretpostaviti je da Dalmatinci, unatoč padu Zadra i mletačkom pritisku, nisu prepoznavali da križarstvo nema smisla. Oporuke s kraja stoljeća pokazuju ideju koja je rasla tijekom godina, bez nekih potresa.⁴³⁴ Patarenska hereza brzo je istjerana iz gradova u zaleđe, tako da predbacivati nju kao uzrok odazivu nema puno smisla. Po toj logici Francuzi tijekom puno ozbiljnijeg albigineškog rata uopće ne bi smjeli sudjelovati u pohodu, a vidimo da nije tako.⁴³⁵ Dalmacija je imala problem komunalne fragmentiranosti te pritiska iz Venecije i zaleđa da bi ikakva organizirana skupina križara mogla postojati.

Vratimo se hrvatskom zaleđu i prostoru van gradova, klasične Tomine usporedbe s Gotima govorile su o bar nekim drugačijim običajima i načinu života od onih u pomorskom gradu, nerijetko s romanskom tradicijom.⁴³⁶ Velik stupanj autonomije velikaša uvjetovao je razne utjecaje s istoka i zapada. To je bilo područje jakih velikaša s različitim tradicijama, pomorskih Kačića, Domalda, Šubića i Krčkih. Šubićima je trebalo još vremena da se počinju povezivati sa zapadnim plemstvom dok su Krčki u drugačijim uvjetima.⁴³⁷ Domald je bio podržavan i u nemilostima ovisno o kraljevim ciljevima. Kralj je na njega morao huškati

⁴³¹ Gračanin i Razum, „Toma Arhidakon i križarstvo“, 58-59.

⁴³² Ibid., 58.

⁴³³ Ibid., 59.

⁴³⁴ Više u: Ladić, „Odjek pada tvrđave Accon.“

⁴³⁵ Vidi uvodno poglavlje.

⁴³⁶ Šibenik je primjer grada koji postaje blizak staroj romanskoj komuni, iako je izgrađen od strane Hrvata.

⁴³⁷ Kužić, *Hrvati i križari*, 80-81.

druge rodove. Osim velikaša postoje male plemićke općine, a polagano se mogao osjetiti utjecaj patarenstva. Plemena su se povodila za moćnim Domaldom. Šubići su bili slabiji. Jedino su se Krčki mogli odazvati i izbjeći jakom Domaldovom utjecaju. Sidraški knez Domald, najmoćniji u zaleđu, ignorirao je kraljev boravak u Splitu. Toma Arhiđakon onima koji sudjeluju, bili Hrvati ili iz druge dalmatinske komune, ne bi dao prednost kao rivalima Splita. Za njih nema mjesta u nečemu tako uzvišenom kao što je bio križarski rat.

Što je sa Slavoncima i Krčkima? Bi li ih Toma Arhiđakon prešutio? Nema neke razloge, no možda ga je oprema zavarala., no Slavonci i Krčki su bili pod jačim zapadnim utjecajem i modom, lako prođu za Ugre. Toma bi ih prepoznao ako bi ih čuo da pričaju slavenskim jezikom. Vojno teško da su se razlikovali, a i sumnjam da se Toma kao mladić približavao naoružanim vojnicima. Kužić zaključuje da se hrvatski vojnik onog doba ne razlikuje od drugog europskog vojnika, dovoljan je pogled na prikaz vratnica splitske katedrale.⁴³⁸ No dok vratnice prikazuju stražara komuna, koliko bi robusnije i drugačije izgledao ratnik u zaleđu? Tatare i Hrvate Toma i stanovnik Splita lako su zamjenili kasnije. Unatoč manjku izvora ne smijemo sumnjati u sudjelovanje ljudi iz ovih prostora, ali ne smijemo gajiti iluzije o ikakvoj oвеćoj vojnoj sili koja je krenula za Palestinu. Broj sigurno nije premašivao tri znamenke što je zanemarivo prema ostalim sudionicima. Ponajprije riječ je bilo o izoliranim borcima u kojima Slavonija prednjači.

Unatoč traženju mnogih razloga za slab hrvatski odaziv, smatram da je u prvom redu riječ o slabom financijskom stanju, Domaldovom pritisku i samostalnim dinastičkim ambicijama velikaša te šarolikoj slici plemićkih obitelji. Treba isključiti utjecaje mogućeg dogovora Arpadovića i Hrvata početkom 12. stoljeća jer je narav samog križarskog pohoda dobrovoljna i individualna. *Pacta Conventa* kao Kužićev argument je po mojoj procjeni promašen. Ne postoji križarska obaveza osim danog zavjeta. Loše ekonomsko stanje je moralo biti dodatno pojačano padom Zadra. Hrvatska je bila ekonomski povezana s dalmatinskim komunama kao Slavonija s Ugarskom.⁴³⁹ Neoporavljeni Zadar je mogao značiti dugotrajniju štetu ekonomskoj snazi zaleđa.

Ta složena i razmrvljena slika Hrvatske nikako ne daje i ne može davati prepoznatljivu skupinu. *Pacta Conventa* koja je po Kužiću bila Domaldov argument za neodlazak nije izgledna. Domald nije mahao nekom ispravom sastavljenom kasnije kao izlikom neodlaska već se samo nije pojavio. Ako je dogovor između Arpadovića i hrvatskog plemstva postojao

⁴³⁸ Kužić, *Hrvati i križari*, 95-97.

⁴³⁹ O Slavonskoj i Ugarskoj ekonomskoj poveznici vidi str. 39.

1102., Domaldu on nije trebao, njegova moć je bila dovoljan dokument. A ta moć je spriječila neposredno zaleđe od aranžmana.

Sjeverozapadna periferija s Krčkima i slavonski vitezovi jedini su koji bi imali volje i snage pristupiti, no upitno je koliko bi imali financija? Smatram da Kužićev i Raukarov argument o viteštvu kojeg tu „nema“ do Anžuvina ne stoji. Od bana Borića i pojave viteških redova te cistercita vidimo da slavonski plemić jako prati zapadne trendove.

Povjesničari različito gledaju i prate ova pitanja. Nada Klaić je tako razrađivala čitav proces koji je bio potaknut kraljevim izbivanjem. Ančić, Razum i Gračanin proučavaju Tominu stranu priče o križarstvu i kralju. Hrabro i smjelo Kužić svrstava nestanak hrvatske krune i nastanak legende o Zvonimiru u to doba, no baš on kao jedini koji se sustavno pozabavio ovom temom nekako preoprezno pristupa hrvatskom sudjelovanju. Borislav Grgin smatra Babonića osobom u duhu vremena, spremnog boriti se za seniora i crkvu, ali nema dokaza za prihvaćanje križarstva u stanovnika Slavonije i Dalmacije.⁴⁴⁰ Manjak izvora tu potiče šutnju iako pretpostavke i zaključke ne treba isključiti. Grgin piše da razlike između slojeva kod križarstva, ideje i vremena u 13. stoljeću kod većine ljudi stvaraju maglovitu predodžbu.⁴⁴¹ To se po mom sudu u potpunosti odnosilo na Hrvatsku, a manje na stanovnika dalmatinskog, istarskog grada ili Slavonije. Šanjek u *Crkva i kršćanstvo u Hrvata* govorio je o slabom odazivu plemstva u Petom Križarskom ratu te kako je teško utvrditi vjerski žar i osiguranje hodočasnika.⁴⁴² Doduše, isti autor piše o brojnim hodočasniciima između 12. i 15. stoljeća koji su zadivljeni ljepotom okoliša, kulturnim bogatstvom gradova, plemenitošću i srdačnošću njihovih stanovnika.⁴⁴³ Ne svjedoči li to da su ipak puno upoznatiiji s temom nego nam govore izvori? Sjetimo se zašto se pojavljuju templari u Slavoniji. Upravo radi brojnih hodočasnika. A uprava Hrvatskom od strane templarskog meštra Poncija od Križa bila bi jasno integriranje čak i Hrvatske u zapadni i križarski svijet.

Templarima je već ranije Andrija davao i potvrdio brojne posjede, a za kraljeva izbivanja u Svetoj Zemlji dobili su i važne državne funkcije. Njihova veća politička uloga počela je 1217. za kraljeva pohoda u Svetoj Zemlji.⁴⁴⁴ Taj period Poncije od Križa kao hrvatski ban aktivno i dosta uspješno čuva zemlju od raspada. Po malobrojnim izvorima, kao što su odredbe u raspravi Trogirana s Domaldom iz Bojišća, vidimo da je Poncije bio jako dobro upoznat s animozitetom moćnog zaleđa i autonomnih želja primorskih komuna. Kasnija

⁴⁴⁰ Grgin, „Odjeci križarskih ratova,“ 146.

⁴⁴¹ Ibid., 153.

⁴⁴² Šanjek, *Crkva i kršćanstvo*, 192.

⁴⁴³ Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, 59.

⁴⁴⁴ Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem*, 286.

darovnica templarima nije bila samo naknada za posudbu nego i nagrađivanje za očuvanje kraljevske vlasti. Templari su u vjerodostojnom dokumentu dobili *terre castri de Sten et terre de Modruz et de Bozane contiguam Gu(e)zke...*⁴⁴⁵ Kralj, iako nema zemalja u Hrvatskoj kao u Slavoniji, mogao im je dati svoj dio prihoda od Gacke uz koje strateško mjesto. Do osmanske invazije, županija Gacka je bila puno naseljeniji prostor uz koji postoje utvrde značajne strateške vrijednosti. Poncije od Križa i templari bili su dovoljno spretni da se aktivno upliću u zamršen politički život hrvatskog zaleđa. Iako su vjerojatno velikom većinom etnički bili stranci, nikako ih ne smijemo gledati kao strano tijelo *regnuma*.

Ako je Peti križarski rat bio početak, Zoran Ladić u svom djelu „Odjek Pada tvrđave Akon 1291. u Hrvatskoj“ promatra vrhunac križarske ideje vezane uz Svetu Zemlju. Prvo zamjećuje kako se danas kao i nekad više prate kraljevi i politika nego mali čovjek.⁴⁴⁶ Zatim da su Hrvati krajem stoljeća jako dobro poznavali zbivanja u Svetoj Zemlji. Dokaza je dosta. Preko Prvog i Četvrtog križarskog rata, sudjelovanje u Petom, pomorske linije uz istočnu obalu te naravno trgovci, samostani templara, ivanovaca i kasnija česta hodočašća u 14. i 15. stoljeću koja pretpostavljaju i hodočašća u ranijem razdoblju.⁴⁴⁷ Ladić se bavi oporučnom građom dalmatinskih gradova preko kojih radi narativ. Od 23 sačuvane oporuke iz druge polovice stoljeća, nakon pada Akre, 17 ih je iz Dubrovnika, a 6 iz Zadra.⁴⁴⁸ Možemo protumačiti da poznato osvajanje Zadra ljudi ipak nisu povezivali sa križarstvom kao idejom već direktno s Venecijom. Veći broj iz Dubrovnika jasno govori o velikom iskustvu vezanom za križarstvo jedne tako važne luke.

Možemo zaključiti da je Peti Križarski rat bila samo jedna stanica čiji su vrhunac oporučna nastojanja malog čovjeka na samom kraju ratova u Palestini. Ta težnja ipak nije rezultirala plodom. Ponajviše radi promjene vjerskog žara, manje kontrola papinstva nad križarima te jačanjem interesa država nad interesom kršćanske zajednice.⁴⁴⁹ Na našim prostorima to ćemo vidjeti za Anžuvina, no nakon njih osmanska opasnost vratila je križarski duh u Hrvatsku koji je sada na Zapadu daleko od stvarnosti.

Ostatak Petog križarskog rata, bezumlje i nesloga tragično su naglasili vojni uspjeh. Nakon beznačajnog pohoda na Palestinu vojska je skrenula za Egipat proširujući ideju Svete

⁴⁴⁵ „...zemlju Gacku u Hrvatskoj, koja se dotiče zemalja utvrđenoga grada (*castrum*) Senja i zemalja Modruša i Bužan sa svim pripadnostima u potpunosti bez ikakvog umanjivanja za naknadu troškova i napore, koje je rečeni magistar Poncije od Križa zbog nas i gospođe kraljice podnio, kako smo prije rekli, svetoj Vojsci hrama tako slobodno kao druge milodare koje posjeduje u našem kraljevstvu...“ (Prev. dr. sc. Tomislav Galović.) Original vidi: CD III, 174-176.

⁴⁴⁶ Ladić, „Odjek pada tvrđave Accon“, 43.

⁴⁴⁷ Ibid., 7.

⁴⁴⁸ Ibid., 31.

⁴⁴⁹ Goldstein i Grgin, *Europa i Sredozemlje*, 311.

Zemlje i u praksi. Vidimo da je nadzor nad pohodom, koji je papinstvo nakon pokretanja redovito gubilo, ovdje ostao u rukama legata Pelagija. Unatoč takvom pristupu koji je na prvi pogled tražio uspjeh, razjedinjenost na više razina je dalje bila golema i pogubna mana čitavog križarskog razdoblja na Levantu, tako da je presudila Petom križarskom ratu dodatno potpomognuta nerazumnošću i nepopustljivošću duhovnog vodstva. Papin legat Pelagije nakon osvojene Damiette ne želi prihvatiti Jeruzalem u zamjenu. Na koncu naređuje marš na Kairo koji završava katastrofom. Ajubidi bolje koriste teren i klimu te pobjeđuju. Peti križarski rat postaje tako nepotrebna i obeshrabrujuća ekspedicija. Papinstvo napušta vodstvo nad križarskim ratovima koji dalje ostaju kraljevske i plemićke avanture.

Bibliografija

Izvori

- Arab Historians of the Crusades*. Ur. i preveo Francesco Gabrieli. S talijanskog preveo E. J. Costello. New York: Routledge, 2010.
- Codex Diplomaticus hungarie ecclesitici ac civilis*. Ur. György Fejér. Budae: typis typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, 1829.-1844.
- Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 2. Ur. Tadija Smičiklas. Zagreb: JAZU, Tisak dioničke tiskare, 1904-1910.
- Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 3. Ur. Tadija Smičiklas. Zagreb: JAZU, Tisak dioničke tiskare, 1904-1910.
- Cronica S. Petri Erforendensis mod. A. 1217. 1218., Scriptores rerum germanicum in usum scholarum, Monumenta Erphesfutensia saec. XII. XIII. XIV*. Ur. O. Holder-Egger. Hannover-Leipzig: 1899.
- Documenta historiae chroaticae periodum antiquam Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalum*, sv. VII. Ur. Franjo Rački. Zagreb: JAZU, 1877.
- Kézai, Simon. *Gesta Hungarorum, Fontes domestici historiae hungaricae pars prima*, sv. 2. Lipsae: Typis M. Taizs, 1883.
- Listine o odnošajih između južnog slavenstva i Mletačke republike* sv. 1. Skupio Šime Ljubić, Zagreb, 1868, 29.-31.
- Toma Arhiđakon. *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*. Predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić. Povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol. Studija Toma Arhiđakon i njegovo djelo Radoslav Katičić. Split: Književni krug, 2003.
- The Canons of the Fourth Lateran Council*, <http://www.fordham.edu/halsall/basis/lateran4.html> (posjet: 23. 11. 2014.)
- Tri starofrancuske kronike o Zadru u godini 1202*. Ur. Nikola Majnarić. Preveo Petar Skok. Zagreb : JAZU, 1951.

Literatura

- Ančić, Mladen. "Bosanska Banovina i njezino okruženje u prvoj polovici 13. stoljeća." U *Fenomen „krstjani u srednjovjekovnoj Bosni i Humu“*, ur. Franjo Šanjek 11-25. Sarajevo & Zagreb: Institut za istoriju – Hrvatski institut za povijest, 2005.
- Ančić, Mladen. „Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 27(1994): 29-42.
- Ančić, Mladen. „Knin u razvijenom i kasnom srednjem vijeku.“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 38(1996): 53-95.
- Ančić, Mladen. „Slika kraljevske vlasti u djelu Tome Arhiđakona.“ U *Toma Arhiđakon i njegovo doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25.-27. 9. 2000. godine u Splitu*, ur. Mirjana Matijević Sokol, Olga Perić, 77-91. Split: Književni krug, 2004.
- Bali, Tomislav. „Prostor i pojam Slavonije u XIII. stoljeću.“ Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010.
- Bennet, Stephen. „Crusading as a knightly deed: How far do the works of Jean Joinville and James I. of Aragon depict crusading as an integral part of chivalry in 13. Century.“ *academia.edu*(2012): 1-25
http://www.academia.edu/1367382/Crusading_as_a_knightly_deed_How_far_do_the_works_of_Jean_of_Joinville_and_James_I_of_Aragon_depict_crusading_as_an_integral_part_of_chivalry_in_the_thirteenth_century (posjet: 4.2.2015.)
- Bloch, Marc. *Feudalno Društvo*. Zagreb: Naprijed, 1958.
- Borchardt, Karl. „The Templars in Central Europe.“ U *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, ur. Zsolt Hunyadi i Jozsef Laszlovsky, 233-244. Budapest: Department of Medieval Studies, Central European University, Society for the Study of the Crusades and the Latin East, 2001.
- Böing, Günther, ur. *Povijest Svijeta-od početka do danas*. Zagreb: Naprijed, 1977.
- Brandt, Miroslav. *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.
- Budak, Neven. „Zagrebački biskup Stjepan II. Suvremenik Tome Arhiđakona.“ U *Toma Arhiđakon i njegovo doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25.-27. 9. 2000. godine u Splitu*. Ur. Mirjana Matijević Sokol, Olga Perić, 153-158. Split: Književni krug, 2004.
- Cazel Fred. „Financing the crusades on Europe.“ U *History of the crusades*. Sv. 6, *Impact of the Crusades*. Ur. Kenneth M. Setton, 116-150. Madison: The University of Wisconsin Press, 1969.
- Cozzi, Gaetano, Giorgio Cracco, Michael Knapton, Gherardo Orthali. *Povijest Venecije*, sv. 1. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2007.

- Čoralić, Lovorka. *Put, putnici, putovanja*. Zagreb: AGM, 1997.
- Daniel, Norman. „The Legal and Political Theory of the Crusade.“ U *History of the crusades*. Sv. 6, *The impact of the crusades*. Ur. Kenneth M. Setton. Madison, 3-39. Madison: The University of Wisconsin Press, 1989.
- De Vajay, Szabolcs. „Das ‘Archiregnum Hungaricum’ und seine Wapensymbolik in der Ideenwelt des Mittelalters“. u *Überlieferung und Auftrag. Festschrift für Michael de Ferdinandy*. Ur. J. G. Farkas, 647-667. Wiesbaden: 1972.
- Diehl, Charles. *Mletačka Republika*. Zagreb: Tipex, 2006.
- Dobronić, Lelja. *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*. Zagreb: Dom i svijet, 2002.
- Dobronić, Lelja. „Templari u Senju.“ U *Senjski zbornik* 30 (2003):191-200.
- Donovan, Joseph Patrick. *Pelagius and V. Crusade*. New York: AMS Press Inc, 1950.
- Engel, Pál. *The Realm of st. Stephan, A history of medieval Hungary (895.-1526.)* London: ib Tauris Publishers, 2001.
- Goldstein Ivo, Borislav Grgin. *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*. Zagreb: Novi liber, 2008.
- Gračanin, Hrvoje, Igor Razum. „Toma Arhiđakon i križarstvo.“ *Povijest u nastavi* 10 (2012): 45-64.
- Grgić, Marijan. „Benediktinski samostan u Vrani.“ *Radovi instituta JAZU u Zadru* 18 (1971): 194, 201-203
- Grgin, Borislav. „The Impact of the Crusades on Medieval Croatia.“ U *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, ur. Zsolt Hunyadi and József Laszlovszky, 167-171. Budapest: Department of Medieval Studies, Central European University, Society for the Study of the Crusades and the Latin East, 2001.
- Grgin, Borislav. „Odjeci križarskih ratova u Hrvatskoj.“ *Historijski Zbornik* 45 (1992.): 139-154.
- Gruber, Dane. „Bertold Meranski, ban hrvatski i nadbiskup kaločki.“ *Vjesnik hrvatsko-slavensko-dalmatinskog kraljevskog zemaljskog arhiva*. Sv. 5,(1903): 18-45.
- Gulin, Ante. „Uloga i čast Tome Arhiđakona u splitskom kaptolu.“ U *Toma Arhiđakon i njegovo doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25.-27. 9. 2000. godine u Splitu*. Ur. Mirjana Matijević Sokol, Olga Perić, 29-39. Split: Književni krug, 2004.
- Hanak, Petar, ur. *Povijest Mađarske*. Zagreb: Barbat, 2005.
- Hóman, Bálint. *Geschichte des ungarischen Mittelalters*. Sv.1, *Band, von den ältesten Zeiten bis zum ende XII Jahrhunderts*. Berlin: W. de Gruyter, 1940.

- Hóman, Bálint. *Geschichte des ungarischen Mittelalters*. Sv. 2, Band, vom des ende XII. Jahrhunderts zu den Anfängen des Hauses Anjou. Berlin: W. de Gruyter, 1943.
- Hoogeweg, Hermann. „Der Kreuzzug von Damiette 1218.-1221.“ *U Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung* 7 (1888.): 188-218.
- Hubatsch, Walther. „Montfort und die Bildung des Deutschordensstaates im Heiligen Lande“. *U Nachrichten der Akademie der Wissenschaft in Göttingen – Philologisch – historische – Klasse* 5 (1966): 161-199.
- Jedin, Hubert. *Velika povijest Crkve* Sv. III/2. Zagreb: Kršćanska Sadašnjost, 1993.
- Juritsch, Georg. *Geschichte der Babenberger und ihrer länder (976.-1246.)* Innsbruck: Wagner, 1894.
- Karbić, Damir. „Split i bribirski knezovi u doba Tome Arhiđakona.“ *U Toma Arhiđakon i njegovo doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25.-27. 9. 2000. godine u Splitu*. Ur. Mirjana Matijević Sokol, Olga Perić, 235-242. Split: Književni krug, 2004.
- Keen, Maurice. *Chilvary*, New Haven: Yale Univerity press, 2005.
- Kekez, Hrvoje. „Plemićki rod Babonića do kraja 14. Stoljeća.“ *Doktorska disertacija*, Zagreb: Hrvatski studiji, 10. 2. 2012.
- Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga, 1976.
- Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*. Zagreb: Globus, 1990.
- Klaić, Nada. *Trogir u srednjem vijeku: javni život grada i njegovih ljudi*. Trogir: Muzej grada Trogira, 1985.
- Klaić, Vjekoslav. *Krčki Knezovi Frankapani*. Zagreb: Izdanje Matice Hrvatske, 1901.
- Klaić, Vjekoslav. „O krunisanju ugarskih Arpadovića za kraljeve Dalmacije i Hrvatske.“ *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva* 7 (1905): 107-117.
- Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. st.* Sv. 1. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1975.
- Klen, Danilo. *Šćavunska vesla – galijske i galijote na istočnoj obali Jadrana*. Pula, Rijeka; Čakavski Sabor, 1986.
- Kontler, Laszlo. *Povijest Mađarske – tisuću godina u srednjoj Europi*. Zagreb: Srednja Europa, 2007.
- Kosi, Miha. „Between the Alps and the Adriatic.“ *U: The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*. Ur. Zolt Hunyadi Jozsef Laszlovsky. Budapest: Department of Medieval Studies, Central European University, Society for the Study of the Crusades and the Latin East, 2001.

- Kosztolnyik, Z. J. *Hungary in the Thirteenth Century*. New York: East European Monographs, 1996.
- Kovačić Slavko. „Toma Arhiđakon, promicatelj crkvene obnove i splitski nadbiskupi, osobito njegovi suvremenici.“ U *Toma Arhiđakon i njegovo doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25.-27. 9. 2000. godine u Splitu*. Ur. Mirjana Matijević Sokol, Olga Perić, 41-70. Split: Književni krug, 2004.
- Krčelić, Baltazar Adam. *Povijest stolne crkve zagrebačke – prvi dio*, Sv. 1. Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1994.
- Kugler, Bernhard. *Geschichte der Kreuzzüge, zweite auflage*. Berlin: Baumgärtel, 1891.
- Kužić, Krešimir. *Hrvati i Križari - Križarski pohod hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije II. i austrijskog vojvode Leopolda VI. iz 1217. Godine s osvrtom na dodire Hrvata sa križarskim pohodima*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003.
- Kužić, Krešimir. „Kojim su brodovima 1217. Godine prevezeni križari kralj Andrije II.“ *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 46 (2004):93-107.
- Ladić, Zoran. „Odjek pada tvrđave Accon 1291. g. u Hrvatskoj (O križarskoj vojni kao vidu hodočašća).“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 16 (1998): 43-56.
- Le Goff, Jacques. *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*. Zagreb: Golden Marketing, 1998.
- Lučić, Ivan. *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*. Amsterdam: 1666.
- Majnarić, Ivan. *Papinski legati na istočnojadranskoj obali (1159.-1204.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2008.
- Marshall, Christopher J. „The Use of the Charge in Battles in the Latin East, 1192. – 1291.“ *Historical Research* 65, (1992): 221-226.
- Margetić, Lujo. „Neka pitanja ranije Bosanske pravne povijesti.“ *Zbornik Pravnog Fakulteta* 56 (2006.): 1741-1759.
- Mastnak, Tomaž. *Križarski mir – kršćanstvo, muslimanski svijet i zapadni politički poredak*. Zagreb: Prometej, 2005.
- Matić, Tomislav. „Balkanski križonoše: ekonomska i politička uloga templara na hrvatskom prostoru.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*. 41, 1, (2009.); 367-394
- Nicholson, Helen. „Vitezovi Krista?“ *Lucius : zbornik radova Društva studenata povijesti „Ivan Lučić-Lucius“* 2 (2002): 159-180.
- Ostrogorski, Georgije. *Povijest Bizanta*. Zagreb: Golden marketing, 2006.
- Perry, Guy. *John of Brienne – King of Jerusalem, Emperor of Constantinople 1175-1237*. Cambridge: Cambridge university press, 2013.

- Powel, James A. *Anathomy of the crusades (1213.-1221.)* Phyladelphia: University of Pennsylvania press, 1986.
- Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- Razum, Igor. „Inocent III. i hrvatski prostor.“ Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013.
- Riley-Smith, Jonathan . *A short history of the Crusades*. London, New Haven: Yale Universit press, 1987.
- Riley-Smith, Jonathan. „Crusading as an act of love.“ *History*, 65(1980): 177–192.
- Riley-Smith, Jonathan . *Križarski ratovi*. Split: Verbum, 2007.
- Rokay, Peter. „Motiv neostvarenog križarskog rata u biografijama srednjovjekovnih evropskih vladara“. U *Zvonimir, kralj hrvatski. Zbornik radova*. Ur. Ivo Goldstein, 241-246. Zagreb, 1997.
- Röhricht, Reinhold. *Studien zur Geschichte des fünften Kreuzzuges*. Innsbruck: Wagner, 1891.
- Schünemann, Konrad. *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert*. Berlin/Leipzig: W. de Gruyter, 1923.
- Soldo, Josip Ante. „Provala Tatara u Hrvatsku.“ *Historiografski zbornik*, 21/22 (1969): 371-392.
- Stadtmüller, Georg. „Ungarns Balkan-politik im zwölftenund dreizehnten jahrhundert.“U *Überlieferung und Auftrag. Festschriftfür Michael de Ferdinandy*. Ur: J. G. Farkas, 603-613. Wiesbaden, 1972.
- Sweeney, James Ross. „Hungary in Crusades 1164.-1218.“ *The International history review*. Sv. 3/9, (1981): 467-481.
- Šanjek, Franjo. *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*. Sv 1, *Srednji Vijek*. Zagreb: Kršćanska Sadašnjost, 1988.
- Šanjek, Franjo. *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (od VII. do XX. st.)* Zagreb: Kršćanska Sadašnjost, 1996.
- Šanjek, Franjo, ur. *Povijest Hrvata*. Sv. 1. Zagreb: Školska knjiga, 2003.
- Šišić, Ferdo. „Interarij vladaoca hrvatskih i ugarsko-hrvatskih od najstarijih vremena do Bele IV.“ *Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*. Sv 5. (1903): 42.-53.
- Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata – Pregled povijesti hrvatskog naroda 600.-1918*. Split: Marijan tisak, 2004.

- Šišić, Ferdo. *Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića, prvi dio (1102.-1205.), od Kolomana do Ladislava III.* Zagreb: HAZU, 1944.
- The New Cambridge Medieval History. vol. V. c.1198–c.1300.* Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Throop, Susanne. *Crusading as an Act of Vengeance, 1095-1216.* Farnham: Ashgate, 2011.
- Tyerman, Christopher. *Božji rat: nova povijest križarskih ratova sv. 2.* Zagreb: Tim press, 2011.
- Tyerman, Christopher. „Were There Any Crusades in the Twelfth Century?“. *The English Historical Review*. 110/437, (1995): 553.-577.
- Tyerman, Christopher. „Who Went on the Crusades to the Holy Land?“ U *The Horns of Hattin*. Ur. B.Z. Kedar, 13-26. Jeruzalem: Variorum, 1992.
- Van Cleve, Thomas C. „The Fifth crusade“ U *History of the crusades, vol. II. The later crusades, 1189.-1311.* Ur. Kenneth M. Setton, 377-429. Madison: The university of Wisconsin Press, 1969.
- Živković Viktor. *Na pragu hrvatskog orijenta.* Zagreb: 1937.
- Westemeier, Burt. „Mass pilgrimage and the Christological context of first crusade.“ *Michigan journal of history* 10/1. (2013): 189-216.